Iseljavanje iz Banske Hrvatske u Sjevernu Ameriku do Prvoga svjetskog rata: Nacrt problematike

Blažinović, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:783431

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-19**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ODSJEK ZA POVIJEST

Ivan Blažinović

ISELJAVANJE IZ BANSKE HRVATSKE U SJEVERNU AMERIKU DO PRVOGA SVJETSKOG RATA: NACRT PROBLEMATIKE

Mentor: prof. dr. sc. Damir Agičić

Zagreb, svibanj 2021.

Sadržaj

1. Uvod 1
2. Iseljenici u okviru nacionalnih država 6
2.1. Osnovni pojmovi 6
2.2 Država i nacija 10
3. Stara emigracija u novome svijetu 15
3.1. Početak 15
3.2. Prvi tragovi Hrvata u SAD-u 17
3.3. Veliki val iseljavanja i „nova emigracija“ 20
4. Uzroci masovnog iseljavanja 22
4.1. Ekonomija 22
4.2. Društvo i politika 24
4.3. Demografska tranzicija 27
5. Kamo je i kako krenula nova emigracija? 28
5.1. Motivacija i demotivacija za iseljavanje 28
5.2. Posrednici pri iseljavanju 31
5.3. Pregled statistike 36
6. Prema Sjevernoj Americi 41
6.1. U lukama 41
6.2. Pakao (put) 44
6.3. Čistilište (otok Ellis) 48
7. U Sjevernoj Americi 57
7.1. Raj? (SAD) 57
7.2. Iseljenički tisak i organizacije 63
7.3. Nacionalni aspekti hrvatskog iseljeništva 67
8. Posljedice iseljavanja i kraj velikog vala 71
8.1. Uloga iseljeništva u životu domovine 71
8.2. Početak kraja 77
9. Zaključak 80
Literatura 84

1. UVOD

S ciljem određivanja teme svog diplomskog rada, prije svega sam razmišljao u smjeru Sjeverne Amerike i Sjedinjenih Američkih Država kao mog najvećeg interesa još od prije početka studija na ovom fakultetu. Nakon određivanja željenog područja, glavno je pitanje postao period. Razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata je ono u kojem je SAD postao vodeća nacija „zapadnog“ svijeta ne samo u vojnom, političkom i ekonomskom, već i u kulturnom pogledu. „Američki san“ i općenit prikaz SAD-a kao obećane zemlje, u drugoj je polovici 20. stoljeća postao svojevrsni izvozni proizvod koji su goleme američke korporacije i holivudska filmska industrija širili Europom i ostatkom svijeta. Sredina prošlog stoljeća bila je i razdoblje Marshallovog plana – ekonomske pomoći SAD-a ratom razorenoj Europi. Međutim, ono što me odvuklo od takvih tema bilo je dvojako pitanje: „Ako je sredina stoljeća razdoblje vrhunca američke hegemonije, u kojem razdoblju možemo tražiti njene korijene?“ te „Ako je SAD kroz vojnu i financijsku pomoć sredinom prošlog stoljeća toliko toga dao Europi, u kojem je periodu Europa najviše dala SAD-u?“.

Američki san, kao jedan od ključnih aspekata američke kulture i njene moderne mitologije, nije nastao u 20. stoljeću, već stoljeće ranije. Još od druge polovice 19. stoljeća, Amerika je postala simbol slobode od opresije i siromaštva u kojem su živjeli mnogi stanovnici srednje i jugoistočne Europe – dijela starog kontinenta u kojem je najznačajniju ulogu imala Austro-Ugarska Monarhija koja je obuhvaćala i hrvatske zemlje. Od tamo se krajem 19. stoljeća preselio najmasovniji migracijski val u modernoj povijesti. Odredište tog milijunskog egzodusa u najvećoj su mjeri bile Sjedinjene Američke Države. Amerika je upravo u završnim godinama 19. i početnim godinama 20. stoljeća postajala značajnim akterom na svjetskoj političkoj sceni, a svoju je moć, među ostalim, zasnivala na rastućoj ekonomiji – takav bi scenarij bio nemoguć bez doprinosa migranata koji su desetljećima radili najgore, najopasnije i najslabije plaćene poslove.

Migracije su oduvijek bile i do današnjeg su dana ostale intrigantna i relevantna tema u SAD-u i u Republici Hrvatskoj. Čuka, Graovac Matassi i Blaće razlikuju tri glavna vala imigracije u Ameriku – nakon prva dva iz različitih regija Europe, treći ishodište ima u državama Srednje Amerike,

ponajviše Meksiku i Portoriku, te traje i danas.[1] Na taj su način migracije ostale goruća tema u američkoj politici i javnosti općenito, s dovoljno važnosti da budu izvor temeljnim razilaženjima u stajalištima i programima kampanja nositelja demokratskih i republikanskih nominacija na dvama posljednjim američkih izborima. Pitanje migracija ostavlja traga i u hrvatskoj javnosti sve češćim spominjanjem naše demografske slike i sve većim starenjem stanovništva koje za uzrok, između ostalog, ima iseljavanje velikog broja mlađe populacije.

Imajući na umu dubinu i sveobuhvatnost posljedica koje je iseljenički val iz Europe krajem 19. i početkom 20. stoljeća ostavio na američko i hrvatsko društvo, cilj ovog rada je dati pregled cjelokupnog migracijskog procesa u okviru Banske Hrvatske u sklopu ugarskog dijela Austro-Ugarske Monarhije kao države iseljavanja i SAD-a kao države useljavanja. U tom je pogledu naglasak stavljen na analiziranje različitih perspektiva pojedinih aktera tog procesa, poput samog migranta, države, novina i drugih. Ipak, posebnu pozornost valja posvetiti samim migrantima kao središnjim subjektima, tj. onima koji su preplovili Atlantski ocean da bi se domogli Novoga svijeta, a u mnogim slučajevima to učinili i dvaput kako bi se vratili u domovinu. Posljedično se nameću pitanja o uzrocima, načinima i rutama iseljavanja, kao i motivaciji te posljedicama samog čina iseljavanja za Bansku Hrvatsku i Ameriku.

Rad je zato strukturiran u skladu s „koracima“ procesa emigracije – sastoji se od sedam poglavlja, prateći iseljenika na putu iz domovine u SAD i po potrebi natrag. Prvo poglavlje *Iseljenici u okviru nacionalnih država* ukratko obrađuje relevantnu terminologiju, a zatim na primjeru Austro-Ugarske Monarhije i ulogu države i nacije u procesu iseljavanja. Drugo poglavlje *Stara emigracija u Novome svijetu* bavi se tzv. starom emigracijom, hrvatskim iseljenicima ponajviše iz područja Dalmacije i Primorja koji su još sredinom 19. stoljeća otišli put Amerike i tamo ostavili prve tragove. U trećem poglavlju naslovljenom *Uzroci masovnog iseljavanja* raščlanjujem osnovne ekonomske, društvene, političke i demografske uzroke iseljavanja, a četvrto poglavlje *Kamo je i kako krenula nova emigracija* za cilj ima pregled najčešćih izvora motivacije za iseljavanje – priča i utjecaja povratnika, komunikacije s iseljenim članovima zajednice te utjecaja agencija za iseljavanje i parobrodarskih kompanija. Poglavlje sadrži i statistički pregled iseljavanja iz Banske Hrvatske. Peto poglavlje *Prema Sjevernoj Americi* obuhvaća zapadnoeuropske luke kao glavne

[1] Anica Čuka, Vera Graovac Matassi, Ante Blaće, „Emigration from Dalmatia (Croatia) to the United States from 1892 to 1924 – analysis of the Ellis Island database“. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 29 (2020), br. 1: 52.

točke iseljavanja, odnosno, isplovljavanja prema SAD-u, Rijeku kao primjer Austro-Ugarske iseljeničke luke, prekooceansko putovanje i naposljetku prolazak kroz glavnu točku useljavanja u SAD – otok Ellis. Poglavlje obuhvaća i kratki presjek američke, službene i neslužbene imigracijske politike i javnog mnijenja u pogledu pritoka migranata iz srednje i jugoistočne Europe. Šesto poglavlje *U Sjevernoj Americi* bavi se životom hrvatske iseljeničke zajednice u Novome svijetu, kao i njezinom političkom aktivnošću. U posljednjem poglavlju prije zaključka *Posljedice iseljavanja i kraj velikog vala* analizira se uloga iseljeništva u životu domovine, pitanje repatrijacije i razlozi prestanka masovnog iseljavanja iz Europe u Sjedinjene Američke Države.

Ovaj se rad temelji na postojećoj literaturi o iseljavanju s područja Banske Hrvatske, ali i srednje i jugoistočne Europe u cjelini. Osnovna jedinica literature koja mi je pomogla u početnom koncipiranju rada bila je *Globaliziranje jugoistočne Europe: Iseljenici, Amerika i država od kraja 19. stoljeća* Ulfa Brunnbauera.[2] Ta je knjiga posljednjih godina postala nezaobilazni presjek povijesti migracija u jugoistočnoj Europi s naglaskom na odnos nacionalnih država prema cjelokupnom procesu. U tu je svrhu odlična i *The Great departure – mass migration from eastern Europe and the making of the free world* Tare Zahre.[3] Brunnbauer u svojoj knjizi daje i odličnu kritiku regionalne historiografije spominjući negativnu tendenciju promatranja povijesti matičnih nacija i država bez uzimanja u obzir šireg konteksta Austro-Ugarske Monarhije. I uistinu, u okviru hrvatske historiografije nije teško primijetiti značajan manjak radova koji bi Austro-Ugarsku Monarhiju značajnije uključili u temu iseljavanja iz hrvatskih zemalja. Primjerice, Ugarska se najčešće spominje isključivo u vezi s mađarizacijom koja je pak prilično prenaglašena kod pojedinih autora poput Branimira Banovića koji je o „implicitnoj" politici ugarske vlade pisao 80-ih godina prošloga stoljeća.[4] U jugoslavenskoj je historiografiji Ugarska generalno uzimana za „narodnog neprijatelja" pa se ne treba čuditi takvom pristupu. Sličan je narativ preživio i u doba demokratske Hrvatske pa Ugarsku kao beskrupuloznog ugnjetavača pronalazimo i u radovima Ivana Balte. Ako zanemarimo takve nedostatke, njegovi su članci odličan izvor znanja o Slavoniji u drugoj polovici 19. stoljeća – treba napomenuti da je on jedan od rijetkih hrvatskih historičara koji su se ozbiljno uhvatili u koštac s iseljavanjem iz Slavonije kroz analizu novina, pisama i druge

[2] Ulf Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe: iseljenici, Amerika i država do kraja 19. stoljeća* (Zagreb: Srednja Europa, 2019)
[3] Tara Zahra, *The Great Departure: mass migration from Eastern Europe and the making of the free world* (New York; London: W.W. Norton & Company, 2017)
[4] Branimir Banović, „Emigracijska politika Austro-Ugarske i iseljavanje iz Hrvatske u razdoblju 1867-1914.". *Migracijske i etničke teme* 3 (1987), br. 3-4

arhivske građe.[5][6] Brunnbauer u spomenutoj knjizi upozorava i na neodvojivost iseljavanja od političkih i nacionalnih pitanja u historiografijama pojedinih naroda regije. Raspadom socijalističke Jugoslavije i stvaranjem nezavisne Hrvatske početkom 90-ih godina prošlog stoljeća dio domaće historiografije uistinu jest postao poligonom za ispoljavanje različitih, desno orijentiranih političkih ideja za što je pisanje o iseljeništvu bilo pogodno. U takvoj je atmosferi svoje najznačajnije radove izdao Ivan Čizmić. Srećom, njegove su knjige *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država* i *Povijest Hrvatske bratske zajednice* izuzetni primjeri sveobuhvatne analize života iseljeničkih zajednica u SAD-u, bilo da govorimo u okviru hrvatske ili svjetske historiografije.[7][8] Čizmić je dao i važan doprinos raspravi o asimilaciji hrvatskih iseljenika u Americi, ali i pitanju „tko je uopće iseljenik?".[9] Ne smije se zaboraviti ni Ljubomira Antića i njegove radove, naročito *Hrvati i Amerika*.[10]

Moguće je primijetiti i da je u zadnjih petnaestak godina najveći broj članaka o iseljavanju s ovih prostora posvećen statističkoj analizi – od takvih sam u radu koristio članak Danijela Vojaka i Filipa Tomića o iseljavanju iz zagrebačke županije[11] te članak Anice Čuke, Vere Graovac Matassi i Ante Blaće koji su, za razliku od većine, radili isključivo na izvorima s otoka Ellis.[12] Bliska statistici je i analiza sa stajališta demografije u čemu se od domaćih znanstvenika istaknuo Ivo Nejašmić.[13] Migracije su tema koja itekako izlazi iz isključivo historijske domene i uključuje različite znanosti i kriterije analize. Primjerice, Jasna Rotim Malvić pišući o liječničkom pregledu

[5] Ivan Balta, „Iseljavanje iz Slavonije u Ameriku od 1905. do 1910. godine". *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 45 (2003)
[6] Ivan Balta, „Slavonski arhivski i novinski zapisi o hrvatskim iseljenicima u SAD-u od druge polovice 19. stoljeća do 1905. godine". *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 15 (2006), br. 3
[7] Ivan Čizmić, *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu* (Zagreb: Globus; Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, 1982)
[8] Ivan Čizmić, *Povijest Hrvatske bratske zajednice 1894-1994.* (Zagreb: Golden marketing, 1994)
[9] Ivan Čizmić, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku kao dio europskih migracijskih tijekova". *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 7 (1998), br. 1-2 (33-34)
[10] Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Hrvatska matica iseljenika, 2002)
[11] Danijel Vojak, Filip Tomić, „Iseljavanje stanovništva Zagrebačke županije u razdoblju od 1880. do 1918. u kontekstu odabranih demografskih izvora" *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 50 (2017), br. 5-6 (348-349)
[12] Anica Čuka, Vera Graovac Matassi, Ante Blaće, „Emigration from Dalmatia (Croatia) to the United States from 1892 to 1924 – analysis of the Ellis Island database". *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 29 (2020), br. 1
[13] Ivo Nejašmić, „Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa". *Migracijske i etničke teme* 30 (2014), br. 3

migranata u Rijeci spaja historiju migracija i medicine[14], dok Tanja Bukovčan u svom članku *Zdravo je biti Amerikanac* obuhvaća i etnološku perspektivu.[15]

Ipak, navedeni se radovi u okviru hrvatske historiografije uglavnom koncentriraju na manje ili veće, ali ipak pojedinačne aspekte iseljavanja – sveobuhvatniji radovi izostaju. Najbliže je stigao Ervin Dubrović svojim svojim opsežnim i vrijednim katalogom radova u sklopu izložbe Muzeja grada Rijeke.[16] Oko te izložbe i kataloga, okupio je mnoštvo domaćih i stranih historičara s člancima o čitavom nizu aspekata iseljavanja iz cijele Austro-Ugarske Monarhije. Međutim, nedostaje kvalitetnija analiza uloge države u iseljavanju i repatrijaciji, političkog života hrvatskog iseljeništva te detaljniji opisi njegovog udruživanja općenito.

[14] Jasna Rotim Malvić, „Preventivna zdravstvena provjera emigranata u SAD početkom XX. stoljeća na primjeru Hotela „Emigranti“ u Rijeci“. *Acta medico-historica Adriatica* 13 (2015), br. 2

[15] Tanja Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac: rana hrvatska imigracija u SAD, prakse na otoku Ellis i stvaranje hrvatske dijaspore“. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 36 (2006), br. 36

[16] Ervin Dubrović, *From central Europe to America: 1880-1914* [katalog s izložbe, ur. Ervin Dubrović] (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012.)

2. ISELJENICI U OKVIRU NACIONALNIH DRŽAVA

2.1. Osnovni pojmovi

Migracije se u najširem smislu mogu definirati kao prostorna pokretljivost stanovništva, dok u užem smislu obuhvaćaju trajniju promjenu mjesta stalnoga boravka pojedinca ili društvenih skupina.[17] Takvu definiciju i takav pokušaj kategorizacije možemo dodatno zakomplicirati iz povjesničarske perspektive. Migracije su izuzetno složen fenomen, bilo da govorimo o njihovim uzrocima, povodima, akterima ili drugom, koji obuhvaća čitav niz varijabli i potencijalnih zamki u koje se može lako upasti. Odnosno, iz povjesničarske se perspektive možemo zapitati i što je povijest iseljeništva, što su migracije i tko su uopće migranti?

Migracije su u punom smislu totalni društveni fenomeni. Neovisno govorimo li o njihovim uzrocima, povodima, akterima, etapama ili drugom – na ovaj će ili onaj način u taj fenomen biti uključena većina oblika ljudskog ili generalno društvenog djelovanja.[18] Na prvi pogled takva tvrdnja može utjerati strah u kosti svakome tko pokuša razmrsiti klupko migracija i pokušati doći do konkretnih odgovora na vezana pitanja. K tome su za razliku od mnogih povijesnih fenomena migracije stvar prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. One iz povijesne perspektive nisu, kao što se to naizgled čini, jednostavan narativ koji vodi samo u jednom smjeru – od početka do završetka. Migracije su na određene načine u konstantnoj interakciji s društvima u kojima postoje pa tako i ljudskom civilizacijom u cjelini. Situacija na sreću nije toliko zamršena ni nedokučiva, naročito ako uzmemo u obzir da je opseg ovog rada vezan za područje Banske Hrvatske kao polazišne točke, tj. točke emigracije, i Sjedinjenih Američkih Država kao ujedno završne točke i okretišta za migrante koji su se vraćali u domovinu. Krenimo redom, počevši od glavnog aktera cjelokupnog procesa – migranata.

U posljednjem se desetljeću u historiografiji na postojeću i sve složeniju raspravu na temu „što su migracije?“ nadovezala i ona o definiranju i kategorizaciji migranata. Valja napomenuti da su takve rasprave dublje ukorijenjene u sociologiji ili etnologiji nego historiji. Ipak, pri analizi se ne smije zanemariti ni takva perspektiva. Kako možemo definirati i kategorizirati migranta kao

[17] „Migracija“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, pristup ostvaren 11. 05. 2021., https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40619
[18] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 7.

središnji subjekt fenomena ako ne znamo definirati ili se ne slažemo u definiciji fenomena koji ga obavija? Jedno od konkretnih pitanja koja se postavljaju je ono o problemu diferencijacije između migracije i mobilnosti. Jesu li to dva različita fenomena ili je migracija tek varijacija mobilnosti? Jedan od odgovora su ponudili Jan i Leo Lucassen koji tvrde da je pod pojmom migracije potrebno uzeti u obzir sva kretanja, ali valja razlikovati migracije unutar sličnog kulturnog prostora od onih koji prelaze kulturološke granice.[19] U tom su pogledu Hrvati i Hrvatice koji su u 19. i 20. stoljeću zaplovili put Amerike itekako migranti. Ako se okrenemo klasičnijoj povjesničarskoj interpretaciji, u obzir možemo uzeti stav Ivana Čizmića koji tvrdi da bi se iseljenikom „trebalo držati svaku osobu koja ostavi domovinu u namjeri da se više ne vrati".[20] U ovoj je tezi ključan dio o izostanku povratka. Na taj se način Čizmić ograđuje od suviše prakticističkog tumačenja koje često uključuje sve osobe koje u inozemstvo putuju zbog zarade. Uz to, razdjeljuje hrvatskog od zapadno-europskog iseljenika – upravo je želja za povratkom bila jedna od najvažnijih razlika između emigranata stare i nove emigracije.[21] Kao što ću detaljnije pisati u poglavlju *Kako je i kamo krenula nova emigracija*, većina iseljenika s područja Banske Hrvatske je u SAD krenula s namjerom brze zarade i sretnog povratka u rodni kraj.

Ako se nakon suvremene i nešto tradicionalnije okrenemo čisto povijesnim definicijama iseljenika, u obzir možemo uzeti austrijski nacrt iseljeničkog zakona iz 1904. koji je iseljenika definirao kao svakoga koji s državnog područja ode u inozemstvo s namjerom da ondje osigura novu egzistenciju. Hrvatskom je saboru 1910. podnesena *Osnova zakona o iseljavanju* prema kojoj je iseljenik svatko tko na neodređeno vrijeme ode u inozemstvo s ciljem da ondje nađe „trajnu privredu".[22]

Povijesno gledano, upravo su države i njihovi administrativni/birokratski aparati bili ti koji su kreirali kategoriju migranta. Iz današnje se perspektive lako pogubiti u *post factum* definiranju pojma i zaboraviti da su takve suptilne razlike bile nebitne generacijama iseljenika i birokrata. Te su se dvije skupine u 19. i 20. stoljeću našle na suprotnim stranama borbe za prevlast i kontrolu – emigranti koji su nezadovoljni ekonomskim i socijalnim stanjem u državi istu napuštali i zamijenili

[19] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 10-11. prema Jan Lucassen, Leo Lucassen, *Measuring and Quantifying Cross-Cultural Migrations: An Introduction*" u: *Globalising migration history: The Eurasian experience (16th-21st centuries)*, ur. Jan Lucassen, Leo Lucassen (Leiden: Brill, 2014), 13.
[20] Čizmić, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku", 129.
[21] Isto
[22] Isto, 132.

ju Novim svijetom te birokrati kao sluge države koja je, unatoč javnom deklariranju potpune slobode kretanja, emigrante nastojala zadržati unutar svojih granica. Iako je ova tvrdnja pojednostavljeni prikaz „sukoba“ migranata i države, u kontekstu 19. stoljeća kao stoljeća nacionalizama, ona itekako ima smisla. U tom razdoblju teritorij i granice postaju neki od glavnih alata izgradnje čvrste nacije čime nacionalna država i migracije postaju prirodni neprijatelji.

Teritorijalizacijom nazivamo proces širenja i konsolidiranja državne vlasti na određenom teritoriju, bilo infrastrukturom poput željeznice ili boljom demarkacijom i kontrolom granica.[23] Teritorijalizacija i emigracija u tom su periodu bile u pomalo kontradiktornim odnosima. Uzmemo li za primjer navedene mjere koje je država poduzimala, u procesu migracija ih istodobno možemo promatrati kao pozitivne ili negativne. Izgradnja željeznice s jedne je strane značila jaču kontrolu države nad teritorijem na kojem je željeznica izgrađena dok je s druge nudila potencijalnim migrantima brz i relativno jeftin prijevoz koji im je olakšavao migracije.[24]

2.1.1. Migracijski obrasci

Usredotočimo li se na područje jugoistočne Europe u kontekstu državnih granica, one su opet imale neskladan učinak koji možemo promotriti kroz fenomen sezonskih migracija u ranijim stoljećima. Sezonske su migracije u različitim oblicima bile svakodnevna pojava u jugoistočnoj Europi. Unatoč tome što su ih Hrvati prakticirali u manjoj mjeri od drugih naroda regije, one su itekako utjecale na svakodnevicu hrvatskih sela. Svake je godine iz mačvanske regije u sjeverozapadnoj Srbiji između 1500 i 2000 mladića privremeno migriralo preko Save kako bi radili na veleposjedima u Ugarskoj i Slavoniji.[25] Lak prelazak granice bio im je moguć zbog vrlo otvorene, gotovo *laissez-faire* politike granica u kojoj realne prepreke poput modernih putovnica nisu ni postojale. Sezonskim su se migracijama ta slavonska sela otvarala i uključivala u protok kapitala, rada i dobara, a kao najvažniju su posljedicu imala podizanje svijesti o migracijama kao općenitom fenomenu i potencijalnom načinu poboljšanja vlastite egzistencije. Drugim riječima, tako su migracije postale element lokalne kulture.[26] Razvojem moderne države takva je politika otvorenih granica postala neodrživa ili bar krucijalno nelogična budući da je jedna od temeljnih karakteristika

[23] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 4.
[24] Isto, 5.
[25] Isto, 25.
[26] Isto

takvih država preferiranje sjedilačkog stanovništva, odnosno, vladanja nad jasno definiranim stanovništvom na isto takvom teritoriju.[27] Tu dolazimo do najavljenog neskladnog učinka teritorijalizacije. S jedne su strane migracije bile važan uzrok pojačanja državne kontrole nad teritorijalnošću. Sasma je logično da je država faktor u procesu migracija kao što je uvijek u velikim društvenim procesima. Napokon, njezina se vlast temelji upravo na granicama, teritoriju, identitetu i suverenitetu.[28] S druge je strane zanimljivo koliko joj je jača kontrola granica otežala posao time što je u velikom broju slučajeva pojedince, koji su se dotad za preživljavanje oslanjali na sezonske migracije u susjedne zemlje, natjerala na dalje i trajnije, prekooceanske migracije gdje su *de facto* bili potpuno van dohvata domaćim vlastima.[29] Tako su prekooceanske migracije počele zamjenjivati one regionalne ili „susjedske", a nacionalne su države bile prisiljene s novim se izazovima suočavati na nove načine. Prije nego pređemo na nešto konkretnije pitanje odnosa Austro-Ugarske Monarhije prema iseljavanju iz Banske Hrvatske, valja proširiti spomenutu ideju migracija kao elemenata lokalne kulture.

Iseljavanje u prekomorska odredišta nije se pojavilo iznenada. Ono je, ovisno o konkretnom geografskom području ili skupinama ljudi o kojima govorimo, dio duže migracijske tradicije ili rezultat postojećih tendencija prema migriranju.[30] Obrasce koji nastaju prolaskom vremena i repeticijom migracija iz određenih područja nazivamo – migracijskim obrascima. U radu ću se sukladno temi koncentrirati na prekooceanske migracijske obrasce koji su, za razliku od lokalnih i regionalnih, usko vezani i uz ideju transnacionalizma. On se, među ostalim, definira kao „društveni proces u kojem migranti utemeljuju društvena područja koja prelaze geografske, kulturne i političke granice. Imigranti su percipirani kao transmigranti kad razviju i održe višestruke odnose – obiteljske, ekonomske, društvene, organizacijske, vjerske i političke – koji nadilaze granice... "[31] Transnacionalizam podrazumijeva migracije kao koncept vječnog ili bar dužeg trajanja te kretanja u različitim smjerovima. Njegovi zagovornici predlažu da migracija ne završava doseljavanjem migranta na određenu lokaciju jer se proces nastavlja migrantovim djelovanjem. Poznanstva, prijateljstva, komunikacija pismima ili preko međusobnih poznanika i

[27] Isto, 139.
[28] Isto, 138.
[29] Isto, 26.
[30] Isto, 17.
[31] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 12. prema: Nina G. Schiller, Linda Barsch, Cristina Blanc-Szanton, „Towards a definition of transnationalism: Introductory remarks and research questions", *Annals of the New York Academy of Sciences* 645, br.1 (1992): xix.

ekonomske veze u obliku transfera iseljeničkog kapitala u domovinu, samo su neki od društvenih obrazaca koji se akumuliraju u neizbrisive veze koje nadilaze granice i rok trajanja. Iako kritičari ove ideje napominju opasnost prenaglašavanja transnacionalizma u pokušaju razumijevanja migracija, neosporno je da nam on omogućuje pogled na migraciju i migracijske obrasce kao proces bez jasno definiranog završetka.[32] Uz to, u prvi plan stavlja činjenicu da iseljavanje nije samo singularan događaj već i pokretač novog iseljavanja. Uspjele migracije postavljale su *mindset* koji je u određenim trenucima i u određenim krajevima bio presudan motiv za iseljavanje. Znajući iz iskustava migranata koji su već iselili i uspostavili transnacionalne veze između Novoga svijeta i domovine, da iseljavanjem u SAD uistinu mogu poboljšati svoje životne uvjete, stanovništvo je nastavilo iseljavati brzinom i opsegom teško zamislivim bez uspješnih migracija koje su im prethodile.[33] Kontinuirana povezanost između zemlje iseljavanja i zemlje useljavanja stvorila je i političke posljedice. Domaće su interesne grupe često pronalazile načine da emigraciju, željnu što aktivnijih kontakata s domovinom, najčešće ali ne i isključivo indirektno, uključe u odlučivanje o političkoj realnosti u matičnoj državi. Konačno, ne smije se zaboraviti ni utjecaj transnacionalizma na pitanja uzroka i povoda iseljavanja. Kontinuitet prekooceanskih migracijskih obrazaca zadržava se i nakon nestanka inicijalnih uzroka iseljavanja što je fenomen uglavnom neobjašnjiv bilo kojim drugim modelom.[34]

2.2. Država i nacija

Iako sam o već napisao ponešto o teritorijalnim režimima i jačoj kontroli granica tijekom 19. stoljeća, gore je napisano bilo u svrhu objašnjenja teritorijalizacije. Međutim, teritorijalizacija i sve što je uz nju dolazilo su tek neki od elemenata u široj politici države usmjerenoj prema njenim subjektima. Dio te šire politike bila je i iseljenička politika. S ciljem kontrole svojih subjekata, država je sada utvrđene i čvršće kontrolirane granice otvarala i zatvarala ovisno o povijesnom razdoblju i prevladavajućoj državnoj filozofiji. Usredotočimo li se na Habsburšku Monarhiju i nakon toga Austro-Ugarsku Monarhiju, takve su promjene jasno vidljive iz donesenih zakona i drugih odredbi i akata. Nažalost, Austro-Ugarska je po univerzalnim mjerilima bila prilično

[32] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 13.
[33] Isto, 18.
[34] Isto, 56.

komplicirano, da ne kažem nespretno uređena država uz dvije glavne i na papiru ravnopravne polovine Austriju i Ugarsku koje su pak obuhvaćale heterogen niz drugih sastavnica. Zato su izuzev eksplicitne ili implicitne krovne politike Monarhije, vlastite iseljeničke politike imale i Austrija i Ugarska, ali i „Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija“ (Trojedna kraljevina) kao subdualistički subjekt s ograničenom moći u vođenju djelotvorne politike i donošenju vlastitih zakona.

Austriju, Ugarsku i Bansku Hrvatsku je potrebno usporediti u pogledu iseljeničke politike. Člankom 4. Prosinačkog ustava iz 1867. određena je u teoriji neograničena sloboda iseljavanja za sve državne subjekte. Jedini je izuzetak bila obveza vojne službe.[35] Takva je politika bila logična i očekivana ako u obzir uzmemo idejna strujanja Europe tog razdoblja. Tadašnji su lagodni zakoni bili izraz prelaska državnih nazora s merkantilizma na maltuzijanizam i državnih briga s manjka prema višku stanovništva koji je sa sobom nosio siromaštvo, bolesti i revoluciju – za europske vladare itekako jezivu pomisao nepuna dva desetljeća nakon 1848. godine.[36] Ustav je izmijenio i odredbe patenta Franje I. o iseljavanju i odredio da iseljeni pojedinac gubi građanska prava samo ako se odrekne državljanstva.[37]

2.2.1. Austrija

Pišući o odredbama iz 1867., u prošlom sam odlomku natuknuo da je neograničena sloboda iseljavanja propisana samo u teoriji. Iako su se vlasti mogle dičiti prilično liberalnim ustavom, u praksi su istovremeno aktivno radile da teoretski dozvoljene migracije ograničavaju iz vojnih, političkih, nacionalnih i ekonomskih razloga. Situaciju možemo sagledati iz ekonomske perspektive države. Iseljavanje je odavno jedan od glavnih regulatora procesa prelaska ponude u potražnju ili potražnje u ponudu na tržištu rada pojedine države. Zato je većina zakona o iseljavanju usmjerena ka ovlašćivanju vlasti da iseljavanje smanje, ograniče ili u potpunosti obustave ako je to u interesu privrede.[38] Čak i uz ovakvu diskrepanciju, ustav se nije mijenjao a vlasti nisu poduzimale rigorozne mjere sve do predvečerja Prvoga svjetskog rata. Ipak, početkom velikog vala iseljavanja 90-ih godina 19. stoljeća, u političkom životu Austro-Ugarske počinju jače

[35] Isto, 144.
[36] Zahra, *The great departure*, 10.
[37] Prema patentu iz 1832. osoba gubi građanska prava samim činom iseljavanja.
[38] Čizmić, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku“, 135.

rasprave o zakonskoj kontroli emigracije. Liberalno nastrojeno Ministarstvo trgovine vidjelo je ekonomsku korist i podržavalo slobodu iseljavanja tvrdeći da bi iseljenici u tuđinstvu nalazili bolje plaćene poslove i dio zarade slali natrag u domovinu, dok je vojska kao njegov glavni protivnik iseljavanje vidjela kao prijetnju poljoprivredi i nacionalnom bogatstvu te političkoj i vojnoj moći.[39] Ostavivši na kratko neslaganja sa strane, svi su se složili da vlada treba poduzeti mjere radi zaštite dobrobiti iseljenika tijekom putovanja i boravka u inozemstvu. Time su prihvatili iseljavanje kao realan faktor koji, ako već ne mogu potpuno krojiti sukladno svojoj volji, mogu barem pokušati regulirati. Austrija je u prvim godinama 20. stoljeća više puta pokušavala izglasati zakon o iseljavanju, no ti su pokušaji propali zbog neslaganja raznih političkih krugova. Tako je Austrija ostala bez zakona i državne institucije za regulaciju iseljavanja sve do samog kraja svoga vijeka.[40]

2.2.2. Ugarska

Vlast u Ugarskoj se uhvatila u koštac s iseljavanjem znatno ranije i konkretnije od one u Beču. Još su od 1881. agencije za posredovanje pri iseljavanju bile pod nadzorom Ministarstva unutrašnjih poslova, a zakonitost iseljavanja je ovisila o valjanosti putovnice. Nakon što je utvrdila i definirala iseljavanje kao socijalni fenomen, ugarska ga je vlast počela bilježiti i kvantificirati te ga na kraju regulirati u skladu s razvojnim ciljevima države.[41] Dosljedno provodeći svoju liberalnu ekonomsku politiku, vlasti su koliko je to bilo moguće nadzirale iseljavanje radi (prije svega ekonomske) dobrobiti države i njenih subjekata. S druge strane, načini na koje je ostvarivala te ciljeve često nisu bili dosljedni proklamiranoj brizi o vlastitom stanovništvu. Na velikom broju najčešće namještenih suđenja agentima za iseljavanje izricane su drakonske kazne na temelju optužbi da su upravo oni uzrok masovnog iseljavanja iz države. Ionako usijane strasti prouzrokovane glasnom debatom u javnom prostoru, dovele su do široke antisemitske histerije protiv često židovskih agenata za iseljavanje.[42] Ugarske vlasti, kako državne tako i lokalne, nisu uložile velik napor u sigurno rješavanje situacije budući da im je narativ po kojem one same nisu glavni krivac za lošu ekonomsku i socijalnu situaciju bio pogodan. Zanimljivo, socijalne i etničke napetosti često su rješavane upravo iseljavanjem koje je u tim situacijama gledano kao svojevrsni

[39] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 145-146.
[40] Isto, 146.
[41] Isto, 149-150.
[42] Zahra, *The great departure*, 43-44.

sigurnosni ventil.[43] Počevši od 1880. u Austro-Ugarskoj se pri analizi popisa stanovništva sve veću pažnju obraćalo na govorni jezik stanovništva jer se on, u periodu jačanja nacionalne svijesti manjinskih naroda monarhije, sve češće od strane pojedinih nacionalnih pokreta smatrao mjerilom nacionalne snage.[44] Dok su spomenute nacionalne struje pokušavale pridobiti svoje govornike za političke ciljeve, vlasti su djelovale dvojako. Na osnovu podataka iz popisa stanovništva, predjelima s većim brojem nemađarskih govornika (primjerice Slovaka ili Hrvata) često su smanjivali ili taktično raspoređivali količinu dodjeljivanog državnog novca, izgrađenih škola i drugog s ciljem povećanja utjecaja i udjela mađarskog stanovništva.[45] O mađarizaciji i povezanim fenomenima detaljnije ću pisati u poglavlju o uzrocima iseljavanja iz Hrvatske, no već sad valja napomenuti da diskriminacija hrvatskih područja od strane ugarske vlasti nije bila na razini koju su propovijedali autori različitih političkih provenijencija koje sam naveo u uvodu.

Što se samog iseljavanja tiče, Ugarska je svoj, prilično oštar zakon donijela 1903. pri čemu je slijedila primjer drugih europskih zemalja.[46] Restriktivan diskurs zakona u mnogočemu je imao efekt suprotan od željenog – 1904. je emigriralo najviše ugarskih državljana dotad, a razdoblje između 1905. i 1907. predstavljalo je apsolutni vrhunac iseljavanja. Zakon uz to nije postigao željeni učinak na etničku strukturu iseljeništva te je razdoblje od 1905. do 1906. bilo prvo u kojem su Mađari činili najbrojniju skupinu među iseljenicima (iako je udio mađarskih govornika i dalje bio niži od onog nemađarskih).[47] Ugarska je uz navedeno već prije Prvoga svjetskog rata kao nacionalizirajuća višenacionalna država pokušavala spriječiti utjecaje etničkih dijaspora na manjinske nacionalnosti, ali za punokrvne pokušaje stvaranja homogenih nacionalnih država Europa je morala čekati međuraće.[48]

[43] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 150.
[44] Zahra, *The great departure*, 29.
[45] Isto, 29-30.
[46] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 148.
[47] Isto, 150-151.
[48] Isto, 141.

2.2.3. Banska Hrvatska

Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija kao dio Austro-Ugarske Monarhije imala je određen stupanj autonomije unutar ugarske polovice. Nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. i dalje je imala vlastiti Sabor kao zakonodavno tijelo i Zemaljsku vladu na čelu s banom.[49] U takvim je okolnostima nastojala kreirati vlastitu iseljeničku politiku. Nju je pak, kao i na ovaj ili onaj način cjelokupnu aktivnost hrvatskih vlasti u 19. stoljeću, potrebno gledati kroz prizmu reagiranja na ugarsku politiku i želje Hrvata za većom autonomijom. Iako u konstantnom „sukobu" s ugarskom vladom o razmjerima hrvatske autonomije, Zemaljska vlada nije bila potpuno inertna po pitanjima iseljavanja s naših područja. Od 1883. iseljavanje je pod nadzorom policije, 1890. je izdan prvi dekret o zabrani djelovanja agenata za posredovanje pri iseljavanju, a 1905. je po ugarskom modelu osnovan i Iseljenički fond. Godine 1905. se razmišljalo o kopiranju ugarskog Zakona o iseljavanju, a ban Teodor Pejačević je svoj prijedlog zakona tri puta slao na raspravu u Sabor – na kraju ga vlada nikad nije uspjela donijeti te je Banska Hrvatska čak i uz trud i vrlo rano detektiranje problema ostala bez cjelovitog zakonodavnog okvira za iseljavanje.[50] Ban Pejačević je umjesto toga naredio osnivanje iseljeničkog vijeća sa zadaćom „raspravljanja i uređivanja" o pitanjima iseljavanja. Vijeće je reguliralo provedbu propisa, izdavanje putovnica, ispitivanje uzroka iseljavanja i slično, a osnovna mu je uloga bila ona savjetodavna pri Kraljevskoj zemaljskoj vladi.[51]

[49] Isto, 139.
[50] Isto, 159.
[51] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije", 412.

3. STARA EMIGRACIJA U NOVOME SVIJETU

3.1. Početak

Što se svijet više bližio 20. stoljeću, to su Austro-Ugarska Monarhija i Banska Hrvatska aktivnije razmišljale o iseljavanju, njegovim dobrim i lošim stranama te različitim načinima na koje ono može biti iskorišteno ili na koje može mijenjati socijalne, kulturne, ekonomske i druge aspekte života države. Stoga smatram da je bilo ključno dati osnovne informacije o državi podrijetla američkih Hrvata i načinu na koje je ona, uz sve svoje unutarnje raznolikosti, na njih gledala. Međutim, time je samo zagrebano po površini. Životi hrvatskih iseljenika u Sjedinjenim Američkim Državama itekako su se ispreplitali s politikom domovine. Za nastanak specifičnog odnosa države emigracije i migranata u državi imigracije potreban je osnovni, tj. centralni čin – migracija. Analiza iseljeničke politike nije mogla postojati bez iseljenika, no iseljenik jest postojao bez iseljeničke politike. U ovom ću se poglavlju baviti razdobljem od 1848. do otprilike 1890. godine dok je iseljavanje bilo daleko od zamijećenog, a kamo li relevantnog faktora u Habsburškoj/Austro-Ugarskoj Monarhiji. Ovo je razdoblje tzv. stare emigracije s ishodištem u zapadnoj i sjevernoj Europi. Iako hrvatski iseljenici očigledno ne odgovaraju takvoj geografskoj kategorizaciji, pojam stare emigracije skovan je u historijskoj znanosti tek godinama kasnije pa bilo kakve slične brige o pripadanju nisu morile Hrvate koji su sredinom stoljeća hrabro krenuli put zlatnih dolina Kalifornije koja je tek postajala saveznom državom. Prije pisanja o njihovim sudbinama, pojasnit ću na koji se oni način jesu ili nisu uklapali u profil tipičnog iseljenika toga vremena i što je to u praksi značilo za njihov život u Novome svijetu.

Između 1850. i 1913. iz Europe je u Novi svijet emigriralo više od 40 milijuna ljudi. Od tog je ukupnog broja SAD primio otprilike dvije trećine.[52] „Groznica seljenja“, kako su ju neki nazvali, započela je u zapadnim dijelovima Europe i kulminirala u četrdesetim i pedesetim godinama pretprošlog stoljeća. Iz Engleske i Irske se zatim širila prema Njemačkoj i Skandinaviji gdje je vrhunac doživjela sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 19. stoljeća. Od tamo se val osamdesetih godina širi na istočnu, jugoistočnu i srednju Europu – odnosno Italiju, Austro-Ugarsku Monarhiju i dijelove Rusije.[53] Taj kontinuirani val koji Čizmić opisuje možemo dodatno

[52] Čuka, Graovac Matassi, Blaće, „Emigration from Dalmatia“, 52.
[53] Čizmić, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku“, 127-128.

podijeliti ili ga bar različito klasificirati na dva vala emigracije iz Europe. Pod prvim se valom, prozvanim starom emigracijom, obično podrazumijeva razdoblje između 1841. i 1890. godine kad je, najviše iz zapadne i sjeverne Europe, u SAD ušlo preko 15 milijuna imigranata. Drugi val, od 1891. do 1920. u SAD je donio više od 18 milijuna imigranata iz istočne, jugoistočne i srednje Europe.[54] Val iseljavanja krenuo je sa zapada jer je masovno iseljavanje „ohrabrila" industrijalizacija. Želja i potreba za migracijom su, uz novoosigurani organizacijski aparatus i stupanj socijalnog razvoja, pomogli čak i pripadnicima najnižih klasa da plate kartu za prekooceansko putovanje, a tehnološki napredak i jačanje svijesti o vlastitoj mobilnosti omogućili su stanovnicima Starog kontinenta da vjeruju u prosperitet lako ostvariv iseljavanjem.[55] Kao što proces industrijalizacije nije bio singularan događaj, tako se u svim dijelovima Europe nije događao u isto vrijeme. Stopa razvitka naših predjela tu je razinu svijesti dosegla tek pedesetak godina kasnije.[56] To je, među ostalim, odgodilo iseljavanje iz naših predjela za jednak broj godina i stvorilo razdjelnicu između stare i nove emigracije. Dodatni faktor pri podjeli emigrantskog vala bila je i točka ulaska u SAD kao glavnu državu imigracije. Migranti koji su u SAD uselili kroz Castle Garden prozvani su starom, a oni koji su to učinili kroz otok Ellis (eng. *Ellis Island)* novom emigracijom.[57]

Čizmić razlikuje četiri tipa iseljenika kroz povijest: osvajača (španj. *conquistador*), kolonista (eng. *settler*), poduzetnika (eng. *pioneer*) i industrijskog radnika – proletera. Većinu iseljenika stare emigracije Čizmić klasificira kao poduzetnike – one koji prelaze preko mora, stvaraju nove industrijske grane i grade nova tržišta.[58] Tara Zahra naglašava njihov poduzetnički duh i hrabrost upozoravajući da je percepcija o migrantima kao neukim i nesvjesnim pojedincima koje je umjesto plana nosila sudbina kardinalno pogrešna. Oni nepismeni i najsiromašniji ostajali su kod kuće zbog manjka sredstava, a većina radno sposobnih koja si je mogla priuštiti kartu za SAD bila je svjesna svojih ekonomskih interesa i ekonomskih kretanja u svijetu.[59] Ova je tvrdnja istinitija za staru emigraciju, ali se dijelom podudara i s novom.

---

[54] Čuka, Graovac Matassi, Blaće, „Emigration from Dalmatia", 53-54.
[55] Ervin Dubrović, *From central Europe to America: 1880-1914* [katalog s izložbe, ur. Ervin Dubrović] (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012.), 27-28.
[56] Isto
[57] Barry Moreno, „Vrata u Novi svijet – Castle Garden i Ellis Island", u: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, ur. Ervin Dubrović (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012), 114.
[58] Čizmić, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku", 130.
[59] Zahra, *The great departure*, 44.

3.2. Prvi tragovi Hrvata u SAD-u

Najranija spominjanja Hrvata u Sjevernoj Americi su ona iz priče o nekolicini dubrovačkih mornara koji su navodno plovili na Kolumbovim brodovima. Danas postoji opsežna literatura i o hrvatskim misionarima iz 17. i 18. stoljeća Ivanu Ratkaju i Ferdinandu Konšćaku.[60] Koliko nam god tako daleko datiranje aktivnosti hrvatskih iseljenika može biti zanimljivo, ono nije imalo ikakve veze s kasnijim organiziranim iseljavanjima i nije ostavilo bilo kakvog relevantnog traga na hrvatsku emigraciju u SAD-u. Iseljavanje s hrvatskih prostora koje *jest* ostavilo traga bilo je ono u Luizijanu i Kaliforniju u 19. stoljeću. U narednim ću odlomcima ukratko usporediti živote i karakteristike hrvatskih useljenika u tim dvjema državama s ciljem da njih kao pripadnike stare emigracije kasnije u radu mogu kvalitetnije usporediti s Hrvatima u Pennsylvaniji kao tipičnim primjerom nove emigracije. Napominjem da je opseg informacija smanjen jer se odnosi na iseljenike iz Dalmacije što nije primarna tema ovog rada.

3.2.1. Luizijana

Prema nekim su zapisima prvi Hrvati u Luizijanu došli još početkom 18. stoljeća a kontinuitet možemo „uhvatiti“ početkom 19. stoljeća kad su hrvatski pomorci na Austrijskim trgovačkim brodovima stigli u New Orleans neposredno po otvaranju tamošnje luke 1804. i ostali vidjevši bogatstvo Amerike. Sjećanja starijih iseljenika, natpisi na lokalnim grobovima i gradski adresar iz tog doba potvrđuju da je već 1840. u New Orleansu živio velik broj Hrvata prema čemu je on najstarija hrvatska naseobina u SAD-u.[61] Tamošnji su se Hrvati brzo ekonomski afirmirali baveći se ponajviše zanimanjima iz staroga kraja, poput voćarstva i povrtlarstva, ali i ugostiteljstvom. Jedan od pozitivnih primjera ekonomskog uspjeha ostvario je Valerijan Zuvić iz Supetra na Braču čije je brodogradilište izvrsno poslovalo, do razine da je i meksička vlada od njega naručivala brodove.[62] Van najvećeg grada domaći su iseljenici živjeli raštrkanije i manje povezano nego oni u, primjerice, Kaliforniji. Za razliku od Hrvata u drugim dijelovima SAD-a, hrvatski su ribari u Luizijani bili u pravom smislu „sezonski radnici“ jer su se od 1870. sve do početka velikog rata po mogućnostima svake ili gotovo svake godine vraćali u Dalmaciju da bi posjetili stari kraj i svoje

[60] Čizmić, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku“, 128.
[61] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 41.
[62] Isto, 52.

obitelji. Ljeto bi proveli u svom mjestu, uređujući vinograde i pomažući u lovu na srdele. Mnogi od njih su već odavno bili američki građani kad su u Dalmaciji širili obitelji i imali djecu.[63] Uz to, velik je broj mladića iz New Orleansa bio oženjen djevojkama iz Dalmacije koje su, po svom ekonomskom i socijalnom situiranju, dovodili u SAD. U New Orleansu je 1874. osnovana i udruga hrvatskih emigranata *Sjedinjeno slovinsko društvo od dobročinstva*. [64]

3.2.2. Kalifornija

Kao i u Luizijanu, prvi su Hrvati u Kaliforniju dolazili kao pomorci ili trgovci, uglavnom iz Dalmacije i Primorja. Nakon što su kod Sutter's Creeka otkrivene bogate naslage zlata, po prvi puta dolaze u većim grupama i to jedrenjacima oko rta Horn.[65] U slučaju da nisu oplovljavali kontinent, mogli su sjesti na vlak u New Yorku ili u New Orleansu od kud bi preko Teksasa, Novog Meksika i Arizone stizali u zlatne rudnike Nevade, Placera, Amadora i sl.[66] Posao „lovca“ na zlato većini nije bio dugoročni plan pa su oni koji su se uspjeli obogatiti selili u obližnji Sacramento ili na obalu u San Francisco te kasnije u Los Angeles. Tamo su otvarali restorane, trgovine voćem i povrćem, kavane, prodavaonice vina i drugo. Kao najisplativiji se posao za one koji se nisu željeli upuštati u rizičnije poslovne pothvate, isprva pokazalo ugostiteljstvo. Dobro poznavanje engleskog jezika mnogim je pomorcima omogućilo uspješno otvaranje i vođenje poslova u sektoru koji je cvjetao u jeku zlatne groznice. Zato su u ulici *Davis* u San Franciscu Hrvati između 1850. i 1900. imali čak 110 radnji.[67] San Francisco je bio i prvi grad u kojem su se hrvatski iseljenici službeno udruživali. Tamo je 17. studenoga 1857. osnovano *Slavensko-ilirsko uzajamno pripomoćno društvo* u čiju je svrhu 1874. podignuta i zgrada.[68]

Prestankom zlatne groznice sve se veći broj Hrvata seli u Los Angeles, u dio Kalifornije najsličniji dalmatinskoj obali, gdje su se uglavnom bavili zanimanjima iz starog kraja – voćarstvom, trgovinom, ribarstvom i sličnim. Novac koji su zaradili za vrijeme zlatne groznice često im je služio kao početni kapital za poslovne podvige poput uzgajanja prvih smokvi u Kaliforniji i

[63] Isto, 60.
[64] Čizmić, *Povijest Hrvatske bratske zajednice*, 32.
[65] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije“, 399.
[66] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 24.
[67] Isto, 30.
[68] Čizmić, *Povijest Hrvatske bratske zajednice*, 32.

razvijanja voćarstva i povrtlarstva u tri kalifornijske doline: Pajaro, San Joaquin i Santa Clara.[69] Igrali su značajnu ulogu i u ribarstvu te ih se, prema Čizmiću, s pravom naziva pionirima suvremenog ribarstva Kalifornije.[70] Zbog sličnosti obale i poznatih im vrsta riba, prevladali su tehničke i gastronomske (Amerikanci nisu voljeli plavu ribu) prepreke i otvarali uspješne tvornice; prvo u San Pedru i San Diegu, a zatim uzduž obale.[71] Iseljenike iz sela Rukavac pored Rijeke se 1860-ih pak spominje kao drvosječe na sjeveru države gdje rade u šumama sekvoje.[72] Kalifornija je služila i kao prijelazna točka onima koji su svoje blagostanje tražili u susjednim državama, najviše u još surovijoj i divljoj Nevadi. Upravo je u toj saveznoj državi John Gregorovich, vlasnik rudnika i nekoliko *saloona* (hrv. gostionica) 1895. postao senator i tako ostao upamćen kao prvi Hrvat na tako visokoj dužnosti u bilo kojoj američkoj saveznoj državi.[73] Najveća razlika između kalifornijskih i luizijanskih Hrvata bila je u obiteljskom životu. Stanovnici zapadne obale SAD-a nisu imali „luksuz“ lakog dovođenja svojih žena i obitelji sa Starog kontinenta pa su uglavnom ženili Irkinje i Španjolke što je prouzročilo i njihovu bržu asimilaciju u američko društvo.[74]

Usporedno promatrajući oba primjera, možemo zaključiti sljedeće: i jedni i drugi dolaze iz Dalmacije i Primorja, uglavnom sredinom 19. stoljeća; bave se novim, ali i zanimanjima iz staroga kraja – u Kaliforniji nakon nestanka specifičnih uvjeta zlatne groznice. Žele stvarati obitelj, iako to zbog geografskih okolnosti čine na različite načine; udružuju se u organizacije na temeljima zajedničke domovine i nacionalnosti. Drugim riječima, specifičnostima unatoč, Hrvati u Kaliforniji i Luizijani su tipičan primjer naših iseljenika stare emigracije. Naravno, to nisu jedine države koje su Hrvati nastanjivali, ali su prije 80-ih godina 19. stoljeća itekako države u kojima ih je bilo najviše.

[69] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 33-36.
[70] Isto, 40.
[71] Isto
[72] Dubrović, „From central Europe to America“, 72.
[73] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 35.
[74] Isto, 40.

3.3. Veliki val iseljavanja i „nova emigracija“

Nastavno na odlomak o klasifikaciji iseljavanja iz Europe, tzv. novu emigraciju od stare razlikujemo po nekoliko kriterija. Uz napomenu da postoje suptilne razlike između valova emigracije, zemalja emigracije, ali i emigranata kao pojedinaca – za klasifikaciju su najvažniji kriterij točke ulaska u SAD te ekonomski i geografski kriteriji. Glavna točka ulaska u SAD od 1890. prestaje biti čuveni Castle Garden. Promjenom ingerencije i federalnim preuzimanjem pitanja imigracije tu ulogu preuzima otok Ellis, projektiran i izgrađen upravo u te svrhe.[75] Ekonomski aspekt ponovno možemo promatrati kroz Čizmićevu podjelu iseljenika. Dok je one koji su u SAD odlazili prije kralja stoljeća svrstao u kategoriju poduzetnika (eng. *pioneer*), tip koji prevladava među novim iseljenicima jest industrijski radnik – proleter. Stvoren nastankom i razvitkom moderne industrije, on je i najmobilniji tip iseljenika.[76] U tu kategoriju Čizmić smješta hrvatske iseljenike nove emigracije. Ovime dolazimo i do posljednjeg kriterija – geografski gledano, val se krajem 19. stoljeća premješta prema istoku i jugu kontinenta te su, umjesto Nijemaca i Iraca, najbrojniji bili Talijani, istočni Europljani i mali narodi Austro-Ugarske Monarhije.

Svaki seljak koji je odlučio otići iz svoga sela, neovisno o kojem periodu u 19. stoljeću govorimo, stigao je pred dilemu treba li iseliti u SAD ili u neki od većih gradova svoje domovine. Pri razmatranju te dileme postojale su dvije ključne razlike. Prva je da je za zapadne radnike takva migracija svjesno bila trajna.[77] Odnosno, za razliku od Hrvata i iseljeništva svih slavenskih naroda oni su odlučili da se više neće vraćati u svoju domovinu. Hrvati su pak u SAD išli uglavnom radi zarade, s planom da financijski potpomognu svoje obitelji i vrate se kroz nekoliko godina.[78] Međutim, situacija se nije mijenjala samo na Starom kontinentu jer je SAD novim iseljenicima priredio prilično drugačiji „doček“. Druga se razlika očituje u prilikama naseljavanja i zapošljavanja. Sredinom stoljeća je nenaseljena javna zemlja „samo čekala“ nekog Nijemca koji će je preuzeti i na njoj posaditi kukuruz, pšenicu i šećernu repu. Najpoželjniji su bili veliki potezi zemlje u unutrašnjosti istočnih država poput Virginije te Sjeverne i Južne Karoline jer su bili dobro povezani s gradovima poput Baltimorea, New Yorka i Bostona. Za imigrante iz srednje i istočne

[75] Moreno, „Vrata u Novi svijet“, 114.
[76] Čizmić, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku“, 130.
[77] Dubrović, „From central Europe to America“, 75.
[78] Isto“, 72.

Europe to nije bio slučaj. Oni u velikim postotcima nisu bili farmeri i vlasnici svoje zemlje već industrijski ili najamni radnici koji nisu živjeli od „plodova svog rada“ već plaće ili nadnice koje su dobivali za rad u rudnicima ili tvornicama.[79] Početkom 20. stoljeća samo je jedan posto hrvatskih useljenika išao put Kalifornije. Ostali su se smjestili u industrijskim gradovima istočne obale, najviše u saveznim državama Pennsylvaniji, Ohiu i Illinoisu.[80]

[79] Isto“, 76.
[80] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 78.

4. UZROCI MASOVNOG ISELJAVANJA

4.1. Ekonomija

Ekonomski uzroci iseljavanja s hrvatskih prostora bili su mnogobrojni: male nadnice, mala ponuda i potražnja poslova, smanjenje troškova prijevoza koje je omogućilo brz i jeftin uvoz robe, demografska tranzicija i manjak obradive zemlje. Početni izostanak, a zatim i niske stope industrijalizacije ostavile su privredu Banske Hrvatske uglavnom ovisnom o poljoprivredi koja je kao najvažniji ekonomski sektor zapošljavala između 70 i 90% stanovništva.[81] Izostanak industrijske proizvodnje bio je razlog niskih nadnica, a fragmentacija zemljišta među potomstvom i mali posjedi kao njezin rezultat stavili su seljačka kućanstva na rub egzistencije. Fragmentacija je bila ojačana i raspadom zadružnih kućanstava nakon integracije Vojne krajine u Civilnu Hrvatsku 1881. godine.[82] Veličina posjeda ovisila je od županije do županije, no u 5 od 8 hrvatskih županija veličina prosječnog posjeda je bila manja od 5,6 hektara. Situacija je bila i gora nego se čini budući da je prosječni stanovnik Banske Hrvatske posjedovao oko 0.67 hektara polja što je bilo ispod minimuma za preživljavanje.[83] Seljačka je svakodnevica bila izuzetno teška, a kao dobar primjer može poslužiti opis stanja u Istri (tada u austrijskom dijelu Monarhije) gdje su neki seljaci bili zaduženi na toliko različitih strana da je naplata njihovih dugova funkcionirala po principu „tko prvi – njegova djevojka“. Država je porezne dugove seljaka nekad morala naplaćivati zapljenom žita ili drugog uroda odmah po žetvi kako ga drugi vjerovnici ne bi mogli uzeti prije.[84] Iako je bečka vlast bila i ostala naširoko kritizirana zbog lošeg upravljanja Istrom i Dalmacijom, situacija nije bila mnogo bolja u Banskoj Hrvatskoj. Čak i nakon ukidanja kmetstva stvari se na selu nisu bitno promijenile. Način na koji su bivši feudalci i veleposjednici i dalje čvrsto držali ulogu apsolutnog hegemona na pojedinim područjima trebao je biti nezamisliv u osvit modernog doba.[85] Olakšanju života seljaka nije pridonijela ni vlast koja je u mnogočemu iznevjerila seljaštvo po pitanju daljnjeg napretka i poboljšanja njihovog položaja. Za primjer možemo uzeti proglas bana Jelačića od 11. srpnja 1853. kojim je sluge stavio pod direktnu kontrolu svojih gospodara, dajući gospodarima za pravo da koriste tjelesno kažnjavanje. Prema tom su proglasu žene i mladići

[81] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 56.
[82] Isto, 67.
[83] Isto, 66-67.
[84] Dubrović, „From central Europe to America“, 20.
[85] Isto“, 19.

mogli su biti bičevani, a muškarci i teže fizički ozljeđivani.[86] Pojavu krize potaknulo je i povećanje poreza zbog kojeg su mnogi bili prisiljeni novac uz visoke kamate posuđivati od lihvara.

Zagrebačka je županija formirana 1886. u sklopu općeg administrativno-teritorijalnog preustroja te je postala najmnogoljudnija i teritorijalnim opsegom najveća županija Trojedne Kraljevine.[87] Već su 70-ih godina 19. stoljeća slovenski putujući trgovci pokrenuli prvi val iseljavanja iz kontinentalne Hrvatske, s područja oko Karlovca, Ogulina, Siska i Žumberka. Iskrivljene priče senzacionalističkog sadržaja mnoge su neuke i lakovjerne seljake okrenule put Amerike. Ekonomsko ih je propadanje oslabilo, a nedostatak slobode, teror žandara i česte novčane i zatvorske kazne za najmanje prijestupe bili su im dodatni razlozi za iseljavanje.[88] O tome su izvještavale i novine koje sredinom 80-ih godina počinju pisati o iseljavanju, naročito s područja Karlovca i Jastrebarskog.[89] Kao neka vrsta poveznice između Zagrebačke te Modruško-Riječke i Ličko-Krbavske županije, Karlovac i njegova okolica su u tom periodu doživjeli više značajnih promjena. Pruga do Rijeke izgrađena je 1873. što je za neke stanovnike Like, Gorskog kotara i područja oko Karlovca bio popriličan šok. Mnogi prijevoznici s konjskim zapregama (tzv. kirijaši) ostali su bez posla, kao i mnogi gostioničari i trgovci na putu do mora. Prije izgradnje pruge, mnogi su stanovnici zarađivali prevozeći robu koja je željeznicom stizala u Karlovac do luka na obali.[90] Pruga je imala i pozitivnih utjecaja pa se uz glavnu cestu izgrađenu početkom stoljeća i potom željeznicu dio stanovništva zaposlio u državnoj službi, a niču i nove gostionice, kovačnice i slični obrti. Prometna povezanost omogućila je i razvitak poduzeća za obradu drva, a uz nekoliko se parnih pilana razvija i proizvodnja namještaja koju u Vratima 1884. osniva dioničko društvo iz Rijeke.[91] Prometna povezanost na ovome području nije uspjela nadoknaditi zaostatak prouzročen agrarnim rasulom i manjkom modernizacije, a bila je još veći problem na istoku – u Slavoniji. Što se Gorskog kotara tiče, u manje od dvadesetak godina između 1890. i 1910. od tamo je iselilo više tisuća ljudi što je velik broj za tako rijetko naseljen kraj. Delnice i Vrbovsko bili su najveća žarišta iseljavanja, kao što su to Zagrebačkoj županiji bili kotarevi Jaska (Jastrebarsko) i Karlovac.[92]

---

[86] Isto
[87] Vojak, Tomić, „Iseljavanje stanovništva Zagrebačke županije“, 121.
[88] Rebeka Mesarić Žabčić, „Iseljavanje iz središnje Hrvatske“, u: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, ur. Ervin Dubrović (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012), 207.
[89] Vojak, Tomić, „Iseljavanje stanovništva Zagrebačke županije“, 119.
[90] Mesarić Žabčić, „Iseljavanje iz središnje Hrvatske“, 207-208.
[91] Ervin Dubrović, „Iseljavanje iz Gorskog kotara“, u: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.,* ur. Ervin Dubrović (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012), 215.
[92] Isto, 216.

4.1.1. Slavonija

Hrvatske i slavonske novine su o nerazvijenosti Slavonije te manjku tvornica i obrtnika pisale još sredinom 19. stoljeća. Manji industrijski pogoni su postojali, ali su bili nerazvijeni zbog nedostatka komunikacija, znanja, radne snage i kapitala. Prema izvješću iz 1859., najjača je bila drvoprerađivačka „industrija“ što je imalo smisla jer su slavonske šume bile među najbogatijima u Monarhiji.[93] Nekoliko godina nakon počela je intenzivnija eksploatacija drvne mase instaliranjem parnih pilana no takva je djelatnost i dalje bila prilično daleko od punokrvne moderne operacije, dijelom zbog potrebe za kvalitetnom prometnom povezanošću koja je uglavnom ovisila o skromnim mogućnostima lokalnih vlasti. Za razvoj drvoprerađivačke industrije s infrastrukturne strane je najvažniji bio razvoj cesta što se nije poklapalo s interesima ugarske krune. Do tog je razdoblja razvijen i korišten promet rijekama no ugarski su se obzori sve više okretali ka izgradnji željezničkih puteva kroz Slavoniju, ponajviše zbog velikih trgovačkih interesa u povezivanju Ugarske s jadranskim lukama.[94] I u Slavoniji je poljoprivreda bila glavna grana gospodarstva sa pšenicom, raži, ječmom i kukuruzom kao najzastupljenijim kulturama. Urodi su bili iznad zadovoljavajuće kvalitete no stočni je fond zbog loših pasmina i nedostatka stručnih veterinara bio u konstantnom opadanju. Sukob željeznice i tradicionalnih prometnica je u kombinaciji s agrarnom krizom teško pogađao nerazvijenije zemlje poput Slavonije gdje su se posljedicama krize mogli oduprijeti samo krupni veleposjednici i bogatije seljaštvo, dok je ostatak stanovništva jedva preživljavao.[95]

4.2. Društvo i politika

Domaće novine pri pisanju o iseljavanju često nisu bile konzistentne, naročito u razdoblju nakon 1910. godine. No upravo su hrvatski novinari bili ti koji su najviše upozoravali na masovno iseljavanje koje je naše krajeve zahvatilo krajem stoljeća. Samim su prisustvom u javnom prostoru poticale političke rasprave na visokim i niskim razinama, ali su nekad i sijale strah među svojim čitateljstvom. O novinama i načinima na koji su u njima portretirani migranti pisat ću više u

[93] Balta, „Slavonski arhivski i novinski zapisi“, 559-560.
[94] Isto
[95] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije“, 394.

narednim poglavljima, ali ovdje je važno naglasiti da su, recimo, osječke novine *Narodna obrana* na prijelazu stoljeća zagovarale ideju koju su kasnije prihvatili mnogi domaći povjesničari.

Naime, naglašavale su korelaciju masovnog iseljavanja Hrvata i represije koju je Ugarska provodila nad Hrvatskom.[96] Ideja takve represije kao sastavnog dijela mađarizacije je kroz godine i političke sisteme doživjela više oblika s različitom razinom krivnje usmjerene prema Mađarima. Primjerice, Branimir Banović je 80-ih godina prošloga stoljeća pisao o „prokušanim metodama indirektnog ekonomskog pritiska, pritisaka na kulturnom planu i permanentnom akcijom denacionalizacije radi osiguravanja brojčanog ravnotežja drugih naroda s njemačkom i mađarskom populacijom Monarhije".[97] On piše o implicitnoj, nikad službenoj politici centara moći Austro-Ugarske Monarhije s dvojakim djelovanjem koje je vodilo prema istom cilju: slabljenju položaja Hrvata i jačanju položaja Mađara radi promjene u nacionalnoj strukturi države.[98] Slično piše i Ivan Balta koji krivi prvenstveno Ugarsku uz naglasak na otvaranje mađarskih škola i prateće akcije programa „Julijan" radi promicanja velikomađarske ideje te represije nad hrvatskim stanovništvom Slavonije s ciljem poticanja iseljavanja istog i naseljavanja oslobođenih područja Nijemcima i Mađarima.[99] Dodaje kako su vlasnici prodavali svoja imanja u Ugarskoj pa kupovali veća u Slavoniji jer je sitni posjednik za vrijednost 2-3 jutra u Ugarskoj mogao kupiti 20-30 jutara u Slavoniji.[100]

Pri raspravama u Saboru se iseljavanjem koristila i opozicija. Stjepan Radić ga je prozvao jednim od gorućih problema u Hrvatskoj, napisavši o tome i knjigu *Moderna kolonizacija i Slaveni* u kojoj je slavenske seljake prozvao najugroženijom društvenom skupinom u Monarhiji.[101] Radić je glavni problem vidio u brzom razvitku i bogaćenju sjeverne i južne Amerike te u austro-ugarskom modelu potraživanja poreza. Monarhija je, prema Radiću, poreze tražila na najmodernije načine dok su seljaci i dalje radili na iste načine kao sto godina ranije.[102] Predvidio je trajni rast broja iseljenika i u Saboru zahtijevao donošenje zakona o iseljavanju radi svođenja istog na minimum.[103]

---

[96] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 156-157.
[97] Banović, „Emigracijska politika Austro-Ugarske", 314-315.
[98] Isto, 313.
[99] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije", 407.
[100] Balta, „Slavonski arhivski i novinski zapisi", 561.
[101] Dubrović, „From central Europe to America", 32.
[102] Isto, 33.
[103] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 157.

I Brunnbauer je dosta kritičan prema vlastima, u prvom redu prema Ugarskoj. Ipak, smatram da uspijeva staloženije, nepristranije pristupiti problemu. Prema njemu, vlada iseljavanje uistinu jest smatrala ventilom za socijalne i etničke napetosti što je u složenoj državi poput Austro-Ugarske sasvim opravdano. Ipak, navodi da ugarske ideje u pravom svjetlu pokazuju vladina interna izvješća gdje se ne krije zadovoljstvo većinskim iseljavanjem pripadnika nemađarskih nacionalnih manjina.[104] K tome pažnju usmjerava na riječi predsjednika ugarske vlade Sándora Wekerlea koji je govoreći o nastojanjima repatrijacije iseljenika iz Ugarske naznačio da se te mjere odnose samo na iseljenike kojima je materinji jezik mađarski.[105] Najstrože kritizira tzv. „Američki plan" – nastojanje poticanja domoljubnih osjećaja mađarskih iseljenika radi gušenja nacionalnih organizacija ugarskih etničkih manjina koje su glasno kritizirale državnu represiju svojih sunarodnjaka.[106] Kritikama se pridružuje i Tara Zahra kratkom analizom tajnog memoranduma iz 1904. za ugarskog premijera Istvána Tiszu. Autor memoranduma, državni pod-tajnik (eng. *Undersecretary of State*), Tiszi je objasnio kako je za nacionalnu sigurnost od ključne važnosti da vladajuća „rasa" postane ujedno i najmnogoljudnija u državi. Nadalje, navodi kako je u zadnjih nekoliko desetljeća jedan od glavnih faktora koji demografsko stanje okreće u njihovu korist upravo masovno iseljavanje nemađarske populacije iz ugarskog dijela Monarhije.[107]

Što iz svega ovoga izvući? Je li Ugarska uistinu namjeravala u potpunosti „uništiti" Hrvate iz čistog koristoljublja? Ne baš. Poznate priče i narativi iz svakodnevice koji se mogu sumirati/personificirati u osobi bana Khuena-Hedervaryja nisu realan prikaz toga vremena. Ugarska uistinu jest bila nacionalizirajuća država kojoj je odgovaralo što homogenije mađarsko stanovništvo, a retorika njihovih dužnosnika zasigurno nije bila naklona Hrvatima i drugim manjinama koje su proživljavale svoje nacionalno buđenje. Isto tako nije kontroverzno govoriti da ekonomski interesi Hrvatske i Slavonije nisu bili na vrhu liste prioriteta ugarske vlade – nekad su hrvatski i ugarski interesi bili dijametralno suprotni. Stoga nije teško razumjeti zašto je Radić upozoravao na represiju i diskriminaciju protiv Slavena. Međutim, smatram da bi govoriti o pomno smišljenoj i izvedenoj akciji ugarske politike s poticanjem iseljavanja kao glavnim alatom bilo pogrešno, naročito jer ne smije biti zanemarena činjenica da iseljavanje s ovih prostora *nikad* nije bilo uspješno kontrolirano, a i sama si je ugarska vlada u pokušajima kontrole napravila „medvjeđu

[104] Isto, 150.
[105] Isto
[106] Isto
[107] Zahra, *The great departure*, 30.

uslugu“ jer se po konačnom donošenju Zakona o iseljavanju udio emigranata kojima je mađarski prvi jezik – povećao. Prema tome, smatram da bi bilo sigurnije govoriti o namjeri, ne i o činjenju. Manjak političke moći i diskriminacija su itekako mogli biti, i vjerojatno jesu, neki od uzroka iseljavanja s naših prostora pod ugarskom vlašću. No izuzev zanemarivog broja hrvatskih pojedinaca koji su državu napustili bježeći pred zakonom, ovi razlozi nikako ne mogu biti odlučujući. Realnom političkom progonu bili su podvrgnuti samo istaknutiji pojedinci i hrvatski intelektualci koji su bježeći pred stranom vlasti odlazili iz države.[108]

4.3. Demografska tranzicija

Direktnu korelaciju između demografske tranzicije i stope iseljavanja izuzetno je teško dokazati, naročito u situaciji manjka potpuno preciznih i sigurnih izvora kakvu zbog prvotno nepostojeće, a onda nedovoljno dobro vođene statistike iseljavanja nalazimo u slučaju Banske Hrvatske. Ipak, uz ovu opasku možemo pokušati povezati točkice. Početkom 80-ih godina 19. stoljeća na tlu današnje Republike Hrvatske kao i na tlu ostatka regije, počinje demografska tranzicija. Opća stopa mortaliteta pada ispod 30 promila što je uz zadržavanje visoke rodnosti povećalo pozitivnu promjenu (prirast) stanovništva.[109] U to su doba Hrvatska i Slavonija imale najveće stope prirodnog prirasta u državi. Ugarski prosjek između 1880. i 1890. bio je 9,9 promila na 1000 stanovnika – Hrvatska je na isti broj stanovnika bilježila 13 promila.[110] Brunnbauer napominje da je indikativno što su Hrvatska i Slavonija kao područja s najvećom stopom prirodnog rasta 1880-ih i 1890-ih ujedno imale najviše stope iseljavanja u prvom desetljeću novoga stoljeća.[111] Dakle, iako korelaciju nije moguće dokazati, lako je zamislivo da je velik broj djece rođene 1880-ih godina na prijelazu stoljeća stvorio gužvu na tržištu rada i time dodatno pogoršao omjer ponude i potražnje poslova. Javlja se i već spominjana fragmentacija obiteljskih zemljišta zbog koje su ionako mali obiteljski posjedi, dijeljeni među potencijalno mnogobrojnom braćom, postali nedovoljni za izdržavanje mlađih generacija. Strelovit rast populacije na našim je područjima trajao sve do 30-ih godina 20. stoljeća kad je stopa nataliteta konačno počela padati.[112]

---

[108] Mesarić Žabčić, „Iseljavanje iz središnje Hrvatske“, 209.
[109] Nejašmić, „Iseljavanje iz Hrvatske“, 410.
[110] isto
[111] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 59-60.
[112] Isto, 61.

5. KAMO JE I KAKO KRENULA NOVA EMIGRACIJA?

5.1. Motivacija i demotivacija za iseljavanje

Za razliku od uzroka koji su bili višestruki i koji su dolazili iz različitih smjerova, motivacija našeg iseljenika krajem 19. stoljeća je prije i iznad svega ekonomska – želja za boljim životom na novom kontinentu ili u staroj zemlji. Ideja odlaska u SAD na 3 do 4 godine, istovremena štednja u novom svijetu i slanje novca u domovinu trebali su osigurati da njihove obitelji, a posljedično i zajednice, uđu u period prosperiteta neviđen u povijesti hrvatskog sela. Hrvatski je iseljenik u punom smislu riječi privremeni iseljenik koji iz domovine odlazi pritisnut propadanjem seljačkih imanja pod dugovima i lihvarskim kamatama.[113] Naravno, nije svaki seljak s naših prostora u svijet kretao sa sela i u dogovoru s obitelji, kao što i nije svaki odlučio otići na određeno vrijeme. Ipak, iseljavanje najviše stope uistinu jest poprimilo na hrvatskom selu, a većina stanovništva jest otišla s namjerom da se jednog dana vrati i akumulirani kapital potroši kako bi svoja imanja oslobodila duga i po mogućnosti ih proširila i unaprijedila.[114] Proširiti i unaprijediti ih se moglo u pogledu modernizacije i povećanja stočnog fonda, no najčešća je želja bila kupovina posjeda radi smanjivanja posljedica fragmentacije obiteljskih zemljišta. U prilog tome ide i podatak da je jako malo domaćih iseljenika prodalo svoje posjede prije iseljavanja.[115]

Obitelj je kao osnovica tradicionalne društvene strukture u Hrvatskoj i Slavoniji tako u isto vrijeme bila važan poticaj za iseljavanje, ali je i sama ostala izmijenjena iseljavanjem. Standardna je praksa bila da na zapad ne odu sva braća jer tako barem jedan ostaje raditi na zemlji i skrbiti za obitelj – realnost je pak bila takva da je većina obitelji imala toliko malo zemlje da su ju mogli obrađivati žene, djeca i starci.[116] Sukladno takvim praksama, velika su kućanstva bila brojnija u regijama s najvećim stopama iseljavanja. Osim što su se odluke donosile u krugu obitelji i nisu bile pitanje individualnog izbora, za neke mladiće izbora uopće nije bilo. U onim obiteljima gdje su roditeljski autoriteti bili posebno jaki, mladići koji bi iselili često nisu imali pravo izražavanja vlastitog mišljenja pa odluka o iseljavanju ni ne bi bila njihova. Obiteljski su autoriteti mnoge mladiće (i djevojke) natjerali i na „bijeg u noći“ kako bi izbjegli dogovorene brakove.

---

[113] Čizmić, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku“, 129.
[114] Isto
[115] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 58.
[116] Isto, 62.

Dok su odnosi unutar obitelji za mladiće češće bili motivacija, za djevojke i mlade žene su uglavnom bili uzrok. Unutar nuklearnih ili proširenih obitelji muškarci su bili hranitelji i gospodari u kući, a žene su zbog patrijarhalnog odgoja bile većinom nepismene i ovisne o svojim muževima.[117] „Starije“ su se žene većinski selile k muževima koji su već bili u Americi, no značajan broj neoženjenih mladih djevojaka na zapad je bježao u nadi modernijeg i pravednijeg života.

5.1.1. Informacije

Ekonomski faktori jesu bili ključni, no za iseljavanje u prekooceanske zemlje bila je potrebna i svijest. Povećano znanje o stranim zemljama, narodima i kulturama univerzalno je smanjivalo strah od emigriranja.[118] Raspolaganje informacijom o vanjskom svijetu svakako je preduvjet migriranja što dokazuje i činjenica da iseljavanje nije uvijek bilo najveće u najsiromašnijim (perifernim) krajevima kako se obično misli.[119] Ovdje se ponovno trebamo dotaknuti obrazaca iseljavanja i načina na koji oni perpetuiraju daljnje migracije. Tom je logikom razmišljao i Ladislus Schneider koji je 1915. zaključio da je glavni razlog migracija – sama migracija.[120] Dvije trećine svih hrvatskih i slovenskih useljenika u SAD početkom 20. stoljeća pridružilo se rođacima, a trećina prijateljima. Te su veze bile osnova grupiranja i raspoređivanja naših iseljenika po Americi, ali i informacije kao bitnog aspekta sustava migracija. Uz to što su veze s rođacima ili prijateljima smanjivale troškove i rizike emigracije, za vjerovati je da su smanjivale i strah ili stres jer se lakše bilo otisnuti u nepoznato ako ste znali da vas tamo čeka netko koga znate i na kog se možete osloniti za početnu orijentaciju i svladavanje zapreka. Dakle, potencijalni iseljenik koji je trebao informacije o životu u Americi najčešće se mogao okrenuti na jednu od tri strane – komunikaciji s prijateljima i rođacima koji su tada bili ili su se već vratili iz SAD-a, domaćim novinama u domovini ili tisku Hrvatskog iseljeništva van domovine. Takve su informacije mogle biti ključne u donošenju finalne odluke o pakiranju kofera ili ostajanju kod kuće.

---

[117] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac“, 83.
[118] Dubrović, „From central Europe to America“, 32.
[119] Nejašmić, „Iseljavanje iz Hrvatske“, 406.
[120] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 72. prema: Ladislaus Schneider, *Die ungarische Auswanderung: Studie über die Ursaschen und den Umfang der ungarischen Auswanderung* (Bratislava, 1915), 40.

5.1.2. Novine

Domaće su novine pri pisanju o iseljavanju i iseljeništvu bile prilično nekonzistentne, naročito u predratnom periodu. Različite su novine bile u vlasništvu različitih pojedinaca i samim time različitih političkih interesnih sfera, no manjak dosljednosti mogao se pronaći i u pisanjima samo jednih novina. Primjerice, pro-režimski *Narodni list* je 1913. pisao o iseljenicima kao herojima Austro-Ugarske Monarhije koji su istu spasili od bankrota, dok je nešto manje od pola godine kasnije u jednom od članaka pisalo: „*ono tisuću naših iseljenika bielo je roblje, čovječje meso prodano i kupljeno da ugine u rodokopima i tvornicama*.“.[121] Na njihovo je pisanje očito utjecalo i stajalište vlasti koja je, za razliku od samog iseljavanja na koje je uvijek gledala negativno, često mijenjala stajalište o iseljeništvu.

Neovisno o tome, domaće su novine o iseljavanju pisale uglavnom negativno, naročito one pravaške poput lista *Narodna obrana* iz Osijeka. *Obrana* je upozoravala na opasnost iseljavanja za budućnost Slavonije (i Hrvatske) i opasnost Amerike za iseljeništvo. Pisala je o našim „najboljim snagama“ koje su odlazile u Ameriku i često prenosila priče teško razočaranih iseljenika koji su na teži način otkrili da Amerika nije zemlja meda i mlijeka kako im je to često bilo predstavljano – među ostalim od strane agenata i agencija za iseljavanje.[122]

> *Mnoge tvornice su zatvorene a i one koje rade uzimaju samo Engleze, koji su vješti njihovu poslu i znadu govoriti englezki. Ja poznam mnogo Hrvata i Srba, to jest Bošnjaka pravoslavne vjere, koji su već mnogo mjeseci bez posla i kruha, te ih ostali zemljaci moraju pomagati i prehranjivati. Mnogo ih je već otišlo, a mnogo ih se i skončalo, te se čovjek mora zgražati, kada o tom čita novine. (...) Ako ne zna emigrant jezik, bio on jurista, liječnik, učitelj…, mora biti sretan ako dobije mjesto sudopera ili portira u salonu, gdje mora čak i podove prati. Trenutno žene koje znaju njemački mogu dobiti posao kuharice u hotelima za 100 dolara mjesečno, a kod privatnika 40–50 dolara mjesečno. Sobarice dobivaju 18–20 dolara uz slabije znanje englezkog… Toliko za ravnanje onima, koji misle amo putovati, a vas molim uredniče pozdravite moj zavičajni Osijek i Osječane… Nina.*[123]

Zanimljivo, često se moglo, samo nekoliko stranica nakon takvih priča i osuda, u istim novinama naići na oglase upravo tih agencija za iseljavanje i parobrodarskih kompanija koje su Slavonce vodile put Amerike.[124] Naravno, tu moramo naglasiti i ekonomski aspekt takvog sadržaja jer su te

[121] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac“, 81. prema: *Narodni list* (Zadar), 1914.
[122] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 156.
[123] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije“, 412. prema: „Ne idite u Ameriku“ *Narodna Obrana* (Osijek), 12. 01. 1909., 1-2,
[124] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 156.

agencije i kompanije plaćale izdašne svote da bi njihovi oglasi osvanuli u novinama. Osim vlasti i posrednika pri iseljavanju na meti je bilo i domaće stanovništvo kojem se prigovaralo da odlazi bez pravog razloga. Seljake se optuživalo za „seljački gizd“, poput seljaka koji je prodao vagon žita i par volova samo da bi kćeri kupio 50 dukata kako bi se ona mogla čim ljepše odjenuti i „okititi“.[125] O sličnim će prigovorima više riječi biti u poglavlju o utjecaju iseljeništva na život u domovini, no moram pripomenuti da sam prilikom čitanja raznih članaka, izvadaka iz novina i komentara autora primijetio da novine u ovakvim slučajevima uglavnom napadaju djevojke i žene. Činjenica da su mladići/muževi uglavnom odlazili a djevojke/žene ostajale, stvorila je atmosferu u kojoj je za nedaće prosječne porodice bilo lako okriviti njen ženski dio. Jasno, vjerujem da je ovakvih primjera uistinu bilo i da izvještaji o tom nisu neutemeljeni, ali osjećaj nesrazmjera u dodjeljivanju krivnje za „seljački gizd“ definitivno ostaje. Ostanemo li u sferi nešto žućeg tiska, nije na odmet spomenuti i objavljivana pisma ljudi koji nisu iseljavali zbog ekonomije ili politike već zbog ljubavi – točnije, preljuba.[126] O iseljavanju se pisalo i u inozemstvu pa su iseljeničke novine u New Yorku već 1902. ustanovile da hrvatske zemlje više nisu jedina domovina Hrvatima.[127]

5.2. Posrednici pri iseljavanju

Nakon analize uzroka i poticajnih faktora vrijeme je i za osvrt na posrednike pri iseljavanju. Pojedinci koji su bili prisiljeni ili su samovoljno odlučili napustiti svoj rodni kraj našli su se u mogućim problemima. Namicanje sredstava, pakiranje kofera, odabir točke (luke) iseljavanja i parobrodarske kompanije čijim će brodovima putovati bili su samo neke od zapreka koje su emigrante čekale i prije ukrcaja i isplovljavanja put novoga svijeta. S ciljem asistiranja u takvim situacijama, nastale su agencije za iseljavanje – sa svim svojim dobrim i lošim stranama. Da se odmah vratim na i proširim tvrdnju iz podnaslova *Država i nacija* – agenti i agencije za posredovanje pri iseljavanju *nisu* bili uzrok iseljavanja. Međutim, oni te uzroke jesu iskorištavali

[125] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije“, 401.
[126] Isto, 404.
[127] Mesarić Žabčić, „Iseljavanje iz središnje Hrvatske“, 211.

za vlastitu dobit. Njihove usluge organizacije putovanja nisu bile ni uzrok ni okidač migracija, ali su bile od izuzetne važnosti za rapidnu ekspanziju prekomorskog iseljavanja.[128]

Krajem stoljeća na prostoru Austro-Ugarske Monarhije je djelovalo nekoliko velikih agencija. Ako se odlučimo put prosječnog emigranta podijeliti na dva dijela s obzirom na glavnog posrednika pri iseljavanju, put do luka možemo pripisati agencijama za iseljavanje, a put od luka parobrodarskim kompanijama. Uvidjevši zajedničku korist, ta su dva posrednika često djelovala u simbiozi s glavnim ciljem povećanja prodanih parobrodskih karata i drugih aranžmana – sve zbog zarade. U suštini, glavna uloga agencija bila je prodaja karata za prekooceanske brodove spominjanih parobrodarskih kompanija. Njihovi su se oglasi mogli vidjeti u novinama, a svoje su agente i urede taktički smještali po važnijim gradovima, sve u svrhu dobivanja novih mušterija.[129] Primjer takve agencije je „F. Missler“ iz Bremena koja je početkom 20. stoljeća svake godine organizirala transport između 60 i 80 tisuća migranata. U svojim je oglasima obećavala brzo i udobno putovanje do Bremena, a onda i do Amerike s ukusnim i redovitim obrocima, sve uz uslužno osoblje koje govori hrvatski.[130] Drugi je primjer agencija „Dragutin Pirelli“ iz Trsta koja je isplovljavala od tamo i iz Rijeke gdje je također imala ured.[131]

Proces reklamiranja nije stao na tome te je uključivao izdavanje letaka i pisama, zapošljavanje lokalnih agenata, pa čak i podmićivanje lokalnih dužnosnika. Pridobivanje naklonosti istaknutijih pojedinaca unutar seoskih zajednica bila je jedna od najplodonosnijih taktika pa su kao podagenti poslovali lokalni svećenici, vlasnici gostionica, poduzetnici i drugi.[132] Budući da agenti i agencije nisu prouzročile iseljavanje već je upravo ono stvorilo agente, taj je „više iseljavanja = više agenata“ reciprocitet s vremenom stvorio heterogeno tržišno natjecanje u kojem je domaći iseljenik, pod uvjetom da je imao točne informacije, mogao precizno odabrati svaki aspekt svog putovanja. Ovdje valja naglasiti važnost točnosti informacija. Iako je njihova sposobnost iskorištavanja situacije s iseljavanjem na mnoge načine impozantna, Brunnbauer s razlogom naglašava da se njihovu aktivnost ne smije romantizirati. Agenti su često iskorištavali i varali seljake, redom iz siromašnih krajeva, lažući im o uvjetima putovanja i života u Americi i

[128] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 80.
[129] Isto
[130] Isto, 81.
[131] Marijeta Rajković Iveta, „Iseljavanje hrvatskog juga“, u: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, ur. Ervin Dubrović (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012), 247.
[132] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 82.

posredujući u transportu iseljenika koji nisu zadovoljavali uvjete za ulazak u zemlju. Prodavali su karte po pretjeranim cijenama ili za nepostojeće rute putovanja, a uobičajeni je trik bila razmjena valute po nepovoljnim uvjetima ili čak s krivotvorenim novčanicama.[133] U analizi djelovanja agenata za iseljavanje je bitan faktor i legislacija. Činjenica je da agenti ne bi prosperirali u jednakoj mjeri da u zemljama useljavanja nisu postojali restriktivni zakoni o imigraciji koji su imigrante tjerali u ruke agenata koji nisu brinuli za njihovu dobrobit.[134]

Za njihovu je dobrobit krajem stoljeća sve više počela brinuti država. Usprkos političkoj atmosferi stalne napetosti u pogledu iseljavanja u kojoj su neki i dalje pokušavali učiniti sve da u potpunosti obustave iseljavanje, politički su pragmatici uvidjeli potencijalnu korist od iseljavanja i potencijalnu opasnost za iseljenike. Zadnje desetljeće 19. stoljeća općenito je bilo period u kojem je država s ciljem održavanja zdravog nacionalnog tijela donijela prve zakone o socijalnoj skrbi.[135] U njima su iseljenici bili percipirani kao naročito ranjivi što je bilo utemeljeno na njihovoj svakodnevici. Takvom se promjenom ili bolje rečeno prilagodbom državne politike emigrante željelo zaštititi, među ostalim u svrhe vlastite ekspanzije. Austro-Ugarska je zakasnila u osvajanje kolonija pa je na zajednice iseljenika počela gledati kao na autonomne kolonije.[136] Prve pokušaje zabrane rada agenata austrijska je vlada poduzela već sredinom stoljeća. Tamo je njihovo djelovanje u teoriji zabranjeno 1852. godine. Kršenje zakonskih odredbi o posredovanju pri iseljavanju proglašeno je 1897. kaznenim djelom. Istim su zakonom vlasti pokušale monopolizirati kontrolu nad posrednicima pri iseljavanju tako što su istovremeno odabranim agencijama dodijelili koncesije sukladno kojima su mogle legalno poslovati.[137] Djelovanje ovih agencija i njihov pokušaj reguliranja od strane vlasti je vrlo složena tema s mnogo iznimaka i detalja za koje u radu nemam prostora. U pogledu regulacije posrednika pri iseljavanju najvažnije je naglasiti spomenutu promjenu u državnoj strategiji, ali i činjenicu da država nikad nije uspjela učinkovito regulirati posrednike.

[133] Isto, 182.
[134] Isto, 175.
[135] Isto, 183.
[136] Zahra, *The great departure*, 70.
[137] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 175.

5.2.1. Parobrodarske kompanije

Najvažniji kotačić u cijelom stroju ipak su bile parobrodarske kompanije. Iseljenici su u Novi svijet mogli sa i bez agenata za iseljavanje, ali do tamo su mogli stići samo parobrodom. Upravo je parobrod omogućio masovno iseljavanje iz Europe jer bi želja za iseljavanjem bila uzaludna bez tehnološkog napretka da ju podupre. Iako je parni stroj izumljen već u drugoj polovici 18. stoljeća, tehnički i logistički problemi za komercijalnu prekooceansku plovidbu bili su višestruki – tek je izum parnog kondenzatora i brodskog vijka omogućio smanjenje potrošnje ugljena i bitno smanjenje troškova.[138] Umjesto dva mjeseca, koliko je do Sjeverne Amerike trebalo i najnaprednijim jedrenjacima, parobrodi su Atlantski ocean preplovljavali za dva tjedna. Duljina putovanja se na prijelazu stoljeća i više nego prepolovila pa se iz Europe do SAD-a moglo stići za 7, a pred Prvi svjetski rat i samo 5 dana.[139] Veliki je rat sprečavanjem iseljavanja i zatvaranjem granica označio katastrofu za parobrodarske kompanije no u periodu od sredine stoljeća do njegovog početka, one su i pojedinačno i skupno (u okviru različitih kartela) bile nezaustavljiva ekonomska, socijalna, pa i politička sila. Kako su vlade konstantno pokušavale kontrolirati cjelokupni proces iseljavanja, tako su parobrodarske kompanije kao *conditio sine qua non* tog procesa akumulirale golemu političku moć i utjecaj.

Austro-ugarske vlasti s njima su ušle u ozbiljnije ili bezazlenije prijepore iz različitih razloga. Najdalje je otišla ugarska vlada koja je na osnovu svog Zakona o iseljavanju iz 1903. nastojala regulirati i usmjeravati iseljavanje tako da bude korisno za njene ekonomske interese. U središtu tog podviga bila je Rijeka kao najveća i najvažnija luka ugarskog dijela Monarhije. Prvotni je plan bio osnivanje državne kompanije „Ugarska-Amerika“ s direktnom parobrodskom linijom od Rijeke do New Yorka.[140] Plan je doživio neuspjeh zbog protivljenja Sjevernoatlantskog kartela, organizacije koju su osnovale kompanije četiriju najvećih europskih luka iseljavanja radi suzbijanja unutarnje i vanjske konkurencije.[141] Nakon prilagodbe svog plana, vlada je odlučila licencu za rad i isplovljavanje iz Rijeke dati samo jednoj kompaniji koja bi na taj način držala monopol nad emigracijom u gradu. U ožujku 1904. je postignut dogovor s poznatom britanskom kompanijom „Cunard Line“ koja je njime dobila ekskluzivna prava na razdoblje od 5 do 10 godina.

[138] William Klinger, „Počeci masovne migracije u Ameriku“, u: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, ur. Ervin Dubrović (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012), 51.
[139] Isto, 49.
[140] Dubrović, „From central Europe to America“, 49-52.
[141] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 84.

Samim time, ostale su kompanije *de facto* postale ilegalne. Cunard je nakon pokretanja direktne linije prema New Yorku osnovao i svoju sestrinsku tvrtku „Adria Rt“ koja je iz prve ruke vršila poslove organizacije u gradu.[142] Dogovor je bio obostrano koristan. Cunard je dobio navedeni monopol, a zauzvrat se obvezao kupovati namirnice i potrepštine za svoje brodove po cijeni 10 puta većoj od tržišne. Uz to je pristao zapošljavati prvenstveno Mađare i dopustiti inspekciju uvjeta na svojim brodovima. Zauzvrat je ugarska vlada ostvarila zacrtani cilj – 317 638 iseljenika iz Ugarske (15-32 posto godišnje) između 1904. i 1913. je iselilo upravo iz Rijeke.[143]

Važnost tog dogovora za iseljavanje Hrvatske bila je itekako zanimljiva. S jedne strane, ona nije značajnije preusmjerila tokove iseljavanja s područja Banske Hrvatske i Slavonije jer su za povećane brojke iseljenika kroz Rijeku zaslužni prije svega Slovaci. Udio naših iseljenika i dalje je bio malen jer su Hrvati nastavili iseljavati kroz strane luke, među ostalim i one u vlasništvu Sjevernoatlantskog kartela – Bremen, Hamburg, Rotterdam i Antwerpen.[144] Iako se ne može sa sigurnošću reći zašto je to bilo tako, isplati se promotriti mogući utjecaj hrvatske politike. Iseljavanje putem tih luka i dalje je bilo najjeftinija i najbrža opcija za stanovnike Austro-Ugarske, no Brunnbauer navodi da to za Hrvate nije moralo biti od presudne važnosti. Umjesto toga spominje klauzu u ugovoru sklopljenom između Cunarda i ugarske vlade kojom je ona garantirala minimum od 30 tisuća iseljenika godišnje. Ako taj broj ne bi bio postignut, vlada se obvezala platiti prijevozniku sto kruna po glavi iseljenika. Sjevernoatlantski kartel to je kritizirao kao kršenje Američke zabrane dovođenja najamnih radnika, a takav su (netočan) narativ prihvatili i hrvatski protivnici ugarskog Zakona o iseljavanju.[145] Nevolje za Cunard i ugarsku vladu nisu stale na tome pa je pod pritiskom konkurencije prijevoznik uskoro morao spustiti cijenu karte, a njegovu je sestrinsku kompaniju Adria Rt uskoro akvizirao kartel čime su vlasti izgubile realnu ulogu u ovom pitanju.

Za iseljenike iz Banske Hrvatske propast takvih nastojanja značila je da su u zadnjih desetak godina prije Prvoga svjetskog rata mogli bez pritiska vlasti odabirati svoju rutu za iseljavanje u Sjedinjene Američke Države. Prije nego krenem „pratiti“ domaćeg iseljenika na tom putu, napravit ću dvije stvari. Prvo: još ću jednom naglasiti da su faktori obitelji, informacije/svijesti, novinskog

[142] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 151-152.
[143] Isto
[144] Isto, 153.
[145] Isto, 152-153.

tiska i posrednika pri iseljavanju često bili motivacija za potencijalnog iseljenika, kao i ključni dijelovi cjelokupnog stroja transatlantskih migracija – no *uzroci* migracija ostaju prvenstveno politički i ekonomski. Drugo: radi boljeg razumijevanja okvira i poglavito opsega vala migracija koji je zahvatio naše krajeve, ukratko ću izložiti statističku sliku cjelokupne problematike i potencijalne zamke koje postoje pri pokušajima dobivanja iste.

5.3. Pregled statistike

Krajem 19. stoljeća Austro-Ugarska je uz Italiju i Rusiju postala najvažnija zemlja iseljavanja u Sjedinjene Države. Na vrhuncu tog vala, u prvom desetljeću 20. stoljeća, gotovo četvrtina svih imigranata u SAD poticala je iz Monarhije. Od tamo je prema ugarskim statistikama u SAD između 1876. i 1910. iselilo više od tri i pol milijuna ljudi, od čega gotovo milijun i pol samo između 1900. i 1910. godine. Vrhunac egzodusa iz Austro-Ugarske došao je 1907. godine kada je u Ameriku uselilo 338.452 migranata što je ujedno najveća trajna migracija ljudi preko državne granice od kada se o tome vodi statistika.[146] Ta brojka od 338.452, iako naizgled vrlo egzaktna, zapravo je prilično nesigurna. Statistike o iseljavanju država emigracije i one o useljavanju država imigracije su, sve do snažnog pooštravanja mjera u međuratnom periodu, bile nemalo krnje. Primjerice, kao što u slučaju stare emigracije Hrvati često nisu bili razlikovani od drugih južnih Slavena, tako imigrantski dužnosnici na točkama ulaska dugo nisu razlikovali Austriju i Ugarsku.[147] Ta je distinkcija postojala tek od 1904. godine.[148]

Ni druga strana nije bila slobodna nemara i manjka svijesti. Hrvatska vlast na čelu s banom nije vodila migracijsku statistiku sve do 12. prosinca 1898. godine kad je banskom odredbom naređeno da se počnu prikupljati i podaci o iseljavanju. Neki su problemu manjka takvih podataka pokušali doskočiti i ranije pa je Milovan Zoričić, predstojnik Kraljevskog statističkog ureda u Zagrebu problem iseljavanja u prekomorske zemlje isticao još u pripremi za provođenje popisa stanovništva 1890. godine.[149] Nakon što je iseljavanje prepoznato kao fenomen, javljaju se različite statističke zamke. Pri interpretaciji podataka retrospektivno uviđamo problem nacionalne pripadnosti

[146] Dubrović, „From central Europe to America“, 24.
[147] Svim južnoslavenskim doseljenicima u Kaliforniji davano je zajedničko ime *Slavonians*
[148] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 40.
[149] Vojak, Tomić, „Iseljavanje stanovništva Zagrebačke županije“, 118.

evidentiranih iseljenika. Naime, evidentirani su bili samo oni koji su podnijeli zahtjev za izdavanjem putovnice, a tu u obzir moramo uzeti činjenicu da su mnogi iseljenici hrvatskog državljanstva u putovnicama bili evidentirani kao Mađari ili Austrijanci.[150]

Dodatni je problem izazvalo pitanje ilegalnog iseljavanja. Broj ilegalnih iseljenika iz očitih je razloga još teže procijeniti, a prema nekim (ipak pretjeranim) procjenama, dosegnuo je i do 180 posto broja legalno iseljenih stanovnika.[151] Shodno svemu tome nameće se pitanje kome onda vjerovati? Čuka, Graovac Matassi i Blaće sugeriraju da je točan odgovor statistika otoka Ellis, osobito o podacima koji se odnose na 20. stoljeće. Svojem su istraživanju i analizi pristupili pod pretpostavkom da bi većina kvantifikacija o iseljavanju temeljena na lokalnim izvještajima (novine, arhivski dokumenti) mogla biti u nekoj mjeri pogrešna.[152] Na kraju su zaključili da se rezultati ne razlikuju u mjeri koja bi u pitanje dovela već poduzeta istraživanja. Iako se istraživanje odnosilo na područje Dalmacije, smatram da ne postoje presudni, jedinstveni uvjeti koji bi krajeve Hrvatske i Slavonije izuzele od takvog zaključka. Čak i uz upozorenje o potencijalnoj nepreciznosti informacija o broju iseljenika, pregled statističkih podataka ne smije biti izostavljen.

Krenimo redom. Područje kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (Banske Hrvatske) prošireno je 1881. kada mu je konačno priključen teritorij Vojne krajine.[153] Pukim slučajem, upravo je u tom periodu počelo intenzivnije iseljavanje iz Banske Hrvatske. U razdoblju velikog vala po procjenama povjesničara iz Hrvatske je u SAD otišlo između 500 i 600 tisuća ljudi.[154] Za godinu početka intenzivnijeg iseljavanja možemo uzeti 1880., a od 1889. je opravdano govoriti o masovnom iseljavanju. Najviše je iseljenika bilo u Zagrebačkoj, Modruško-riječkoj, Bjelovarsko-križevačkoj, Ličko-krbavskoj i iz slavonskih županija (Požeške, Virovitičke i Srijemske).[155] Važan je i trend rasta, odnosno promjena. U Modruško-riječkoj županiji je 1902. 86% putovnica izdano za Ameriku, što je golemo povećanje u usporedbi s 2% 1886. ili 20% u prvoj polovici 90-ih godina.[156] Prema podacima Kraljevskog statističkog ureda u Zagrebu, između 1889. i 1913. Bansku je Hrvatsku Amerikom zamijenilo 166.579 osoba, a najveći je broj zabilježen 1907.

[150] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije“, 395.
[151] Isto, 398.
[152] Čuka, Graovac Matassi, Blaće, „Emigration from Dalmatia“, 51.
[153] Vojak, Tomić, „Iseljavanje stanovništva Zagrebačke županije“, 117.
[154] Jelena Dunato, „Merikanki – žene i emigracija“, u: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, ur. Ervin Dubrović (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012), 199.
[155] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije“, 398.
[156] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 41.

(22. 845 osoba) kao što je slučaj i s Austro-Ugarskom u cjelini. Prema tim je podacima samo Zagrebačku županiju napustilo 39.138 iseljenika. Međutim, Mesarić Žabčić navodi da podaci iseljeničkih društava i parobrodarskih kompanija pokazuju da je od 1900. do 1914. za Ameriku iz Banske Hrvatske otišlo najmanje 329.251 ljudi što je dvostruko veća brojka u kraćem periodu.[157] Slično piše i Balta koji umjesto gore navedenih 39 tisuća prihvaća procjenu Većeslava Holjevca od 65.690 iseljenika iz Zagrebačke županije, što je ujedno 25 posto njezine populacije.[158] Dakle, kada sam u prošlom odlomku procjenu od 180 posto ilegalne emigracije nazvao pretjeranom, vjerojatno sam bio u pravu – no, nikako za troznamenkasti postotak. Ukupni broj Hrvata koji su iz Banske Hrvatske iselili u SAD, unatoč domaćim i stranim statistikama, još uvijek nije u potpunosti siguran. Uz navedenu brojku od 329.251 u periodu od 1900. do 1914. kad je stopa iseljavanja bila najveća, tijekom prošlog su stoljeća nastale razne procjene o ukupnom broju stare i nove emigracije. Emily Greene Balch spominje 400 tisuća, a Holjevac čak 600 tisuća iseljenih Hrvata u periodu do 1920. godine.[159]

5.3.1. Tko točno iseljava – struktura iseljenika hrvatske nove emigracije

Oko 80% emigranata s područja Banske Hrvatske bili su siromašni i slabo obrazovani seljaci bez adekvatnih znanja i vještina koje su im bile potrebne za snalaženje u modernoj industriji i modernom društvu koje ih je čekalo s druge strane Atlantskog oceana.[160] Bili su uglavnom poljoprivrednici – i to oni koji su u agrarnom sektoru cijeli život radili na način na koji su to činili i njihovi preci nekoliko stoljeća unazad. Kao što sam već naznačio u podnaslovu *Veliki val iseljavanja i „nova emigracija"*, pripadnike nove emigracije u Americi nije čekala povoljna javna zemlja za kupnju, naseljivanje i obrađivanje. Njih su uglavnom čekali gradovi i tvornice što prema statistici nikako nije odgovaralo njihovim stečenim vještinama. Manje od trećine Hrvata je u domovini radilo u manufakturi i industriji ili imalo bilo kakvu naobrazbu iz tih sektora.[161] Zbog toga su, među ostalim, u novoj zemlji prihvaćali najteže poslove i na njima često bili štrajkolomci. Uz manjak vještina, velik broj ih je bio u potpunosti nepismen. Prema Greene Balch, između 1900.

[157] Mesarić Žabčić, „Iseljavanje iz središnje Hrvatske“, 210.
[158] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije“, 398. prema: Većeslav Holjevac, *Hrvati izvan domovine* (Zagreb: Matica Hrvatska, 1967), 32.
[159] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije“, 398. prema: Holjevac, *Hrvati izvan domovine*, 21.
[160] Mesarić Žabčić, „Iseljavanje iz središnje Hrvatske“, 208.
[161] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 76.

i 1918. 35% imigranata iz jugoistočne Europe starijih od 14 godina je bilo nepismeno.[162] Podaci Američke imigracijske komisije sugeriraju da su za Hrvate i Slovence te brojke bile još veće – njih 36,1% nije znalo čitati ni pisati. S druge strane regionalnog prosjeka bili su Česi koji su bili obrazovaniji i pismeniji od ostalih slavenskih naroda, a bili su i vješti u zanatima.[163] Ovaj je podatak o niskoj pismenosti i slabom obrazovanju naših iseljenika još gori ako u obzir uzmemo da je u prvih deset godina 20. stoljeća gotovo polovica svih nepismenih imigranata u SAD dolazila iz Austro-Ugarske Monarhije.[164] Uz to su dolazili s manje novca što je bio općenit slučaj s novom emigracijom. Dok su Nijemci i Britanci nekoliko desetljeća ranije u zemlju ulazili s pedesetak dolara, za Hrvate s područja Banske Hrvatske prosjek je bio 14 i pol dolara. Zanimljivo, Dalmatinci s područja pod austrijskom upravom u prosjeku su bili nešto „bogatiji" s 21 dolarom po glavi.[165] Statistiku možemo proširiti i djelićem izvještaja glavnog austro-ugarskog povjerenika za useljavanje u Ameriku iz 1906.:

> *Ovih je dana opet većina iz Austro-Ugarske. Uselilo se je: Magjara 45.300, Slovaka 51.009, Hrvata 22.007... Magjari i Slovaci išli su s veće strane u rudnike Pennsylvanije i Ohija, a Hrvati u rudnike zapadnih krajeva, osobito u državu Colorado. Svi su gotovo doseljenici u najkrepčijoj dobi. Doselilo se 121.369 muškaraca i 42.334 žene, ostalo su djeca. Hrvati su sa sobom ponijeli 330.105 dolara (Slovaci 818.207, a Magjari 695.108 dolara)* (...)[166]

Kao što vidimo, Hrvati ne samo da su kao dio nove emigracije već u startu nosili manje svote novca nego su bili znatno lošiji i od drugih naroda Austro-Ugarske – ovdje to vidimo na usporedbi sa slovačkim i mađarskim iseljenicima. Iako su iseljenici iz austrijskog dijela Dalmacije nosili više novca nego Hrvati i Slavonci, to im u praksi nije mnogo značilo jer su oba iznosa bila jedva iznad propisanog minimuma i ni blizu dovoljna da u SAD-u kupe zemlju ili pokrenu vlastiti posao.[167] Nepismenosti i loša financijska situacija bili su posljednji čavao u lijesu početnih ekonomskih prosperiteta naših iseljenika kojim su oni dugo godina ostali osuđeni na mukotrpan i u američkom

[162] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 76. prema: Emily Greene Balch, *Our Slavic Fellow Citizens* (New York, 1910), 451.
[163] Dubrović, „From central Europe to America", 72.
[164] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 77.
[165] Isto
[166] Balta 402-403 – iz Izseljavanje u Ameriku
[167] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 77.

kontekstu slabo isplativ fizički rad. U tom im je pogledu u prilog išlo što su većinom bili muškarci u „najkrepčijoj dobi“ – prosječna dob našeg iseljenika bila je 27 godina.[168]

[168] Isto

6. PREMA SJEVERNOJ AMERICI

6.1. U lukama

Trajno iseljavanje za većinu hrvatskih emigranata nije bio plan ili bar očekivani razvoj situacije. Za sobom su najčešće ostavljali svoja seoska imanja i obitelji u nadi da će preživjeti dok oni u Americi ne nađu posao i počnu slati dio svog teško zarađenog novca. Zemlju nisu prodavali jer su se na nju planirali vratiti, a novac za putovanje su posuđivali od obitelji, prijatelja i kumova ili lokalnih „pozajmljivača". U najgorim se slučajevima radi namicanja novca za kupnju karte i drugih potrepština za put ulazilo u velike dugove i davalo u polog zemlju i nekretnine. Prije polaska se valjalo oprostiti od obitelji i prijatelja, najčešće uz proslavu u skladu s mogućnostima i mnogo suza. Neke obitelji, nesvjesne toga pri oproštaju, više nikad nisu vidjele svoje muževe, sinove i kćeri. Po kupovanju karte, novog odijela i namirnica za putovanje, željeznicom se krenulo prema nekoj od luka – najčešće zapadnoeuropskoj. Postojali su slučajevi u kojima plan nije bio direktni odlazak u Ameriku već u neku od zapadnoeuropskih zemlja iz koje bi nakon dužeg vremena iselili u Ameriku.[169] Takvi su planovi bili nešto rjeđi, a poduzimali su ih pretežno oni koji nisu uspjeli namaknuti novac pa su na zapad otišli u nadi da će zaraditi za kartu. Mnogi su takvi završili kao prosjaci i skitnice na ulicama velikih gradova.

Za one koji bi uspjeli u ovakvom naumu i one koji bi se direktno uputili u luku isplovljavanja, tortura je tek počela. Većina je, u strahu da ne zakasni na brod čime bi njihova karta postala bezvrijedni papirić, na put kretala i samim time u luke dolazila bar jedan dan ranije. To je značilo da noć trebaju provesti negdje u gradu. Parobrodarske kompanije su u zapadnoeuropskim lukama gradile zgrade ili cijela naselja u koje su smještali migrante.[170] Kao pozitivan primjer takve gradnje navodi se iseljeničko naselje u Hamburgu koje je projektirao i dao izgraditi Albert Ballin. Hamburško je naselje hvaljeno zbog visokih graditeljskih, higijenskih i zdravstvenih standarda i humanog odnosa prema emigrantima.[171] Ono je postalo svijetli primjer, ali nažalost ne i onaj koji

[169] Ivan Balta, „Iseljavanje iz Slavonije", u: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, ur. Ervin Dubrović (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012), 230.
[170] Rotim Malvić, „Preventivna zdravstvena provjera", 245.
[171] Ervin Dubrović, „Trst", u: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, ur. Ervin Dubrović (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012), 111.

se uvijek slijedilo pa su u mnogim lukama emigranti spavali u očajnim uvjetima. Takvom je problemu pokušala doskočiti Rijeka.

6.1.1. Rijeka – glavna luka ugarskog dijela Monarhije

Političko-upravni položaj Rijeke uređen je Hrvatsko-ugarskom nagodbom – grad je, zajedno sa svojim kotarom pod izravnom upravom središnjih ugarskih tijela, formiran kao *corpus separatum* ili Ugarsko primorje.[172] Gradu su njegova upravna tijela davala nižu razinu autonomije, no „zadnja riječ" itekako je bila ona Ugarska. Ugarska je vlada ujedno bila ta koja je, u cilju iskorištavanja emigracije za vlastitu ekonomsku korist, početkom 20. stoljeća emigracijske putanje pokušala usmjeriti prema Rijeci. Do samog kraja stoljeća, putnički promet nije bio prioritet u gradu – umjesto toga, grad se koncentrirao na prijevoz ugljena, žitarica i drvnih proizvoda u grad i iz grada.[173] To se 90-ih godina počelo mijenjati, a grad je glavnu transformaciju u tranzitnu luku doživio nakon 1903. kad je britanska parobrodarska kompanija *Cunard Line* dobila ekskluzivnu koncesiju za prijevoz iseljenika direktnom putničkom linijom Rijeka – New York. Samo se iduće, 1904. godine kad je linija u potpunosti profunkcionirala na Cunardove brodove u Rijeci ukrcala 31.327 iseljenika. Kroz riječku je luku od 1903. do 1914. prošlo 323.986 iseljenika, brodovima koji su za New York kretali svakih petnaestak dana.[174]

Val iseljeništva sa sobom je u lučki grad donio specifične probleme. Već se iste godine razjasnilo da grad i država trebaju riješiti pitanja privremenog smještaja iseljenika, što zbog povećane stope kriminala i prostitucije, što zbog bojazni od mogućih epidemija koje su početkom stoljeća harale Europom i nerijetko za sobom ostavljale opustošene gradove. Na razini grada i države postignut je dogovor za raspisivanje natječaja za izgradnju emigrantskog hotela. Prvo je propao natječaj, a onda i pojedinačni pregovori Ministarstva unutarnjih poslova s potencijalnim investitorima.[175] U međuvremenu su horde migranata bile prepuštene dostupnim ali nedovoljno kvalitetnim smještajima. Izvještaj liječničke inspekcije u jednom od takvih smještaja, hotelu Pietra Marača,

[172] Tvrtko Božić, „Rijeka i riječka okolica u europskom i hrvatskom transatlantskom iseljavanju od 1880. do 1914. godine". *Povijest u nastavi* 8 (2010), br. 15 (1): 150.
[173] Dubrović, „From central Europe to America", 49.
[174] Rotim Malvić, „Preventivna zdravstvena provjera", 239.
[175] Isto, 240-241.

bio je kap koja je prelila čašu po pitanju izgradnje novog hotela te je Ministarstvo unutarnjih poslova Ugarske odlučilo u potpunosti zaobići administrativne komplikacije.[176]

Kompletni je projekt dovršen bez dogovora s gradom, a Rijeka je tako postala jedina europska luka s većom koncentracijom prekooceanske emigracije u kojoj su budući emigranti odsjedali u hotelu koji su umjesto parobrodarskih kompanija izgradile državne vlasti. Emigranti koji su nakon 1905. odsjedali u Rijeci uoči isplovljavanja za New York, imali su priliku prenoćiti u jednom od najmodernijih iseljeničkih naselja u svijetu. Izgrađen je hotel dužine 160 metara, na tri kata i u blizini luke i željezničkog pristaništa.

> *U suterenu ove 160 metara duge zgrade bile su smještene: čekaonica, kupaonice, soba za liječničke preglede, 31 soba za dezinfekciju, garderoba prtljagu i odjeću i naravno prostorija za karantenu kao i niz drugih prostorija, kuhinja, stanovi za zaposlenike itd. U prizemlju se nalazi poseban odjel za privremeni smještaj emigranata posebno žena, a posebno muškaraca tj. onih koji su tek stigli, zatim velike sale za emigrante koji su već prošli sve kontrole, ured za putne karte, komesarijat, liječnička ordinacija, veliki hol, blagovaonica od 650 metara kvadratnih, trgovine, pošta, brijačnica. Na prvom i drugom katu nalaze se spavaće sobe, osam velikih, šest manjih i nekoliko za cijele obitelji, ukupno 500 kreveta iako se prema potrebi mogao organizirati boravak do 2.000 ljudi. Visoki standardi higijene, vrlo efikasna zaštita od požara, električno osvjetljenje, sistem ventilacije koji je omogućavao provjetravanje svih prostorija u zgradi, sve je to bilo prisutno u ovoj zgradi.*[177]

6.1.2. Finalne pripreme – liječnički pregledi emigranata

Posljednja zapreka za migrante prije putovanja i na kraju putovanja bili su liječnički pregledi. Njihova je svrha bila otklanjanje potencijalno nezdravih pojedinaca prije ukrcaja na brod, kako ih na kraju putovanja kontrola na otoku Ellis ne bi vratila kući. Da pojasnim, svaki je migrant s kartom za treći razred (potpalublje) prolazio tri liječnička pregleda. Prva dva bila su obavljana u luci isplovljavanja, od strane liječnika/inspektora koje su postavile vlasti i parobrodarske kompanije. Treći je pregled bio obavljan na otoku Ellis, po iskrcavanju u New Yorku.[178] Međutim, postoji mnogo dokaza i zapisa o traljavosti i nepotpunosti prva dva pregleda – na kraju su neki

[176] Isto, 243-244.
[177] Rotim Malvić, „Preventivna zdravstvena provjera“, 246. prema: *La Bilancia* (Rijeka), 30. 05. 1906.
[178] Rotim Malvić, „Preventivna zdravstvena provjera“, 247.

„potpuno prisebni i dobro opskrbljeni“ migranti po dolasku u Ameriku obaviješteni da se istim brodom odmah moraju vratiti od kuda su došli.[179] Zbog nemara i ponajprije radi zarade, takva je situacija prevladavala u zapadnoeuropskim lukama. Svijetla iznimka od 20. je stoljeća bila Rijeka.

Predstavnici Cunard Linea 1904. su prije isplovljavanja, na brod koji je prevozio emigrante, pozvali na čajanku novog konzularnog predstavnika SAD-a u Rijeci. Na njihovo se zaprepaštenje mladi Fiorello La Guardia na poziv odazvao sa svojim liječnikom te naredio dodatni pregled osamdesetak putnika u trećem razredu. Od tada su takvi pregledi u Rijeci postali standardna praksa. Bili su kvalitetniji od onih koje su vršile gradske vlasti i parobrodarske kompanije, a sam se La Guardia po povratku u SAD, gdje je od 1907. studirao pravo i radio kao prevoditelj na otoku Ellisu, hvalio da je upravo on uveo liječnički pregled prije isplovljavanja – jedini takvog tipa u Europi.[180] La Guardia je u narednim desetljećima više puta biran u američki Kongres, a među ostalim je ostao zapamćen i kao najveći njujorški gradonačelnik svih vremena.

6.2. Pakao (put)

Svi uzroci i povodi, sva motivacija i sve pripreme iseljenike su vodile do ove točke. Napuštali su hrvatska i slavonska sela ostavljajući svoje obitelji i prijatelje, željeznicom stizali do Rijeke ili zapadnoeuropskih luka, obavljali liječničke preglede i na kraju se ukrcali na brodove – sve u nadi za boljim životom na drugoj strani Atlantskog oceana. Neki su se na brodove ukrcali znajući da u Americi nisu tekli med i mlijeko, a mnogi su u to vjerovali kao što im je bilo obećano. Bilo kako bilo, od konačnog su ih cilja dijelile još samo dvije zapreke – dugo i mučno putovanje i kraći ali često jednako mučan proces na otoku Ellis. U tih desetak dana koje je većina naših iseljenika provela putujući u trećoj klasi, mnogo je toga moglo poći po krivu. Uz već spominjani tehnološki napredak i razvitak parobroda kao prijevoznog sredstva, od sredine se 19. stoljeća zakonima i pravnim odredbama postupno uređivao tretman putnika na brodovima. U prvoj su se polovici stoljeća putnici koji su isplovljavali iz zapadnih luka često sami morali brinuti po pitanju prehrane – brodovi su na opskrbu hranom obvezani tek američkim zakonom iz 1855. godine.[181] Pitanje

[179] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije“, 230.
[180] Dubrović, „From central Europe to America“, 68.
[181] Gerhard M. Dienes, „Bremen/Bremerhaven i Hamburg“, u: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, ur. Ervin Dubrović (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012), 77-78.

prehrane svaka je luka morala uređivati zasebno, a do razdoblja u kojem je u zapadnoeuropske luke počeo stizati veći broj Hrvata stvar je već bila propisana spomenutim zakonom. Nije na odmet napomenuti da su hamburški i bremenski brodovlasnici, čije su luke bile omiljena odskočna točka naših iseljenika, opskrbu hranom putnika u potpalublju samoinicijativno riješili još 1837. Nažalost, to nije nužno značilo da su kvantitativni i kvalitativni zahtjevi bili ispunjeni. Putnici su do kraja 19. stoljeća sa sobom morali nositi i posteljinu.[182] Nošenje vlastite posteljine od kuće je, stoga, zahvatilo manji broj Hrvata, no to se ne čini takvom „tragedijom" kad u obzir uzmemo omjer obećanog i ostvarenog na tim brodovima te higijenske uvjete koji su na njima obično vladali. Zapitamo li se koliko je posteljina koja je na parobrodu dočekala iseljenika, npr. 1905. godine, bila čista i svježa – nošenje vlastite se čini kao sasvim isplativ podvig.

Ervin Dubrović prekooceanske je parobrode prozvao košnicama na vodi: „O brodu i putnicima brinuli su se mornari i časnici, strojari i ložari, mesari i kuhari, liječnici i svećenici".[183] Svaki je brod imao i telegrafski ured za održavanje veze s kopnom i poštanski ured u kojem se za vrijeme plovidbe razvrstavala pošta. Prekooceanski putnički promet upravo je tako i počeo – održavanjem poštanske parobrodske službe. Prebacivanjem fokusa na prevoženje migranata, uskoro se razvio u „posao stoljeća".[184] Zapisi koji opisuju interijere tih brodova opisuju ih kao hotele na vodi sa svim tada zamislivim (i izvedivim) uslugama i komforima. Za dobivanje najbolje slike treba se samo prisjetiti filmskog *blockbustera Titanic* od prije dvadesetak godina. Naravno, *Titanic* je kao što je dobro poznato bio najveći i najluksuzniji brod svoga doba te su brodovi na kojima je putovao prosječni hrvatski iseljenik na sve načine bili skromniji. No scene iz navedenog filma nas usmjeravaju na još jednu važnu činjenicu – spomenuti komfor nije bio dostupan svima. Restoranske hale u kojima se jelo srebrnim priborom i u kojima je hranu na stol donosila dobro izučena posluga u odijelima nisu bile dostupne za sve.

[182] Dienes, „Bremen/Bremerhaven i Hamburg", 78.
[183] *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, ur. Ervin Dubrović (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012), 66.
[184] Isto

6.2.1 Ispod palube

Standardna je praksa bila smještaj na brodu podijeliti u razrede. Moglo se putovati kao putnik prvog ili drugog razreda ili u potpalublju što je *de facto* bio treći razred – upravo je treći razred kompanijama donosio najveću zaradu jer su za cijenu od 30 dolara u potpalublju mogle biti smještene stotine ljudi.[185] Jako je malen broj iseljenika iz Banske Hrvatske putovao drugom klasom. O prvoj da i ne govorimo. Za siromašnog seljaka Hrvatske i Slavonije i 30 je dolara bila svota za koju je dugo vremena trebalo štedjeti, a kao što sam napomenuo, do nje se često dolazilo posuđivanjem novca ili prodajom/zakupom nekretnina. Parobrodarskim je kompanijama prodaja karata za taj najisplativiji razred donosila oko 50 tisuća dolara po jednom putovanju.[186] Što je ta karta donosila za putnika trećeg razreda? Iako se u literaturi uglavnom spominje napredak koji je treći razred doživio od sredine 19. stoljeća do 1. svjetskog rata, uvjeti su se zapravo popravili s užasnih na jako loše. Putovanje u potpalublju i dalje je sličilo na noćnu moru, bez mogućnosti održavanja higijene u pretrpanim prostorima bez privatnosti. U potpalubljima nekih brodova je nedostatak prostora bio toliki da je svaki putnik za sebe imao tek pedesetak centimetara u širini.[187] U manjim je kabinama od nekoliko četvornih metara u prosjeku spavalo 4 do 6 putnika, a česte su bile i veće prostorije organizirane radi uštede novca i prostora micanjem zidova. To potvrđuju i iseljenički zapisi naših iseljenika Mihe Moljaša iz 1900. i Vicka Jurjevića iz 1908. koje prenosi Tanja Bukovčan.[188] Moljaš piše da su spavali u prostorijama s 20-30 kreveta, a Jurjević da su higijenu obavljali tako da su se svi putnici hladnom vodom umivali na jednom dostupnom mjestu; da su smrdljivu hranu morali bacati u more i da su na usoljenoj ribi koja im je servirana našli crve.[189] Hrana uistinu jest bila ispod svakog nivoa, a jedan su sanitarni čvor nekad dijelile i stotine ljudi. Za ženu i djecu su postojale i mogućnosti rada na brodu. „Sretnici“ koji bi dobili posao poput onog perača suđa u kuhinji time su mogli sniziti cijenu svojih karata.[190] Manjak higijene bio je jedan od glavnih razloga zašto su putnici velik dio vremena provodili na palubi, u razgovorima i nadanju o konačnom prizoru približavajućeg kopna. Simbolično, svim bi se emigrantima koji su u

[185] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac“, 73.
[186] Isto
[187] Dienes, „Bremen/Bremerhaven i Hamburg“, 77.
[188] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac“, 74.
[189] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac“, 74. prema: *Narodni list* (Zadar), 1913.
[190] Dunato, „Merikanki“, 189.

New York stizali nakon rujna 1875. i prije kopna ukazao još veličanstveniji prizor – Kip slobode koji je za prljave, bolesne, fizički i duševno iscrpljene mase „dizao baklju pored zlatnih vrata“.[191]

6.2.2. Prije Ellisa

Na otoku Ellis bili su provjeravani isključivo putnici iz potpalublja tj. trećeg razreda. Ostali na brodu, uz iznimke, direktno su ulazili u SAD. Smatralo se da će osobe koje imaju dovoljno novca teže pasti na teret društva iz zakonskih ili zdravstvenih razloga.[192] Shodno tome, bogatiji putnici iz prvog i drugog razreda skoro su uvijek prolazili bez pregleda na otoku. Za putnike trećeg razreda daljnji je pregled bio potreban zbog uvjeta koji su vladali u potpalublju i spomenutih, loše odrađivanih liječničkih provjera u lukama isplovljavanja.

Nakon prolaska karantene, brodove bi u prilasku nekoj od luka dočekao kuter sa službenicima s otoka Ellis – inspektorima s Biroa za imigraciju, činovnicima i tumačima, liječnicima i katkad primaljom.[193] Po ukrcaju, brodski su časnici inspekciji predavali rukom pisanu kopiju liste putnika nakon čega bi slijedio zdravstveni pregled po razredima. Naravno, prvi su na redu bili putnici prvog razreda. Njih se pregledavalo uz priličnu ceremoniju i veliko poštovanje; drugi razred s nešto više sumnje. Znalo se desiti da pojedinci iz drugog, a nekad čak i prvog razreda, budu od inspekcije ili od posade još za vrijeme putovanja, označeni kao „sumnjive osobe“. U tom bi slučaju „sumnjive osobe“ iz prvog i drugog razreda (žene koje bi putovale same ili pojedinci koji su pravili probleme za vrijeme boravka na brodu) bile zadržane te bi zajedno s trećim razredom čekale prijevoz na otok Ellis radi ispitivanja i istrage.[194] Putnici prvog i drugog razreda koji bi prošli inspekciju mogli su nastaviti na carinsku kontrolu po iskrcavanju na dokovima Manhattana, Brooklyna ili Hobokena. „Sumnjive osobe“, putnici iz trećeg razreda i slijepci dobivali su naljepnice s ispunjenim rednim brojem te imenom putnika i imenom broda na kojem su doplovili. Njih su pričvršćivali na odjeću koju su nosili s ciljem da budu jasno vidljivi za cijelo vrijeme imigracijskog postupka.[195] Na Ellis su bili prebačeni brodicama i trajektima.

---

[191] Poema *The New Colossus* (hrv. *Novi Kolos*) američke pjesnikinje Emme Lazarus iz 1883. postala je jedan od najznačajnijih simbola imigracije u New York, ali i samog SAD-a kao „nacije imigranata“; Brončana plaketa s tekstom pjesme 1903. je montirana na pijedestal Kipa slobode gdje stoji i danas.
[192] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac“, 74.
[193] Moreno, „Vrata u Novi svijet“, 118.
[194] Isto
[195] Isto, 119.

6.3. Čistilište (Otok Ellis)

Otok Ellis na hrvatskom ili *Ellis Island* na engleskom bio je službeni naziv otoka i federalne institucije za imigraciju u Sjedinjene Države službeno otvorenih 1. siječnja 1892. godine. Imigranti su ga pak tijekom godina prozvali različitim imenima na različitim jezicima – *Tränen insel* na njemačkom, *Isola delle lacrime* na talijanskom i *Otok suza* na hrvatskom jeziku. Od njegovog otvorenja 1892. do zatvaranja 1954. kroz njegove je hodnike prošlo dvanaest milijuna duša. Po statistikama je do 1910. godine samo 8% njih bilo starije od 40, a čak je 16% bilo mlađe od 15 godina.[196] Između 1899. i 1910., na vrhuncu iseljeničkog vala iz Europe, 3112 Hrvata i Slovenaca nije moglo ući u SAD – ulazak im nije bio odobren te su se umorni, bolesni i poraženi morali vratiti kućama.[197] Manji broj nije ni preživio put natrag.

6.3.1. Castle Garden i Ellis Island

New York je još sredinom 19. stoljeća postao „meka useljavanja" Sjedinjenih Američkih Država. Bujica ljudi koja se od sredine stoljeća svakim desetljećem pojačavala za gradske je vlasti i organizacije značila nemogućnost kontrole nad valom imigranata, a za imigrante izloženost kriminalu i drugim opasnostima. U svrhu strategije upisivanja, brojanja i savjetovanja imigranata, od 1855. do 1890. služio je Castle Garden, stara vojna utvrda na donjem Manhattanu.[198] Kroz njega su, kao što sam već spomenuo, uglavnom prolazili pripadnici naroda zapadne i sjeverne Europe, a podjela vala iseljavanja sa starog kontinenta po mnogima se bazira upravo na ulasku u SAD kroz Castle Garden ili Ellis Island.[199] Drugim riječima, Castle Garden je bio sidrište stare emigracije, a u razdoblju u kojem je služio za primanje imigranata kroz njega je prošlo oko 8.2 milijuna ljudi. Izgrađen je kao utvrda za zaštitu New Yorka od napada s mora; prvo se zvao *West Battery*, a 1815. je preimenovan u *Castle Clinton*. Nakon odlaska vojske 8 godina kasnije utvrda je predana privatnim ulagačima koji su ju počeli koristiti kao kazalište i centar za posebne događaje pod novim nazivom – Castle Garden. Zatvoreno kazalište 1855. godine preuzima Povjerenstvo za

[196] Čuka, Graovac Matassi, Blaće, „Emigration from Dalmatia", 53.
[197] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 87.
[198] Moreno, „Vrata u Novi svijet", 113.
[199] Isto

imigraciju Države New York te se od tada koristi kao središnja točka useljavanja.[200] Što je i kakav je Castle Garden bio u usporedbi s Ellisom?

Oba su mjesta nastala kao rješenje Povjerenstva za imigraciju za problem raspršenog pristajanja imigranata koji su se prije 1855. iskrcavali na dokovima različitih dijelova grada.[201] Da bi centralizirali useljavanje, organizirali su središnje točke imigracije zahvaljujući kojima su vlasti mogle točno znati tko, kako i kada ulazi u njihovu zemlju. Ilegalna imigracija jest postojala, ali je većinom dolazila preko sjeverne (kanadske) i južne (meksičke) granice. Uz to, njezini su brojevi po svemu sudeći bili zanemarivi. Castle Garden i otok Ellis imali su brojne sličnosti poput liječničkog pregleda, usluga povezivanja useljenika s rođacima i prijateljima i slično – manje važno za istaknuti. U ovom su slučaju važnije razlike između dva emigracijska središta jer su one oslikavale suštinu razlika u percepciji Amerikanaca i prije svega američkih vlasti prema novoj emigraciji. Ključne je razlike izvrsno sažeo Moreno: „Castle Garden nije bio samo mjesto na koje su stranci sigurno pristali u SAD-u, već i mjesto na kojem su novi useljenici dobivali pomoć na početku života u novoj zemlji. Da bi lakše pronašli posao, imali su burzu rada, a u rješavanju problema useljenika bio je izražen socijalni pristup. Federalno upravljana postaja na Ellis Islandu nije pružala nikakvu pomoć pri zapošljavanju, a glavni je zadatak njezinih inspektora bio probrati sve nepoželjne i neprihvatljive doseljenike i vratiti ih što brže u njihove matične zemlje.“[202] Otok Ellis je time za mnoge, naročito retrospektivno i u zadnjim desetljećima, postao i simbolom američkog nativizma i ograničavanja imigracije, kao i diskriminacije prema migrantima iz srednje i jugoistočne Europe. Prije nego se upustim u analizu i rasvjetljavanje tih tvrdnji, potrebno je hrvatskog emigranta kao pripadnika austro-ugarske emigracije staviti u okvir i u zidove otoka Ellis.

Kao još jedna od razlika između Gardena i Ellisa ističe se njihovo „porijeklo“. Zgrade na otoku izgrađene su s egzaktnim ciljem kontrole emigracije. Nakon povećanja broja imigranata, kompleks se širio pa je na prijelazu stoljeća površina otoka povećana nasipavanjem tri i pol jutra materijala. Prvotne drvene zgrade (bolnički kompleks, zgrade za detenciju i kuhinja s restoranom) izgorjele su 1897., a zamijenile su ih nove zgrade od čelika i cigle otvorene 1900. godine.[203]

---

[200] Moreno, „Vrata u Novi svijet“, 114.
[201] Isto
[202] Isto, 118.
[203] Isto

6.3.2. Liječnički pregled i procedura primanja imigranata na otoku

Po konačnom su dolasku na Ellis imigranti ostavljali svoju prtljagu u za to predviđenom prostoru i uza strme stepenice kretali prema prostoru za prijavu. I prije tzv. „pregleda u šest sekundi“, nesvjesno su prolazili drugi pregled – onaj fizički. Penjući se uz stepenice bili su promatrani od strane liječnika koji su s vrha promatrali sporo napredujuću gomilu, tražeći znakove šepavosti, teškog hoda ili disanja, kašljanja ili pojačanog znojenja.[204] Ako su to ocijenili potrebnim, na odjeću pojedinih „nesretnika“ kredom su pisali oznake: K za herniju (bruh), L za šepavost, H za moguće srčane poteškoće, LCD za „odvratnu zaraznu bolest“ i X za sumnju na društvenu poremećenost. Dodatnim se pregledom nastojala bez sumnje utvrditi društvena poremećenost. Osobama koje detaljniji pregled nije spasio od takve dijagnoze oko prvotne bi se oznake dodala i kružnica – zaokruženo X bilo je znak nesumnjivog društvenog poremećaja.[205] Dodatni pregled nije bio rezerviran samo za one s oznakom X – svi koji su bilo kojom oznakom bili obilježeni kao sumnjivi išli su na dodatni pregled, dok su ostali nastavili standardnu proceduru ulaska.

Prije administrativnog dijela čekao ih je još i već spomenuti liječnički „pregled u šest sekundi“ tijekom kojeg bi liječnici kratko pregledavali putnike s ciljem otkrivanja simptoma čestih lakših oboljenja. Posebni je naglasak bio na pregled očiju zbog bojazni od trahoma (kronični konjunktivitis), vrlo zarazne očne bolesti koja je u kasnijim stupnjevima mogla uzrokovati sljepoću. Liječnici su preglede očiju vršili dugačkim iglama s kukicama na vrhu. Njima su podizali očne kapke i na brzinu provjeravali postoje li ikakve naznake trahoma.[206] Treba pohvaliti učinkovitost i ekonomičnost takvog pregleda, ali ne i higijenske standarde budući da je brzina značila da te igle najvjerojatnije nisu bile sterilizirane nakon svakog pregleda. Pojedinci kojima su tijekom pregleda u šest sekundi utvrđeni mogući znakovi oboljenja išli su na dodatne, temeljitije preglede. Po završetku su postojale tri mogućnosti: zdravi bi nastavili proces ulaska, onima s lakšim i izlječivim bolestima bi bila određena karantena, a preostali su bili slani natrag u Europu.[207]

Slijedio je administrativni dio, tj. pravna procedura. Ovdje se možemo prisjetiti još jedne dobro poznate filmske scene koja je mnogima ostala urezana u pamćenje, ali je time mnoge i dezinformirala o praksama na otoku. Iako je to slučaj u filmu *Kum II* (eng. *The Godfather part II)*

[204] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac“, 74.
[205] Isto
[206] Isto, 75.
[207] Isto

kad službenik malom Viti Andoliniju svjesno zamjeni prezime imenom njegovog rodnog grada (Corleone), u stvarnosti ne postoji dokaz da su službenici na otoku ikad mijenjali imena ili prezimena osoba koje su prolazile proces registracije. Takve su informacije bile stvar formalnosti dok je fokus bio na pitanjima koje su vlasti smatrale relevantnijima. Svaki od useljenika bio je ispitan od strane jednog od tamošnjih službenika, a pitanja su varirala od onih o etnicitetu, do onih ekonomskih i političkih. Osnovni cilj tog dijela postupka bio je preispitati mogućnost da pojedinac „padne na teret društva". To je bilo u skladu s imigracijskom politikom SAD-a u koji se temeljem Zakona o imigraciji iz 1882. nisu smjeli useliti kažnjenici, luđaci, bolesnici i osiromašene osobe koje bi mogle pasti na teret države.[208] Dakle, iz Europe su željeli primiti samo zdrave, radno sposobne pojedince. Kako bi službenici tijekom ispitivanja prosudili stoji li im takva osoba pred očima, useljenika bi ispitivali o obitelji i poznanicima koje ima u SAD-u i koji za njega mogu jamčiti te ga poduprijeti ekonomski i na druge potrebne načine. Uz to, postavljali bi pitanja o mogućoj povijesti duševnih bolesti, o anarhističkim naginjanjima i poligamnim praksama.[209] U slučaju da je službenik bio nezadovoljan danim odgovorima, osoba bi kredom dobila oznaku LPC što je značilo da postoji mogućnost da padne na teret države. Takve su osobe bile u opasnosti od pritvora dok neki rođak ili prijatelj ne bi došao na otok i jamčio za njih. U najgorem su slučaju, ako se jamac ne bi pojavio, u pritvoru čekale da ih se brodom vrati kući.[210] Useljenici su morali platiti i tzv „osobni promet", propisanu količinu novca (najčešće nekoliko dolara) za ulazak u državu.[211]

Nekoliko redaka ranije sam pri objašnjavanju postupka ispitivanja pisao o njemu, tj. o „putniku", a ne o „putniku ili putnici" – tomu je uzrok, najblaže rečeno, „rigorozniji" stav koji je američka useljenička administracija držala prema ženama. Smatralo se da bilo koja neoženjena ili trudna žena može lako pasti na teret države što je, ako čitamo između redaka, značilo da bi mogle postati prostitutke.[212] Mnoge su vraćane u Europu, a mnoge su morale prolaziti ponižavajući proces dokazivanja svoje „moralnosti". Žene bez pratnje morale bi čekati dolazak svog zaručnika (bio on pravi zaručnik ili samo poznanik) nakon čega bi bile puštene u zemlju. Predstavnici federalnih vlasti katkad su čak zahtijevali da se vjenčanje obavi odmah za što su pri ruci bili svećenici.[213]

[208] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije", 399.
[209] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac", 75.
[210] Isto
[211] Balta, „Slavonski arhivski i novinski zapisi", 566.
[212] Zahra, *The great departure*, 40.
[213] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac", 75.

Njih je k tome trebalo i otprilike 3500 useljenika koji su na otoku umrli i njih 350 koji su tamo rođeni.

6.3.3. Zarazne bolesti, kontroverze i promjene

Ovakav postupak ulaska u državu, obilježen eksplicitnom sumnjom i implicitnom diskriminacijom, bio je ružna suprotnost postupku kroz koji je na Castle Gardenu prolazila stara emigracija iz država zapadne i sjeverne Europe. Radi razumijevanja takve promjene u odnosu prema imigraciji moramo sagledati nekoliko ključnih izvora straha te diskriminacije prema useljenicima iz srednje i jugoistočne Europe koja je iz njega proizašla. Prvi je takav izvor medicinski, tj. epidemiološki, a očituje se u tvrdnji da su putnici iz tih dijelova Europe nositelji zaraznih bolesti poput trahoma i tifusa. U stvarnosti to nije bio slučaj. Trahom je pred kraj 19. stoljeća već bio endemska bolest kod nekih američkih domorodaca, no između 1897. i 1915. nadležne su institucije potrošile 80% ljudskih i financijskih resursa Savezne uprave za javno zdravstvo na zabranu ulaska zaraženih i vraćanje istih u polazišnu luku.[214] Takva je alokacija sredstava tim bizarnija ako u obzir uzmemo podatak da je u navedenom razdoblju broj zaraženih u lukama dolaska bio 1500 – manje od 1% svih dolazaka što su prilično zanemarive brojke. Sredstva Savezne uprave za javno zdravstvo tako su, u pogledu broja zaraženih i ostvarenih rezultata, nerazmjerno trošena na pitanja useljavanja dok su domaće javno zdravstvo i zdravstvena zaštita ostajali zanemarivani.[215] Europski su znanstvenici zabilježili dva razdoblja jačeg prisustva trahoma na starom kontinentu od kojih se nijedan ne poklapa s periodom o kojem govorimo – epidemije trahoma dogodile su se u prvoj polovici 19. stoljeća i nakon Drugoga svjetskog rata.[216] Ako situaciju sagledamo s političkog aspekta, to znači da je nadležnim institucijama bilo važnije hvaliti se marginalnim uspjesima u kontroli bolesti među useljenicima nego adekvatno koristiti vlastite resurse za vođenje interne zdravstvene politike SAD-a. Upravo su takvi stavovi, zasnovani na iracionalnom strahu i predrasudama prema imigrantima nadvladali znanstvene spoznaje i utjecali na službenu imigrantsku politiku SAD-a.

[214] Isto, 76.
[215] Isto
[216] Isto, 77.

Jačanju straha potpomogli su i nehigijenski uvjeti na brodovima koji su bili savršeni za širenje zaraze. Međutim, očita diskriminacija liječnika Ureda za javno zdravstvo pokazala se u činjenici da su oni, upoznati s nesanitarnim uvjetima na brodovima, svejedno tvrdili da su imigranti bolesti poput trahoma i tifusa donosili od kuće i time perpetuirali postojeću ideju o nečistim putnicima nečistih etničkih i geografskih pozadina.[217] Uz to su u potpunosti ignorirali nehigijenske uvjete na „domaćem teritoriju", odnosno otoku Ellis čija su nadležna tijela bezbroj puta od novina i drugih izvora kritizirana zbog loših uvjeta u kojima su i zdravi iseljenici nekad bivali zaraženi. Jednom je prilikom zamjenik načelnika za useljavanje u demantiju navedenih optužbi spomenuo i potrebu donošenja embarga na useljavanje iz „sumnjivih" dijelova Europe. Za one koji bi svejedno došli po njegovim je stavovima bio potreban poseban tretman u kojem bi se useljenike trebalo „razodjenuti do gola, pregledati od glave do pete i dezinficirati protiv ušiju ako je to potrebno".[218] Čak i ako to blagonaklono interpretiramo kao opravdane epidemiološke mjere, sama klasifikacija određenih područja kao sumnjivih i osoba koje iz njih dolaze kao opasnih upućuje na razinu politiziranosti javnog zdravstva i korištenja istog kao oruđa za izražavanje političke, rasne i etničke superiornosti Amerikanaca nad "nepoželjnim" Europljanima. Sumiramo li ovakve stavove i ideje nastaje očita, suprotstavljena teza o prirodi i porijeklu postojećih zaraza – za Amerikance su imigranti bolesti donosili iz matičnih zemalja, dok moderne studije upućuju da su te bolesti već postojale na tlu SAD-a te da su se među imigrantima mogle širiti na putu preko oceana i, kao najveća ironija – na samom otoku Ellisu.

Ruku pod ruku sa službenim stavovima išlo je i javno mnijenje koje je u SAD-u bilo nesklono imigraciji. Neke su novine i časopisi bili saveznici imigranata, ako već nisu imigracije u cjelini. Drugi su svojim pisanjem pojačavali negativnu sliku migranata, naročito onih iz naših krajeva i prije svega žena. Bukovčan spominje članak u časopisu *Illustrated American* iz srpnja 1892. u kojem se žaluje za izostankom irskih seljačkih djevojaka, škotskih ljepotica i engleskih „bjeloputih kćeri", naglašavajući da „Matrone i sluškinje koje ovamo dolaze ne pružaju primamljivu sliku (...), a njihove crte lica su grube".[219] Imigrante su često, doduše i donekle opravdano, kao štrajkolomce napadali i vođe američkih sindikata.[220] Hrvati i drugi pripadnici nove emigracije po silasku s brodova morali su se suočiti sa surovom istinom koju su izrodili američko javno mnijenje i

[217] Isto, 78.
[218] Isto
[219] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac", 79. prema: *Illustrated American* (New York), 23. 07. 1892.
[220] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 127.

imigracijska politika – svi oni koji nisu bili bogati i pismeni te prije svega zdravi i lijepi trebali su se vratiti u Europu.

Naravno, nisu svi u SAD-u bili protiv useljenika iz tih „sumnjivih“ krajeva. Mnogi su vidjeli ekonomsku i gospodarsku potrebu zemlje za useljavanjem, a neki se jednostavno nisu prepustili negativnim stereotipima koji su obilježavali nove imigrante. Napokon, mnogi od njih su sami bili imigranti. Po službenim statistikama, 80-ih godina 19. stoljeća 15% američkog stanovništva nije bilo rođeno u SAD-u. Zagovornici i neprijatelji useljavanja zajednički su jezik našli početkom 20. stoljeća, ujedinivši se protiv očito loših uvjeta na otoku Ellis. Predsjednik Theodore Roosevelt je 1903. imenovao novog načelnika otoka, Williama Williamsa pod čijom su se palicom uvjeti poboljšali. Ipak, u predratnim godinama ponovno bujaju rasni i etnički stereotipi, dosežući vrhunac nakon uključivanja SAD-a u rat.[221]

6.3.4. Zakonske osnove za regulaciju migracija

Tržište SAD-a je tijekom 19. stoljeća doživjelo korjenite promjene. Prelazak s poljoprivrede na industriju kao glavnu gospodarsku granu značio je ogromnu potražnju za radnicima u tvornicama, rudnicima, građevini i prijevozu.[222] S vremenom su u tim zanimanjima američki radnici postali sve „izbirljiviji“ što se podjele poslova tiče. Umjesto njih, najteže, najopasnije i najslabije plaćene poslove počinju obavljati imigranti koji za velikog vala ulaze u zemlju. Iseljenici iz Banske Hrvatske, iako u domovini poljoprivrednici, u novoj su državi radili upravo na tim poslovima, sve u nadi dobre zarade i boljeg života tamo ili po povratku u domovinu. S takvim priljevom migranata i njihovim zauzimanjem najgorih radnih mjesta, u američkoj je javnosti do sve većeg izražaja došao sukob želja i potreba – migranti iz srednje i jugoistočne Europe bili su prijeko potrebni državnom gospodarstvu, ali je velik dio javnosti bio neprijateljski nastrojen prema daljnjem useljavanju. Novopridošlice su se tako našle u situaciji u kojoj ih Amerika istovremeno treba i ne želi; u središtu političkih previranja između zagovornika i neprijatelja imigracije. Državna imigracijska politika službeno je bila blagonaklona useljavanju, ali je federalna vlada na različite načine pokušavala otežati useljavanje onima koje nije smatrala podobnima.[223]

---

[221] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac“, 80.
[222] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 74-75.
[223] Isto, 126.

Migracijska politika i procedura bile su osnažene i postrožene tijekom 90-ih godina. One su ujedno bile poticane jačanjem rasizma i diskriminacije i istovremeno njihov uzrok. Narativ o nadolazećoj hordi kulturno i etnički inferiornih stranaca zagovornicima zabrane useljavanja omogućila je da sve većim useljavanjem krajem stoljeća dobivaju sve veću političku moć. Takva je antiimigrantska atmosfera 1907. dovela i do osnivanja Imigracijske/Dillinghamove komisije koja je za cilj imala smanjivanje useljavanja kroz analizu uzroka i uvjeta tih migracijskih procesa.[224] Dodatni cilj bila je „filtracija" nadolazećih migranata kako bi na američko tržište dolazili samo snažni i zdravi imigranti. U donošenju za to potrebnih regulativa, evidentno im je pomogla i svojevrsna simbioza politike i medicine u kojoj politika koristila negativni medicinski diskurs o imigrantima kako bi opravdala svoje postupke.[225] Tih se godina javljaju i sve važniji politički čimbenici i pitanja. Uz rastući anarhizam koji je u Americi doživio vrhunac upravo u zadnjim desetljećima 19. i prvim desetljećima 20. stoljeća, neka su državna tijela počela sve glasnije propitkivati jesu li migranti koji su „kod kuće" bili zakinuti za demokraciju spremni za slobode koje im Amerika nudi i kolike su mogućnosti da takvi pojedinci tamo postanu razuzdani i opasni.[226] Takva se bojazan nije odnosila samo na moguće anarhističke tendencije novih useljenika već je uključivala i rasističku pretpostavku manjka njihovog intelektualnog i ljudskog kapaciteta za shvaćanje i vrednovanje slobode i demokracije. Unatoč naporima, imigracijski je režim sve do rata ostao više-manje liberalan u skladu sa željama i potrebama interesnih skupina poput vlasnika tvornica i rudnika, građevinara i drugih.[227]

No optužiti isključivo SAD za smanjenje mobilnosti i rastuće restrikcije bilo bi nepošteno. U tome su veliku ulogu odigrale i vlasti država iseljavanja – bila je to „koluzija između istoka i zapada" u kojoj su se ksenofobni stavovi zapada poklopili s nastojanjima europskih vlada da „zaštite slobodu" svojih građana.[228] Načine na koje su svoje prste uplele i vlasti država emigracije sam već analizirao u drugom poglavlju no nije na odmet još jednom spomenuti da je tek Prvi svjetski rat zaustavio prekooceanske migracije u punom obujmu.

Za kraj ovog dijela ostavio sam primjer koji povezuje djelovanje matične države i samog iseljenika po dolasku u SAD i ulasku u njegovo društvo. Udruge u sklopu austro-ugarske vlade osnovane

[224] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 127.
[225] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac", 72.
[226] Zahra, *The great departure*, 62-36.
[227] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 127.
[228] Zahra, *The great departure*, 55.

pred sam kraj vala iseljavanja objavljivale su brošure s uputama i savjetima za iseljenike. Brošure su sadržavale upute za osobnu higijenu, redovito pranje ruku, presvlačenje, brijanje i općenito ponašanje u novoj zemlji – sve kako iseljenici tamo ne bi postali predmetom ismijavanja.[229] Koliko su god pisma iseljenika koja su domaće novine objavljivale naglašavala stranost novog društva u koje su stigli, nema naznaka da se naši iseljenici po dolasku u njega nisu željeli što bolje uklopiti – barem na osnovnoj razini. Tu ne govorimo o asimilaciji u bilo kojem vidu već o pridržavanju pravila koja će im, kako su oni vjerovali, olakšati dolazak i proces primanja u zemlju. Zato su u Ameriku, koliko god su na to mogli utjecati, pokušavali ući čisti, obrijani i „s osmjehom na licu".[230] Teško je reći u kolikoj su točno mjeri takve upute bile korisne, ali nisu mogle ni odmoći. Unatoč želji hrvatskih iseljenika da se u novu okolinu čim lakše uklope i da u njoj budu što neupadljiviji, neki oblik animoziteta između „malih" Amerikanaca i Hrvata je definitivno postojao. Američkoj ksenofobiji i osjećaju nadmoći s naše je strane pariralo duboko nerazumijevanje američkih stavova i vrijednosti. Staro slavonsko selo bilo je bijedno ali za našeg seljaka i istinski poznato mjesto koje je poznavao kao vlastiti dlan. New York, na čijim je dokovima stajao i u čiju se vrevu morao upustiti ne bi li došao do glavnog željezničkog kolodvora u samom centru donjeg Manhattana, bio je bučno, ubrzano i nepoznato mjesto. Urbani metropolis koji je već na prijelazu stoljeća brojio sedam i pol milijuna stanovnika za hrvatskog je seljaka bio šok kakav mi, čak i uz pokušaj zanemarivanja svih znanja koje posjedujemo i vizualnih medija koje smo probavili, ne možemo ni zamisliti. *Park row building* izgrađen 1899. bio je visok 119 metara s 31 katom.[231] Pred kraj migracijskog vala, 1913., najviši je bio čelični gigant *Woolworth building* sa svojim 241 metrom i 55 katova.[232] Za usporedbu, najviše su zgrade u Zagrebu (izuzev katedrale) u tom periodu imale maksimalno 4 kata. Prvi zagrebački neboder, koji je za američke pojmove bio sićušan, izgrađen je u Masarykovoj ulici tek 1933. godine, a imao je „samo" devet katova. Treba uzeti u obzir da je netrpeljivost prema New Yorku i većim gradovima bila uobičajena pojava na američkom selu te da je razina šoka Hrvata po dolasku u za njih karakteristične gradove poput Pittsburgha i Clevelanda bila neusporediva s ovom prvotnom – no moguće je razumjeti otuđenost i prijezir tradicionalnog seljaka prema urbanom životu i svim porocima ili „grijesima" koje je on nudio.

---

[229] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac", 82.
[230] Isto
[231] Mike Wallace, *Greater Gotham – A history of New York City from 1898 to 1919.* (New York: Oxford University Press, 2017), 342.
[232] Wallace, *Greater Gotham*, 133-134.

7. U SJEVERNOJ AMERICI

7.1. SAD (Raj?)

Neovisno o širokim narativima protiv njihovog useljavanja i kulturnom, pa i civilizacijskom šoku koji su mogli doživjeti dolaskom u novu zemlju, činjenica je bila da su Hrvati trebali Ameriku i da je Amerika trebala njih. Standardna je praksa bila da useljenik po završetku imigracijske procedure primi pomoć nekog od rođaka, prijatelja ili u kasnijim godinama iseljeničkih društava. Preko njih su novi useljenici nalazili posao, dobivali smještaj i hranu te se uključivali u rad i život iseljeničke zajednice. Pripadnici nove emigracije živjeli su u puno zgusnutijim zajednicama od njihovih sunarodnjaka nekoliko desetljeća ranije.[233] Upravo su migracijski obrasci uvelike određivali gdje su se novopridošlice naseljavale i koje su poslove obavljale. Sasvim je logičan potez za novopridošlog useljenika bio krenuti put mjesta i područja gdje je su već obitavali Hrvati. Čest je slučaj bio i da su grupe Hrvata iz istog mjesta ili kotara naseljavale isto mjesto u Americi ili čak osnivale vlastita naselja.[234] To je utjecalo i na izbor poslova koji je za novog useljenika vršen principom eliminacije – on je posao tražio u industriji ili sličnim granama jer nije imao materijalnih sredstava za kupovinu zemlje u SAD-u.[235] Podsjećam, naši su ljudi u prosjeku useljavali s prilično bijednom ušteđevinom. S druge su ih strane prema industriji gurali i sunarodnjaci koji su se već snašli u novoj domovini i koji su već poznavali predradnike, šefove i vlasnike takvih poduzeća. Zato se krajem 19. stoljeća hrvatski iseljenici u sve većim omjerima grupiraju oko velikih industrijskih gradova na istočnoj obali kontinenta ili u unutrašnjosti.[236]

[233] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 52.
[234] Isto
[235] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 92.
[236] Isto, 78.

Tablica 1 – Useljavanje iz Banske Hrvatske u američke savezne države između 1900. i 1909. godine[237]

Savezna država	1900.-1905.	1907.-1908.	1908.-1909.	1900.-1909.
Pennsylvania	65.401 – 47,6%	6760 – 33,0%	6066 – 30,1%	114.305 – 42,3%
Illinois	16.630 – 12,2%	2358 – 11,5%	3181 – 15,8%	34.590 – 12,8%
Ohio	14.262 – 10,4%	2594 – 12,7%	1783 – 8,8%	28.213 – 10,4%
New York	10.146 – 7,4%	2119 – 10,4%	1543 – 7,7%	21.377 – 7,9%
Missouri	4439 – 3,2%	394 – 1,9%	626 – 3,1%	8718 – 3,2%
Minnesota	3570 – 2,6%	628 – 3,1%	1322 – 6,6%	9086 – 3,4%
Michigan	3334 – 2,4%	761 – 3,7%	996 – 4,9%	7664 – 2,8%
Wisconsin	1962 – 1,4%	884 – 4,3%	897 – 4,4%	7150 – 2,6%
Colorado	3039 – 2,2%	366 – 1,8%	391 – 1,9%	5370 – 2%
West Virginia	2554 – 1,9%	361 – 1,8%	332 – 1,6%	5064 – 1,9%
California	1532 – 1,1%	264 – 1,3%	201 – 1%	2851 – 1%

Ostale države savezne države pojedinačno su brojile manje od 1% naših useljenika.

Punokrvni primjer Hrvata u okviru nove emigracije bila je hrvatska iseljenička zajednica u Pittsburghu. Tamo su se, među ostalima, naselili seljaci iz Karlovca, Jastrebarskog, Samobora, Kostajnice, Bjelovara i drugih gradova i naselja središnje Hrvatske.[238] U tadašnjem je centru američke teške industrije novu domovinu pronašao velik broj ovdašnjih iseljenika, a iz njega se s godinama počela širiti njihova društvena i kulturna aktivnost.[239] Međutim, osnovni izazovi iseljenih Hrvata nisu bili društveni ni kulturni već ekonomski. Glavnina njihovog dana, naročito u periodu prije strože regulacije rada, bila je provedena na radu ili u aktivnostima vezanima za rad.

7.1.1. Na radu

Primarna motivacija za odlazak u Novi svijet bila je ekonomska. Prema dostupnim podacima, satnica u američkoj industriji na prijelazu stoljeća varirala je između 55 i 70 centi, dok je u Austro-Ugarskoj zemljoradnik za cijeli dan rada dobivao između 11 i 44 centi.[240] Uz to su živežne namirnice i odjeća bili pristupačniji – za iznos dnevnice moglo se kupiti 70 jaja ili 24 litre mlijeka ili dvije muške košulje i par hlača. U starome kraju takav je „luksuz“ bio teško zamisliv, no zahtijevao je veliku žrtvu. Hrvati su na zapadu radili najteže i najopasnije poslove, one koje je autohtono stanovništvo s godinama počelo odbijati. Radili su na gradnji željeznica i tunela, u

[237] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije“, 398. prema: M. Makale, *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji* (Beč: Adria, 1912), 26.
[238] Mesarić Žabčić, „Iseljavanje iz središnje Hrvatske“, 213.
[239] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 77-78.
[240] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 75.

čeličanama, rudnicima i drugim industrijskim postrojenjima.[241] Na tim su poslovima bili plaćeni znatno manje od Amerikanaca i useljenika iz zapadne Europe, a poslove su mijenjali često jer bi bili prvi na redu za otpuštanje ako bi se nešto dogodilo.[242] Tip posla i loši uvjeti koje su morali podnositi nisu bili bitni – bitna je bila zarada da bi se moglo štedjeti ili slati novac u domovinu.

Neovisno govorimo li o rudnicima, čeličanama ili drugim tvornicama, radni dan trajao je od 10 do 12 sati. Sigurnost na radu bila je nikakva, radnici nisu imali odgovarajuću odjeću, a brojni su strojevi i alati zbog same prirode posla bili prilično opasni. Ozljede na radu bile su svakodnevica jednog pogona, a ni smrt nije bila daleko od redovite pojave.[243] Za one koji su radili najteže poslove, takva je opasnost bila sveprisutna – još više s obzirom na to da su brojni koji su ostali osakaćeni i nesposobni za daljnji rad bili bez ikakve socijalne zaštite jer ona sve do razdoblja *new deal*a nije postojala. Krajem stoljeća novim se zakonima broj radnih sati se počeo smanjivati i plaće počele rasti.[244] Vlasnici i šefovi često nerijetko su ignorirali takve propise pa je dvanaestosatni radni dan nastavio biti realnost brojnih radnika, naročito iseljenika koji su se odbijali priključiti sindikatima i bilo kakvim oblicima radničkog pokreta. Uz to su često upravo oni bili štrajkolomci što je dovelo do daljnjeg rasta sveprisutne diskriminacije – „*hunky*“ i „*slave*“ bili su samo neki od pogrdnih imena koja su im svakodnevno dodjeljivana.[245]

Ono što drugi radnici nisu shvaćali jest činjenica da je za imigrante iz jugoistočne Europe ići u štrajk ili prosvjedovati bilo mnogo opasnije po njihovu egzistenciju. U lošijim razdobljima američke ekonomije, sudbina hrvatskih migranata na radu se nije previše razlikovala od one drugih industrijskih radnika – i jedni i drugi su bili u opasnosti od gubitka posla ili smanjivanja plaće, ali je to zbog generalno lošijih životnih uvjeta za naše radnike češće bio „presudni udarac“.[246] Uz to, imigranti su općenito manje blagonaklono gledali na agitaciju anarhista i sindikalnih vođa. Iznimke su postojale i u dvadesetom ih je stoljeću bilo sve više. Dokaz tome je i „mitska“ priča o štrajku Calumetu u Michiganu 1913. gdje je hrvatska radnica Annie Clemence (prozvana „Big Annie“) svakodnevno nosila američki barjak predvodeći marševe štrajkajućih rudara.[247] Za one koji nisu mogli naći posao postojala je mogućnost daljnje selidbe prema zapadu kontinenta ili

[241] Mesarić Žabčić, „Iseljavanje iz središnje Hrvatske“, 213.
[242] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 93-94.
[243] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 141.
[244] Dubrović, „From central Europe to America“, 76.
[245] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 165.
[246] Dubrović, „From central Europe to America“, 76.
[247] Isto

pokušaja preživljavanja dok se ne oslobode stara ili otvore nova radna mjesta. Oni koji su se odlučili za drugu opciju živjeli su na rubu egzistencije, kopajući po smeću s nadom povratka u domovinu.[248] Srećom, cijena karte iz Amerike bila je manja od mjesečne plaće nekvalificiranog radnika.[249]

Za mnoge je njihov smještaj bio direktno vezan uz radno mjesto. U blizini tvornica i gradilišta, financirane od istih kompanija, nicale su nastambe za iseljenike – čađave, bez struje i vode i bez uvjeta za civilizirani život.[250] Popularno zvane *boarding houses*, najčešće su imale 3 prostorije u prizemlju (kuhinja, blagovaonica i soba vlasnika) i 3 na katu gdje su spavali radnici – u svakoj je sobi u krevetima na kat spavalo po šestero radnika. Ti su radnici zajedno radili, jeli i provodili vrijeme.

7.1.2. Svakodnevica

Zarađeni su novac radnici nekako morali i potrošiti. Najčešće su to činili u gostionicama (eng. *saloon*) koje su nicale u naseljima i kolonijama hrvatskih iseljenika. Iako je nova emigracija u daleko manjoj mjeri od stare bila uključena u ugostiteljska zanimanja, držanje gostionica bio je jedan od najsigurnijih puteva do prosperiteta.[251] Njihovi su vlasnici imali velik utjecaj u zajednici, a same su gostionice bile središte privatnog života iseljenika. Mišljenja o svakodnevnim aktivnostima u takvim gostionicama već su u ono doba bila podijeljena. Sirovatka ih opisuje kao pandane domaćim krčmama kojih je bilo više nego što je trebalo i umjesto kojih se trebalo graditi crkve, škole i čitaonice kojih je bilo premalo. Njihovu klijentelu kudi zbog nerazumnog trošenja i razbacivanja novca te izlaganja „na pazar svojega tijela i života“.[252] Drugu, prema Čizmiću realniju sliku izlaže Jure Prpić, opisujući gostionice kao važna mjesta hrvatskog iseljeničkog života gdje je Hrvat mogao sresti svoje sunarodnjake, slušati tamburicu i čuti vijesti iz novoga kraja. Dodao je da Hrvati nisu redovito išli u *saloon*e jer su voljeli piti već u želji za svojim (hrvatskim) društvom. U gostionicama su djelovali i tzv. „šifkartaši“ ili bankari koji su iseljenicima prodavali

[248] Balta, „Slavonski arhivski i novinski zapisi“, 565. prema: „Kako je našima u Americi“, *Narodna obrana* (Osijek) 09. 12. 1905., 4.
[249] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 95.
[250] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 141.
[251] Isto
[252] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 142-143. prema: Hinko Sirovatka, *Kako je u Americi i komu se isplati onamo putovati?* (Zagreb: Šimunić i drug, 1907.), 42.

putničke karte za povratak kući i bili posrednici u slanju iseljeničkog kapitala u domovinu.[253] Treba dodati da su gostionice nekad postajale i politička središta iseljeničkih zajednica prije nego su tu ulogu preuzele iseljeničke organizacije. Upravo su mnogi vlasnici gostionica, dobro umreženi i s boljim poznavanjem engleskog jezika, s vremenom postali osnivačima i važnim figurama u dobrotvornim iseljeničkim zajednicama.[254]

Zanemarena nije bila ni domaća kultura – prenošenje kulture i običaja staroga kraja nije stalo samo na zvucima tamburice u salunima. Hrvatsku se tradiciju nastojalo poticati i prenijeti na nove generacije otvaranjem hrvatskih škola te kulturno-umjetničkih i pjevačkih društava. Dobar primjer su doseljenici iz Karlovca i okolice koji su 1902. osnovali pjevačko društvo *Zora* u Chicagu koje je danas jedno od najstarijih i najpoznatijih pjevačkih društava hrvatskih iseljenika u SAD-u. Uz razvijanje društvenosti koje je bilo glavni cilj većine takvih društava, Zorini su članovi trud ulagali u održavanje veza s domovinom. Zato je od 1907. bila član Hrvatskog pjevačkog centra u Zagrebu, ističući se u narednim godinama u nastojanjima za osnivanje sličnog saveza u Americi.

Naši iseljenici nisu zaostajali ni u književnim javljanjima. Prve tragove nalazimo u vjerskim dokumentima, kalendarima i godišnjacima te domoljubnim pjesmama i pismima o dobrim i lošim stranama života u Americi. Postojali su i almanasi ili kalendari koji su prenosili narodnu poeziju ispjevanu u desetercu. Najstariji je kalendar Ivana Mužine *Hrvatsko-amerikanska Danica* za 1895. godinu, a zatim i *Hrvatska Vila* Josipa Marohnića iz 1898.[255] Kasnijih su godina nastale i autobiografije poput *Trailing Geronimo* (hrv. *Na tragu Geronimu*) u kojoj Anton Mezanović piše o svojim iskustvima na Divljem zapadu gdje je, boreći se u američkoj konjici, 1881. upoznao Geronima, čuvenog poglavicu plemena Apača.[256] Nezanemariv dio imigrantske svakodnevice bila je i religija – Katolička Crkva imala je, osim tradicionalno religijske, ulogu kreiranja emocionalnih veza između starog i novog svijeta prenošenjem za pojedinca važne institucije u svakodnevicu života u novoj državi.[257]

---

[253] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 143. prema: George J. Prpić *The Croatian Immigrants in America* (New York, 171), 156.
[254] John P. Kraljic, „Hrvatska imigracija u SAD 1880.-1914.“, u: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, ur. Ervin Dubrović (Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012), 258.
[255] Katica Ivanišević, „Hrvatski doseljenici u Americi – prva književna javljanja“. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 3 (1991), br. 1-2: 126-127.
[256] Ivanišević, „Hrvatski doseljenici u Americi“, 127.
[257] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 105.

7.1.3. Hrvatice u SAD-u

Hrvatice koje su odlučile napustiti Bansku Hrvatsku i zaputiti se preko oceana, bilo da su se pridružile mužu ili zaručniku ili da su bile slobodne (eng. *single*), našle su se u nekoj vrsti sive zone – bez adekvatnog obrazovanja za obavljanje fizičkih lakših i bez dovoljno snage za obavljanje fizički zahtjevnijih poslova. Udane žene su uz to morale voditi brigu o djeci.[258] Manjak obrazovanja ili fizičke snage u usporedbi s muškarcima nije ih poštedio teškog rada. Uz brigu o djeci, mnoge su se žene brinule i o muškarcima, i to ne isključivo o vlastitim muževima. Naših je žena u Americi uvijek bilo znatno manje nego muškaraca pa su uz ulogu domaćice nerijetko držale spominjane pansione u kojima bi kuhale, prale rublje i održavale „kuću“ za velik broj radnika.[259] O njima bi se brinule i u slučaju ozljede na poslu ili bolesti, a postoje i opisi po kojima su žene cijelim skupinama radnika služile „u druge svrhe“ implicirajući seksualne usluge. Takvi se opisi doduše pojavljuju isključivo među katoličkim svećenstvom što nije začudno budući da je stav Crvke općenito bio protiv iseljavanja i protiv „grešnog života“ u Americi.[260] Za žene je u nekim pogledima život na novom kontinentu mogao biti i gori nego što je bio kod kuće. Njihov se socijalni status nije previše poboljšao, neovisno govorimo li o neudatoj ženi ili ženi u okviru njene obitelji. I tamo su živjele u loše građenim kućicama bez struje i grijanja te su i tamo bile podređene svojim muževima. Primitivni uvjeti života prenijeli su se i na postupak nošenja djece i rađanja pa je smrtnost novorođenčadi i dalje bila visoka.[261] Zapošljavanje je također bilo problematično zbog slabog izbora „poštenih zanimanja“. Od poslova koji su im mogli omogućiti kakvu-takvu financijsku neovisnost, nudile su se pozicije sluškinja i sobarica u bogatijim kućanstvima. U njima su im osigurani bili smještaj i hrana, a plaću su mogle uštedjeti ili slati u domovinu.[262] Naravno, to je bilo dostupno gotovo isključivo neudanim ženama.

Ako pažnju obratimo na statistiku, udio žena među hrvatskim iseljenicima bio je manji nego kod ostalih Europljana, ali veći u usporedbi s drugim narodima jugoistočne Europe. Iznosio je 15,1% što je znatno više od Bugara, Srba i Crnogoraca (4,3%), ali trostruko manje od Čeha (43%).[263] Ovakve su brojke posljedica razlike između Čeha i Hrvata u dugoročnim ciljevima iseljavanja. Za

[258] Dunato, „Merikanki“, 185.
[259] Isto, 188.
[260] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac“, 83/84.
[261] Dunato, „Merikanki“, 188.
[262] Isto, 189.
[263] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 79.

razliku od Čeha, Hrvati u Ameriku pretežito odlaze na period od nekoliko godina. Ono što nam brojke sugeriraju, a izvori potvrđuju, jest sve češća promjena tih ciljeva tijekom prvog desetljeća 20. stoljeća. Više Hrvata trajno ostaje u SAD-u i trudi se iz starog kraja preseliti svoje žene, zaručnice i djecu. Udio žena u našem iseljeništvu 1901. bio je 8%, a 1910. 20%. Trend se povećava i u narednom desetljeću. Samo 14% naše muške populacije stiglo je u SAD nakon 1918., a to je učinila čak trećina ženske.[264] Tih se godina Americi sve više mijenja i općeniti društveni položaj žena. Mlade žene počinju donositi odluke koje bi inače bile donesene za njih. Jasno, obiteljska je struktura u novoj zemlji i dalje bila čvrsto patrijarhalna, ali su se slobodniji i moderniji kulturni obrasci SAD-a uvukli čak i u najtradicionalnije obitelji koje su ih s gnušanjem odbijale. Zato, iako ni približno ne možemo govoriti o pravoj slobodi ili ravnopravnosti hrvatskih ili općenito slavenskih žena u Americi, nije pogrešno ustvrditi da je selidbom za mnoge (prvenstveno mlade, neudate) žene učinjen važan korak u pravom smjeru, čak i ako je on u to vrijeme doživljavan kao produkt moralne korupcije koju je Amerika nanijela pravednoj hijerarhiji iz društva domovine. Takav je efekt imao i perpetuirajući učinak. U nadolazećim je generacijama među domaćom emigracijom razlika između "starih" i "novih" modela obiteljske hijerarhije i rodnih uloga postajala sve veća, naravno, uz uspone i padove koji su obilježili ulogu žene u društvu SAD-a u cjelini.[265]

7.2. Iseljenički tisak i organizacije

„Amerika-čemerika", kako su ju od jada zvali brojni Hrvati koji u iseljeništvu nisu pronašli blagostanje kakvom su se nadali, neke od njih je stajala zdravih udova ili kralješnice, a neke i života. Opasna je bila i u razdobljima ekonomske krize kad su gubitak posla i ostajanje bez nužnih sredstava za život bili svakodnevica. Američki tisak bio je pretežno nezainteresiran za stradanje imigrantskih radnika i njihov težak život u cjelini pa naši iseljenici ne bi imali svoj glas da se u novoj zemlji nisu organizirali sami.[266] U pogledu javnog prostora to su činili prije svega osnivanjem svojih novina i listova, a u pogledu socijalnog i kulturnog napretka kroz iseljeničke organizacije. SAD sve do 30-ih godina 20. stoljeća nije imao robusnijeg sustava socijalne zaštite

[264] Isto
[265] Zahra, *The great departure*, 89-90.
[266] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 163.

pa su imigranti osnivali svoje zajednice i u njih ulagali novac da bi se osigurali u slučaju bolesti ili platili pogreb u slučaju smrti.[267] Prva potporna, tj. fraternalistička organizacija osnovana je 1868. kada je željezničarski radnik John J. Upchurch organizirao društvo naziva *The Ancient Order of United Workmen*. Osnivanje i jačanje fraternalističkih organizacija bila je prekretnica u životima doseljenika u SAD-u jer su im one, barem u određenoj mjeri, mogle osigurati ono što savezne i federalna vlada nisu mogle – mogućnost uzajamnog pomaganja, kulturnog napredovanja i olakšanja socijalnih nedaća s ciljem postizanja pravednijih i dostojnijih uvjeta života.[268]

Hrvati su svoja prva dobrotvorna društva u Americi osnovali još 1857. u San Franciscu i 1874. u New Orleansu, no to su bila društva isključivo lokalnog značenja i bez šireg utjecaja. Uz to, bila su lišena ideja američkog fraternalističkog pokreta poput osiguravanja životnog osiguranja, općenitog poboljšanja života radnika i drugih. Takve su ideje naši iseljenici prigrlili tek polaganim ulaskom u radnički pokret SAD-a krajem stoljeća.[269] U teškim prilikama bez krovne organizacije koja bi štitila njihove socijalne interese, Hrvati se nisu mogli uzdati na spominjano „Slavensko-ilirsko uzajamno pripomoćno društvo“ u San Franciscu ili „Sjedinjeno slovinsko društvo od dobročinstva“ u New Orleansu jer su navedene organizacije bile isključivo lokalnog karaktera i smještene na zapadnoj i južnoj obali SAD-a, daleko od istočnih država u koje su pohrlili Hrvati nove emigracije.

Po uzoru na Čehe i Slovake, dva su istaknuta hrvatska iseljenička lista počela promicati ideju sveobuhvatne, opće organizacije za Hrvate u SAD-u – za pomoć u slučaju bolesti, smrti, nesreće na radu, nezaposlenosti i ostalih nedaća koje su svakodnevno vrebale nezaštićene iseljenike.[270] Prvi list bio je *Napredak* iz Hobokena u New Jerseyu koji je uređivao Juraj Škrivanić, a drugi *Chicago* koji je pod uređivačkom palicom Nikole Polića izlazio u istoimenom gradu. Zanimljivo, jedna od glavnih ideja propagiranih u Polićevim novinama bila je čim promptnija integracija hrvatskih imigranata u američko društvo. Uredništvo je uskoro zaključilo da je takva ideja suviše napredna za svoje doba (zadnje desetljeće 19. stoljeća) te pokrenulo novine *Sloboda* u kojima su prevladavale rodoljubne teme.[271] Jedan od razloga takve promjene bilo je Polićevo neslaganje s ključnom osobom hrvatske emigracije 19. stoljeća – Zdravkom Mužinom. Mužina je po dolasku

[267] Kraljic, „Hrvatska imigracija u SAD“, 258.
[268] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 155.
[269] Isto, 157.
[270] Čizmić, *Povijest Hrvatske bratske zajednice*, 32.
[271] Kraljic, „Hrvatska imigracija u SAD“, 259.

u SAD Poliću pomagao u uređivanju lista iako se nije slagao s njegovom idejom o amerikanizaciji Hrvata. Napustio je uredništvo lista i 1903. preselio u Pittsburgh. Dvojica su unatoč neslaganju ostala u dobrim odnosima, a Mužina je u Pittsburgh preselio prije svega zbog velikog broja Hrvata koji su tamo obitavali. Po dolasku u Pennsylvaniju Mužina je započeo rad na osnivanju hrvatske zajednice radi čega je pokrenuo i novine *Danica* koje su počele izlaziti 1. siječnja 1894. godine.[272]

7.2.1 Osnivanje (Narodne) Hrvatske zajednice

Zdravko Mužina po dolasku u Pittsburgh aktivno je napredovao prema svom cilju osnivanja krovne zajednice iseljenih Hrvata. Nakon osnivanja „Hrvatskog radničkog podupirajućeg društva Dr. Ante Starčević“ kao lokalne zajednice pitsburških Hrvata, sa suradnicima je veću pažnju posvetio pokretanju novih i umrežavanju postojećih lokalnih dobrotvornih društava. U tome se koristio i svojim listom *Danica*.[273] Povezujući društvo „Dr Ante Starčević“ s većim brojem lokalnih organizacija širom SAD-a, 2. rujna 1894., na prvoj je konvenciji u dvorani češke zajednice u Alleghenyju, osnovana „Hrvatska zajednica“. Prva konvencija je usvojila osnovna pravila zajednice, među kojima i ona financijska. Određeno je da će svaki član u procesu pristupanja morati donijeti liječničku svjedodžbu i uplatiti 50 centi pristupnine. Uz to će svaki mjesec morati plaćati 10 centi u glavnu blagajnu.[274] Zarada od članarina i drugih prihoda išla je prvenstveno za socijalne zaštite članova i njihovih obitelji. U tom je smjeru išla i odredba donesena na prvoj konvenciji – u slučaju smrti člana, njegova obitelj dobiva potporu od 300 dolara, dok u slučaju da član postane udovac, on dobije isplatu od 100 dolara.[275] Aktivnosti Hrvatske zajednice nisu stale na tome.

Bio je čest slučaj da iseljenička udruženja za potporu jačanjem i širenjem utjecaja prerastu u organizacije od slojevitog značaja. Prema Brunnbaueru, u toj su razvijenijoj fazi imale četverostruke transnacionalne posljedice: davale su novac za dobrotvorne i političke svrhe u domovini, održavale prekooceanske jezične i emocionalne veze, smanjivale troškove putovanja u SAD i iz SAD-a te pomagale političkim elitama u Hrvatskoj da razumiju politički potencijal

[272] Čizmić, *Povijest Hrvatske bratske zajednice*, 32-33.
[273] Isto, 33.
[274] Isto, 34-36.
[275] Isto, 37.

iseljeništva.[276] S vremenom se pokazalo da je više od organizacije osobnog i obiteljskog osiguranja bila i Hrvatska zajednica. Njezini su ju uspjesi i zasluge gurnuli izvan tih okvira čime se uz socijalne počela doticati i širih narodnih/nacionalnih i političkih tema i problema.[277] Tečajevi hrvatskog i engleskog jezika, folklor i tamburaška glazba, dobrotvorni banketi i piknici, sportske aktivnosti, kazališna umjetnost, tribine o snalaženju u novoj okolini i prenošenje novosti iz domovine samo su dio onoga što je Hrvatska zajednica nudila svojim članovima.[278] Njezini su članovi 1915. na 12. konvenciji zajednice, vođeni idejom da nijedno iseljeničko društvo ne opstaje bez davanja adekvatne pozornosti svojim mlađim naraštajima, izglasali osnivanje podmlatka. Članom je moglo postati svako dijete hrvatskog i slavenskog podrijetla između 6 i 16 godina, a sjedište mu je bilo u glavnom uredu zajednice u Pittsburghu. Podružnice su nazvane „gnijezda", a organizacija je već nakon godinu dana okupila 3494 člana u 86 gnijezda. U 27 gnijezda osnovane su škole za učenje hrvatskog jezika i folklora. Podmladak je 1916. dobio i pripadajući, istoimeni list.[279] Svoje je glavno glasilo mijenjala i zajednica u cjelini. Prve dvije godine koristila je Mužinine privatne novine *Danica*, zatim list *Napredak* (1896.-1904.), a od 1904. je kao Narodna hrvatska zajednica osnovala vlastite novine *Zajedničar*.[280] Organizacija je ime mijenjala još jednom, 1926. godine od kad je ostala poznata kao Hrvatska bratska zajednica.[281]

7.2.2. Iseljenički tisak

Konkurencija *Zajedničaru* bio je *Narodni list* pokrenut u New Yorku 1885. godine. Tri godine kasnije preuzeo ih je kontroverzni Frank Zotti koji je time nakon parobrodarstva, bankarstva (i šifkartaštva) i poslovanja nekretninama ušao u *business* izdavaštva. Zotti je vrhunac moći doživio 1906. kad je postao predsjednik Narodne hrvatske zajednice, no samo godinu dana kasnije ga je financijski i politički uništila opća gospodarska kriza koja je potresla SAD. [282] Iseljenički tisak u takvim je razdobljima ekonomske krize u SAD-u upozoravao stanovništvo u Hrvatskoj na lažnu propagandu o neograničenim prilikama za radom i zaradom koja je bila naširoko raspačavana. [283]

[276] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 100.
[277] Čizmić, *Povijest Hrvatske bratske zajednice*, 41-42.
[278] Isto, 9.
[279] Isto, 104.
[280] Kraljic, „Hrvatska imigracija u SAD", 259.
[281] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 101.
[282] Kraljic, „Hrvatska imigracija u SAD", 260.
[283] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije", 411.

Iseljeničke su novine općenito vodile brigu o našim ljudima koji su već bili u SAD-u ili koji se tek planiraju upustiti u pothvat prelaska oceana. Među ostalim, skrenule su pozornost na loš tretman iseljenika na otoku Ellis i zalagale se za zapošljavanje hrvatskog prevoditelja umjesto dotadašnjeg ugarskog (mađarskog). Posljedice toga vidimo i domovini gdje je član Carevinskog vijeća u Beču Juraj Biankini, u interpelaciji protiv austrijskog predsjednika vlade adresirao upravo problem lošeg tretmana i manjka južnoslavenskog prevoditelja.[284]

Treba napomenuti da su neki naši iseljenici otišli i korak dalje u radničkom pokretu koji je krajem stoljeća iznjedrio i sve jači socijalistički pokret u Americi. Prvo Hrvatsko socijalističko društvo u SAD-u osnovano je 1903. u Pittsburghu pod nazivom „Jugoslavenski politički klub".[285] Već se tada ideja socijalne pravde usko vezala s ujedinjenjem južnih Slavena. Do 1909. je na tlu SAD-a bilo 14 naših socijalističkih klubova, a godinu dana kasnije je u Chicagu osnovana i krovna organizacija Hrvatskog/južnoslavenskog socijalističkog pokreta – „Jugoslavenski socijalistički savez". Savez je bio uređen na principima Socijalističke partije Amerike, a primao je i strance u odvojenoj sekciji.[286] Artur Grado Benko 20-ih je godina sastavio popis svih 45 južnoslavenskih publikacija u Americi – 15 njih bilo je hrvatskih, 5 jugoslavenskih i 9 socijalističkih.[287] Radnički tisak imao je najviše pretplatnika s čikaškim listom „Radnička straža" kao najznačajnijim predstavnikom.[288]

7.3. Nacionalni aspekti Hrvatskog iseljeništva

Odnos hrvatskog iseljenika prema vlastitoj nacionalnosti i nacionalnom identitetu bio je oblikovan novom sredinom. Zapravo, u mnogočemu je bio oblikovan upravo promjenom sredine. Glasoviti afroamerički intelektualac Booker T. Washington zbog svojih je putovanja i interesa dobro poznavao uvjete života slavenskih naroda u njihovim matičnim zemljama (prvenstveno Austro-Ugarskoj Monarhiji) i politiku njihovih iseljenika u Novome svijetu. On je 1912. zaključio da je prosječni Hrvat ili Slovak u Americi bio znatno angažiraniji u borbi za nacionalnu opstojnost svog

[284] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 104.
[285] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 173.
[286] Isto, 184.
[287] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 104.
[288] Kraljic, „Hrvatska imigracija u SAD", 263.

naroda nego što je bio kod kuće.[289] Amerika mu je time omogućila slobodno razvijanje nacionalne kulture koje kao pripadnik potlačenog naroda nije imao u Austro-Ugarskoj. Treba napomenuti da „razina potlačenosti“ u ta dva slučaja nije bila jednaka i da su Slovaci po tom pitanju bili u još nepovoljnijem položaju od Hrvata, no osnovna misao ostaje istinita. Odvojenost od rodnog kraja i obitelji, sloboda nacionalnog izražaja i potreba za organiziranjem i očuvanjem jezika i narodne tradicije u iseljeništvu su stvorili naglasak na nacionalnoj pripadnosti kakav većina nije imala u domovini. Neke su hrvatske i srpske organizacije otišle tako daleko da u matičnim zemljama financiraju antihabsburške aktivnosti.[290]

Stvorenu atmosferu pokušale su iskoristiti obje strane. Prijedlog zakona o iseljavanju koji je ban Pejačević uputio u Sabor trebao je utvrditi sredstva kojima bi država iseljenike „u moralnom i materijalnom pogledu podpomagati, te tako u njima budnom uzdržati ljubav i privrženost prema domovini“.[291] To je *de facto* bio prvi pokušaj stvaranja lojalne dijaspore bilo kojeg naroda jugoistočne Europe kojim je naša vlada željela zadržati barem minimalni suverenitet nad Hrvatima u Americi. Ugarska je vlada uzvratila udarac 1907. pokretanjem „Američkog plana“ s ciljem poticanja domoljubnih osjećaja kod iseljenika. Međutim, plan se ticao samo mađarskih iseljenika koji su, poticani ugarskim vlastima, trebali kontrirati iseljeničkim organizacijama Hrvata i drugih manjinskih naroda u Ugarskoj koje su sve glasnije prozivale ugarske vlasti za represiju svojih sunarodnjaka.[292] Ugarska je vlada na iseljavanje generalno počela gledati kao nadomjestak za tradicionalne kolonije koje nije imala te se, vrlo doslovno, počela sve više približavati iseljenom tijelu. Austro-ugarska je vlada 1907. imala već 22 konzulata u američkim gradovima i 2 generalna konzulata u New Yorku i Chicagu. Glavna motivacija bio je pokušaj uspostave suvereniteta nad svojim subjektima u novoj državi i marginalizacija iseljeničkih organizacija nemađarskih naroda.[293] Neovisno o tome, slični su se pokušaji izjalovili kad se pokazalo da je većina iseljenika bila indiferentna na imperijalne i nacionalističke ambicije svojih vlada.[294] Austro-ugarska ideja integriranih kolonija propala je prije nego li je započela, ali hrvatska je zemaljska vlada ostvarila

[289] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 102.
[290] Isto, 103.
[291] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 159. prema: *Stenografski zapisnici Sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 1910.1915.* XXV svečane zaključne saborske sjednice od 7. studenoga 1911, SV. II (Zagreb, 1911), Prilog 7k, str. 13.
[292] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 150.
[293] Isto, 161.
[294] Zahra, *The great departure*, 71-72.

prilično dobar odnos s našim iseljeništvom. U takvom je položaju iseljenike poticala da zadrže državljanstvo, šalju dio zarađenog novca i da se u konačnici vrate u domovinu.[295]

U transatlantsku politiku često se uplitao i iseljenički tisak. Čizmić navodi da su hrvatski iseljenici već 1903. zainteresirali neke američke tiskovine za političke probleme koji su se ticali njihove domovine. U američkim su novinama zato bili pokriveni studentski prosvjedi iste godine, ponajprije s pozicije koja je o studentima pisala kao hrabrim borcima financijski i kulturno podređenog hrvatskog naroda protiv mađarskog ugnjetavača.[296] Uspjeh je potaknuo daljnju akciju. Iseljenici su tiskali i letke koje su davali američkim radnicima ako bi ih koji upitao što se događa u Hrvatskoj. Letci su bili na engleskom jeziku i sadržavali su informacije o zamršenim odnosima Hrvatske i Ugarske.[297] Iako su Hrvati u manjem opsegu uspijevali upoznati američku javnost s događajima u domovini, efikasniji su bili u okviru šireg slavenskog političkog djelovanja. Dobar primjer je akcija protiv službenog posjeta mađarskog grofa Apponyija SAD-u 1911. godine kada je hrvatska emigracija, uz pomoć i solidarnost drugih slavenskih naroda, spriječila Apponyijevu turneju po gradovima. Naime, tamošnji su Hrvati i ostali slavenski narodi tvrdili da je mađarski grof u SAD došao pod krinkom pobornika mira s ciljem propovijedanja laži o ugarskoj demokraciji i ravnopravnom položaju slavenskih naroda u tom dijelu Monarhije.[298]

Važno je napomenuti da u političkom aspektu hrvatski iseljenici, kao i njihov tisak i njihove organizacije, nisu bili uniformna sila. Iako je jačanje nacionalnih osjećaja i pripadnosti bio sveobuhvatan fenomen u našem iseljeništvu, političke afilijacije i mišljenja bila su podijeljena. Dio iseljenika koji se odlučio priključiti socijalističkom cilju sam već spomenuo, a podjela je bilo i u manje ekstremnim političkim sferama. Stvar možemo sagledati u okviru izbora za Hrvatski sabor 1906. kada *Hrvatsko-amerikanski Glasnik* o neuspjehu Hrvatsko-srpske koalicije piše „Mi se Hrvati diljem zemaljske kugle moramo veseliti ovom razpadanju".[299] Dio iseljeništva očito nije bio zadovoljan politikom Hrvatsko-srpske koalicije pa je to izrazio putem svog tiska. Najveći dio ipak jest podržavao Hrvatsko-srpsku koaliciju. Iseljenički list *Hrvatska zastava* iz Chicaga 1908.

[295] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 161.
[296] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 263.
[297] Isto, 264.
[298] Isto
[299] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije", 407. prema: „Američki Hrvati o Supilu i koaliciji", *Pozor* (Osijek), 14. 02. 1908., 2.

je pisao kako su tamošnji Hrvati podržali politiku Hrvatsko-srpske koalicije na održanom mitingu i uz to prikupili znatna novčana sredstva za pomoć njezinom cilju.[300]

[300] Balta, „Iseljavanje iz Slavonije“, 410. prema: „Akcija amerikanskih Hrvata“, *Hrvatska zastava* (Chicago), 01. 02. 1908., 3.

8. POSLJEDICE ISELJAVANJA I KRAJ VELIKOG VALA

8.1. Uloga iseljeništva u životu domovine

Sukladno ideji transnacionalizma život naših iseljenika u Americi bio je element transatlantskog sustava migracija i kao takav imao posljedice po život na Bansku Hrvatsku i Austro-Ugarsku Monarhiju u cjelini.[301] Peggy Levitt je uz to pretpostavila postojanje transnacionalnog sela – ideju prema kojoj je život u seoskim zajednicama jugoistočne Europe iseljavanjem postao toliko transnacionalan da su i pojedinci koji se nisu iseljavali zapravo sudjelovali u nekom obliku stalne transnacionalne razmjene vrijednosnih obrazaca i obrazaca ponašanja.[302] U praksi je to značilo da je svaki oblik interakcije neiseljenog stanovnika našeg sela s hrvatskom emigracijom u SAD-u ili povratnicima iz Amerike oblikovao i mijenjao svakodnevicu našeg sela. Pritom se prije svega misli na društvene promjene, ali život na hrvatskom selu još su više transformirale one ekonomske. Iako su naši iseljenici radili u vrlo teškim uvjetima i za nadnice znatno manje od onih koje su dobivali imigranti iz zapadne Europe i rođeni Amerikanci, neki su kući slali i po 80% svoje zarade.[303] Za vlasti je to bio dvosjekli mač. S jedne strane je priljev novca bio itekako koristan dok je s druge motivirao novo iseljavanje. Dillinghamova je komisija ustvrdila da je emigracija između 1893. i 1903. iz SAD-a u Austro-Ugarsku poslala više od 95 milijuna dolara samo kroz američke banke. U prosjeku bi godišnje u istom smjeru između 1903. i 1910. odlazilo od 100 do 230 milijuna kruna, a ukupan iznos koji je u Bansku Hrvatsku putem banaka i poštanskih ureda stigao od 1900. do 1912. godine bio je zapanjujućih 64 milijuna dolara – prema Emily Greene Balch je samo 1910. taj iznos bio oko 10 milijuna.[304]

Učinci tih transfera su čak i više nego brojčano vidljivi na lokalnim razinama. Primjerice, 1903. je 4.731 emigrant iz Like u domovinu poslao 560.680 dolara. Tim su novcem njihove obitelji otplaćivale dugove, kupovale nove nekretnine, posjede i drugo, a prema službenim je statistikama tim novcem popravljeno i 4.116 kuća.[305] Uz to su izgrađene nove kuće i pokretani poslovi, a u poljoprivredi je uz spominjanu ekspanziju došlo i do ubrzane modernizacije kupnjom novih

[301] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 88.
[302] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 124. prema: Peggy Levitt, *The transnational villagers* (Berkley: University of California Press, 2001), 9-10.
[303] Mesarić Žabčić, „Iseljavanje iz središnje Hrvatske“, 213.
[304] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 117. prema: Balch, *Our Slavic Fellow Citizens,* 182-183.
[305] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 115.

strojeva i poljoprivredne opreme. Greene Balch o utjecaju repatrijacije iseljeničkog kapitala piše: „Taj se priljev novca osjeti. Pločice zamijene slamu, porezi i dugovi se otplate, kupuju se polja, bolji alati i više grla stoke (...)“.[306] Dodatna posljedica iseljavanja i priljeva iseljeničkog novca je i rast nadnica uzrokovan manjkom radne snage.

8.1.1. Posljedice na demografiju i svakodnevicu

S područja Banske Hrvatske, kao što je bio slučaj diljem Europe, iseljavalo je uglavnom mlado stanovništvo. Već sam spominjao da je prosječna dob naših iseljenika bila 27 godina. U razdoblju pred veliki rat ta brojka ide prema gore no to ne umanjuje duboke demografske promjene koje su bile direktna posljedica iseljavanja. Migracija tih mladih ljudi utjecala je na sastav stanovništva zemalja iseljavanja i useljavanja. Emigracija se u demografskom pogledu uglavnom promatra kao negativna pojava jer je jedan od glavnih faktora prirodne depopulacije, no Nejašmić upozorava kako ona može imati i kratkotrajno koristan učinak jer smanjuje populacijski pritisak u agrarno-ruralnim društvima kakvo je bilo ono u Banskoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća.[307] Treba se prisjetiti demografske tranzicije kao uzroka iseljavanja i gore navedenog rasta nadnica kao posljedice iseljavanja. Demograf Franz Rothenbacher je procijenio da bi u prvom desetljeću 20. stoljeća godišnji prirast stanovništva na tisuću stanovnika bez iseljavanja umjesto 8,3 iznosio 12,9.[308] Nejašmić napominje da su posljedice iseljavanja na prelasku stoljeća ublažavali visoki natalitet i useljavanje te da bi se „demografski slom“ koji je Hrvatska doživjela u drugoj polovici 20. stoljeća dogodio i 50 godina ranije da to nije bio slučaj.[309] Navodi i da bi današnji prostor Republike Hrvatske bez vanjske migracije hipotetski mogao imati najmanje 6,2 milijuna stanovnika što je 40,1% više od broja utvrđenog popisom stanovništva iz 2001. godine.[310] Iseljavanje je izmijenilo i spolnu strukturu stanovništva. Godine 1900. je u Banskoj Hrvatskoj na 100 muškaraca dolazilo 99,6 žena. No ako uz spolnu ubacimo i dobnu kategoriju, omjer se mijenja – u kategoriji od 15 do

[306] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 115. prema: Balch, *Our Slavic Fellow Citizens*, 182.
[307] Nejašmić, „Iseljavanje iz Hrvatske“, 407.
[308] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 122. prema: Franz Rothenbacher, *The Central and East European population since 1850* (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 414.
[309] Nejašmić, „Iseljavanje iz Hrvatske“, 430.
[310] Isto

34 godine na 100 muškaraca dolaze 104 žene. U županijama s najvišim stopama iseljavanja omjer je gori – u Ličko-krbavskoj županiji na 100 muškaraca 1910 dolazi 117 žena.[311]

Takav je omjer utjecao na obrasce sklapanja brakova i fertilitet, a iseljavanje mladih muškaraca prije svega se smatralo lošim za njihove supruge. Često zvane bijelim udovicama, bile su optuživane za rastrošnost i promiskuitetnost. U petom sam poglavlju već pisao o prevladavajućoj negativnoj slici koja je o djevojkama i ženama postojala u domaćem tisku – novine su pisale o „gizdu“ mladih žena koji je tjerao očeve na zaduživanje i prodaju imovine što je rezultiralo njihovim osiromašivanjem. Sličan tretman i slične optužbe bile su usmjerene protiv bijelih udovica. U ovom slučaju one nisu bile uzrok iseljavanja, ali su itekako doprinosile manjku realnog profita od repatriranog kapitala jer su ga, ne znajući što i kako s njim, trošile na gizdu i vino.[312] U naglašavanju negativnih posljedica po zajednicu među najglasnijima su bili katolički svećenici. Oni spominju porast kriminala kojem je uzrok iseljavanje u Ameriku – primjer žene koja je varala odsutnog muža s više muškaraca te, nakon što se to otkrilo, odlučila ubiti svoje dijete.[313] Kritizirali su i muškarce, tj. muževe koji su svojim odlaskom ušli u društvo u kojem su mogli lako izgubiti svoju vjeru i „vjerski osjećaj“.[314]

Čak i bez priča o iseljavanju koje je dovelo do kriminalnih radnji s tragičnim posljedicama, opseg sretno-tužnih životnih priča o obiteljima koje je razdvojila emigracija ostaje priličan. Jedna od takvih je ona Antonia Glavine koji je u SAD odlazio nekoliko puta.[315] Po prvom povratku u rodni kraj se oženio i kupio kuću u tadašnjem zaleđu Rijeke. Njegova žena Antonia ubrzo je zatrudnjela i rodila kćer Avellinu nakon čega je Antonio ponovno otišao put Amerike da bi od tamo za njih financijski skrbio. Avellina je oca vidjela još jednom kad se na nekoliko mjeseci vratio kad je ona imala sedam godina. Nakon toga je Antonio u Ameriku otišao posljednji put, s nadom da će tamo dovesti Avellinu i Antoniu. Ubrzo po dolasku se razbolio i umro, a Avellini je u sjećanju ostao samo njegov dolazak kući kočijom i škrinja puna darova koje je donio sa sobom.[316] Mnogo se Hrvata vraćalo pa po nekoliko puta odlazilo u Ameriku, ostavljajući svoje obitelji. Velik broj njih je, ako već ne prvi, onda jedan od narednih puta svoje obitelji povelo sa sobom. Ono što im je

[311] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 122.
[312] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac“, 83.
[313] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac“, 83. prema: Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika* (Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 2002), 91.
[314] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac“, 84.
[315] Dubrović, „From central Europe to America“, 85.
[316] Isto

svima zajedničko je odricanje koje su morali prebroditi i nesigurnost koja ih je iščekivala. Slučaj iseljenika koji je u Ameriku otišao s namjerom da se vrati pa nikad više vidio svoju obitelj bio je neugodno čest.

8.1.2. Pitanje asimilacije i repatrijacije iseljenika

Pitanje povratka migranata bilo je kompleksno još prije nego je veliki val iseljavanja zapljusnuo naša područja, a rastom iseljavanja i procvatom iseljeničke zajednice u SAD-u dobiva nove dimenzije. Emocionalni kontakt s domovinom koji su ostvarivali kroz aktivnosti unutar iseljeničke zajednice bio je ključan za održavanje želje migranata za repatrijacijom.[317] Dodatak tomu bilo je njegovanje direktnih odnosa sa svojim obiteljima i kućanstvima prekooceanskom komunikacijom i slanjem novca jer povratak ne bi imao smisao ako se iseljenici ne bi imali gdje ni kome vratiti.[318] Naposljetku, većina naših iseljenika uistinu jest iselila samo da bi se jednog dana vratila bogatija za koji dolar, a mogućnost povratka bio je i čest „alat“ koji su agenti za iseljavanje koristili među seljacima koji su se premišljali oko iseljavanja. Svoje su alate pokušale upogoniti i državne vlasti pa otvaranjem spominjanih konzulata za poticanje repatrijacije novca i samih iseljenika. Ugarska se uz eksplicitno političke taktike uzdala i u one nešto suptilnije – put Amerike je slala svećenike odane državi i novčano potpomagala iseljeničke crkvene zajednice koje su simpatizirale njihov režim i poticale (isključivo) Mađare na povratak u Ugarsku.[319]

Statistički gledano, nova je emigracija u Americi ostajala znatno manje nego stara, a Hrvati su u njezinom okviru bili blago iznadprosječni. Američko ministarstvo rada ustvrdilo je da je između 1908. i 1923. na svakih 100 novih useljenika SAD napustio 51 Hrvat.[320] Te su brojke ipak bile znatno niže od onih za Srbe, Bugare, Grke i Mađare. Treba napomenuti i da postotak povratka nije uvijek bio jednak. Kao što je u periodima dobre ekonomije useljavanje u SAD raslo a u periodima loše ekonomije padalo, tako je npr. recesija u SAD-u 1907. imala trenutačan učinak – smanjenje broja radnih mjesta i lošiji životni uvjeti istovremeno su smanjili useljavanje zemlju i povećali iseljavanje iz zemlje.[321]

---

[317] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe,* 92.
[318] Isto, 107.
[319] Isto, 106.
[320] Isto, 108.
[321] Isto, 110.

Za Hrvate je uz navedenu motivaciju za povratak bio važan i neuspjeh u naturalizaciji, odnosno, prilagođavanje novom društvu i načinima života. Samo ih je 19% u novoj državi zatražilo državljanstvo.[322] O tome trebaju li se oni asimilirati ili „amerikanizirati“ vođene su opsežne rasprave, kako u domovini, tako i u samom SAD-u – i to ne uvijek od strane Hrvata. Javne rasprave o migracijama i migrantima oduvijek su bile isprepletene s dubljim političkim i društvenim pitanjima i problemima, a „problem“ naturalizacije imigrantskog stanovništva u SAD-u je s različitih strana bio promatran kao oblik borbe za samu prirodu Američkog društva kroz odgovor na temeljno pitanje – je li američka nacija imigrantska nacija i što to konkretno znači i podrazumijeva? Američka je javnost glasno kritizirala iseljenike na osnovi dva argumenta – nespremnosti za asimilaciju i slabe potrošnje uzrokovane štednjom novca. Pri tome su najglasniji bili nativisti dok su u obranu useljenika stali liberali, tvrdeći da su iseljenici odigrali ključnu ulogu u tehnološkoj i industrijskoj ekspanziji zemlje, a po početku krize iseljavanjem smanjili broj potencijalno nezaposlenih. Svoje je mišljenje o temi dao i američki intelektualac Randolph Bourne koji joj je pristupio prilično kozmopolitski – zaključio je da Amerika obrazuje te „mlitave narode“ te se oni repatrijacijom svojih pripadnika iz Amerike razvijaju i pronalaze novu nadu u budućnost.[323] Ovakva razlika u stavovima zapravo je plod rasizma nativista s jedne i objektivnijeg sagledavanja ekonomskih profita od imigracije i reimigracije s druge strane. Usprkos neslaganju, generalni je stav američke javnosti i politike da se imigranti *trebaju* asimilirati u njihovo društvo – osnovna točka neslaganja je bio potrebni stupanj te asimilacije. Time nastaje suštinsko neslaganje između interesa SAD-a koji migrante želi asimilirati i europskih država koje nad njima žele zadržati suverenitet te ih na kraju vratiti kući.

Rasprava o nacionalnom i kulturnom identitetu Hrvata u SAD-u se razvila i na našim prostorima s osnovnim pitanjem: „Trebaju li se naši iseljenici asimilirati u američko društvo ili je potrebno graditi uvjete za njihov povratak u domovinu?“. Među onima koji su se protivili asimilaciji naših iseljenika bilo je onih koji su predlagali da bi naši iseljenici trebali živjeti poput Francuza u Kanadi. Nasuprot njima bili su oni koji zagovarali asimilaciju, ali ne potpunu – predlagali su da radi osiguravanja ravnopravnosti s ostalim punopravnim građanima SAD-a naši iseljenici zatraže američko građanstvo.[324] Pitanje primanja tuđeg građanstva u našoj je javnosti oduvijek bilo

[322] Isto, 108.
[323] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 113 prema: Randolph Bourne, „Trans-National America“, *Atlantic Monthly*, br. 118 (1916): 86-97.
[324] Čizmić, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku“, 141.

osjetljivo, a posebnu je pozornost doživjelo u međuratnom periodu, nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije. Velika je haranga nastala protiv onih koji su uzimali američko državljanstvo jer su time, po riječima i mišljenjima nekih, prolazili proces denacionalizacije. Pri tome je ipak važno razlikovati primanje američkog od mađarskog ili talijanskog državljanstva. Dok su Italija i Ugarska kroz povijest implicitno ili eksplicitno posezale za hrvatskim teritorijem i građanima, SAD je bio čist od takvih optužbi. Uz to, u SAD-u se pri primanju državljanstva od iseljenika ne traži denacionalizacija već je državljanstvo preduvjet stjecanja boljeg ekonomskog i socijalnog statusa – za razliku od „pomađarivanja" ili „talijanizacije".[325] Sukladno takvom razmišljanju, naši su iseljenici trebali uzeti američko državljanstvo, a njihova ih domovina zbog svoje i njihove dobrobiti u tome treba podržati. Iseljenici bi time prosperirati na obostranu korist – Hrvatska bi dobila više iseljeničkog kapitala i usporio bi se proces asimilacije njezinih iseljenika.[326]

8.1.3. Utjecaj migranata na američko društvo i utjecaj američkog društva na migrante

Imajući na umu problematiku asimilacije potrebno je u obzir uzeti ciljeve američke useljeničke politike na prijelazu stoljeća. Uz ranije spominjano „probiranje" među useljenicima nove emigracije prije njihovog ulaska u SAD, nakon ulaska se fokus premješta na njihovu integraciju i asimilaciju u američko društvo. Ideja tzv. „lonca za taljenje" (eng. *melting pot*), tj. stapanja različitih kulturnih identiteta koje useljenici nose sa sobom u jedinstvenu naciju homogene kulture bila je misao vodilja američke useljeničke politike te brojnih povjesničara i sociologa 20. stoljeća.[327] *Melting pot* ipak nije zaživio u potpunosti – zamijenio ga je kulturni pluralizam. Pripadnici različitih europskih naroda su se po dolasku u SAD aklimatizirali, naučili engleski jezik i prihvatili neke odrednice američke kulture i društvenih praksi. Međutim, razni oblici nacionalnih tradicija su preživjeli prekooceanski put i ostali važan dio života europskih iseljenika u SAD-u. Očiglednost toga je ovisila od naroda do naroda ali i od generacije do generacije.[328] Hrvati su se kao etnička skupina postupno asimilirali. Proces je u početku tekao izuzetno sporo zbog zbijanja i zatvaranja naših iseljenika u zajednice koje nisu blagonaklono gledale na „američki način života". U toj su se, prvoj generaciji (za vrijeme velikog vala), Hrvati u Novome svijetu željeli solidarizirati

[325] Isto, 142.
[326] Isto
[327] Isto
[328] Isto, 143.

s onima s istim jezikom, moralnim idealima i kulturnim praksama.[329] Kao seljaci su zazirali od gradskog načina života, a zbog poslova su se naseljavali upravo u gradovima što je rezultiralo manjkom kontakata s pojedincima van njihovog etničkog kruga.[330] Hrvati i Hrvatice prve generacije morali su prihvatiti norme ponašanja novog društva, ali se zbog vlastite tradicije s njima nisu identificirali. Drugu su generaciju činili Hrvati rođeni u SAD-u. Oni su prema Čizmićevoj interpretaciji, dosegli viši stupanj identifikacije s društvom i društvenim normama nove domovine i bili socijalno mobilniji od prve generacije. Sve naredne generacije smatraju se potpuno asimiliranima, ali uz napomenu da je upravo za pripadnike treće generacije iseljeništva karakterističan pojačan interes za državu svog podrijetla.[331] Appadurai je takve osjećaje prema nikad upoznatoj domovini opisao kao „nostalgiju bez sjećanja".[332]

8.2. Početak kraja

Zahtjevi za većim restrikcijama useljavanja u SAD-u su do Prvoga svjetskog rata ostali samo to – zahtjevi. Stvari se počinju mijenjati u predvečerje rata i to s druge strane oceana – u državama iseljavanja. Austrija je dugo pokušavala izglasati Zakon o iseljavanju te je nakon neuspjeha 1904. i 1908. praktično odustala od ozbiljnijih pokušaja. To se promijenilo 1912. nakon godina snažnog pritiska austrijske vojske. Točnije, nije donesen dugo priželjkivani, sveobuhvatni zakon o iseljavanju već novi zakon o vojnoj službi kojim je propisano da regruti stariji od 17 godina trebaju posebnu dozvolu vlasti ako žele napustiti državu. U listopadu sljedeće godine austrijska je vlada izradila novi nacrt zakona o iseljavanju koji je dopuštao „ekonomski prihvatljivu", a zabranjivao „nepotrebnu" emigraciju – nacrt je bio naširoko kritiziran zbog kršenja ustavnog prava na slobodu kretanja i na kraju nije ni došao na glasovanje u Carevinsko vijeće.[333] Neovisno o tome, Ministarstvo unutarnjih poslova i Ministarstvo rata postrožili su mjere i pojačali kontrolu na granicama, a u siječnju 1914. je zabranjeno napuštanje države svim muškarcima između 16 i 36 godina ako nisu odslužili vojni rok ili od njega bili izuzeti. U ožujku 1914. te su mjere potvrđene odgovarajućim odredbama, a osnovan je i Središnji ured za nadzor iseljavanja. Austro-Ugarska je

[329] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac", 84.
[330] Čizmić, *Hrvati u životu SAD-a*, 388.
[331] Čizmić, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku", 143.
[332] Bukovčan, „Zdravo je biti Amerikanac", 85.
[333] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 146-147.

objavila rat Kraljevini Srbiji četiri mjeseca kasnije.[334] Ugarska je svoj Zakon o iseljavanju donijela još 1903. pa ga nadopunjavala i izmjenjivala po potrebi i sa spominjanim dvojakim učinkom.

Nakon nekoliko neuspjelih pokušaja guranja različitih zakona kroz Sabor, hrvatski je ban Ivan Škrlec u srpnju 1914., samo nekoliko tjedana prije atentata u Sarajevu, dao novi prijedlog zakona koji je sadržavao posebne odredbe s ciljem sprečavanja emigracije regruta. Brunnbauer piše da zakon nije donesen zbog „nesposobnosti hrvatskih pravnika“ te je na kraju odlučeno da u Banskoj Hrvatskoj bude primjenjivan ugarski zakon.[335] Ban je nešto manje od godinu dana ranije, u studenom 1913., izdao i dekret sukladno kojem je potencijalnim regrutima iseljavanje bilo dozvoljeno samo uz posebnu bansku dozvolu koju je pojedinac mogao „kupiti“ uplatom pologa od 100 do 1000 kruna koji se uplaćivao u Iseljenički fond ako se davatelj pologa ne bi vratio. Navedene mjere su urodile plodom pa je broj iseljenika iz Banske Hrvatske 1913. bio prilično niži nego 1912.[336] Naposljetku te mjere nisu bile od presudnog značaja – više su značile vojsci nego državi jer je početak Prvog svjetskog rata u potpunosti zaustavio iseljavanje.

Kraj srpnja 1914. bio je jasna vremenska odrednica završetka masovnog iseljavanja iz centralne i jugoistočne Europe. Rat iz brojnih razloga onemogućio iseljavanje, ali i označio trajnu promjenu u cjelokupnom procesu – masovne prekomorske migracije se nisu nastavile po završetku rata. Razlog tome nije nestanak uzroka koji su pokrenuli val 80-ih godina 19. stoljeća jer je želja za iseljavanjem u Ameriku nastavila biti visoka. Uzroke valja tražiti na drugoj strani oceana. Direktno vojno uplitanje SAD-a u sukob velikih sila u Europi kod Amerikanaca je izazvao val patriotizma koji se po završetku rata sve češće pretvarao u ksenofobiju te u drugom i trećem desetljeću 20. konačno prerastao u politiku izolacionizma.[337] Već je 1917. novim zakonom o imigraciji za sve useljenike starije od 16 godina propisan obavezan test pismenosti. To nije proizvelo rezultate kakve su priželjkivali predlagatelji zakona pa je 1921. donesen i tzv. Johnsonov zakon (Zakon o izvanrednim kvotama) koji je uveo godišnje kvote za useljavanje iz pojedinih europskih država. Kvote su dodatno smanjene tri godine donošenjem Johnson-Reedovog zakona koji je ukupan godišnji broj useljenika ograničio na 165 tisuća.[338] Iz Jugoslavije su u SAD između 1919. i 1939.

[334] Isto
[335] Isto, 160.
[336] Isto, 160-161.
[337] Isto, 128.
[338] Isto, 129.

iselile 72 tisuće ljudi, od čega čak 40% prije zakona iz 1924.[339] Iako je broj Hrvata koji su nakon 1914. iselili u SAD neznatan u usporedbi s razdobljem između 1890. i 1913. godine, to ni na koji način nije bio kraj hrvatskog iseljeništva u toj zemlji. Naša je emigrantska zajednica u Americi nastavila postojati i prosperirati te svoj identitet prenositi budućim naraštajima. Danas tamo živi oko dva milijuna Hrvata i njihovih potomaka.[340]

[339] Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe*, 125.
[340] Čizmić, „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku“, 129.

9. ZAKLJUČAK

S različitih gledišta analizirati različite periode i aspekte emigracije iz Banske Hrvatske u Sjedinjene Američke Države itekako je zahtjevan zadatak. Na iseljenike kao glavne subjekte tih migracija je utjecao širok spektar uzroka, motiva, povoda i drugih čimbenika koji su oblikovali njihovu svakodnevicu u domovini, a zatim i njihovo iseljeničko iskustvo na putu i po dolasku u Ameriku.

S prostora Banske Hrvatske u SAD se u 19. stoljeću iseljavalo neovisno o dobnim, spolnim, obrazovnim i klasnim kriterijima – iseljenik je mogao biti svatko. Ipak, najčešće je to bio mladi, često neobrazovani i nepismeni muškarac između 20 i 30 godina života. Mogao je biti jedinac, a mogao je biti i dio obitelji s mnogo braće i sestara. Iseljavalo se u želji za boljim životom, neovisno je li se pod time podrazumijevan odlazak na nekoliko godina ili trajno iseljavanje iz rodnog kraja. Najčešći je cilj bio prikupljanje i slanje financijskih sredstava za obnovu i modernizaciju obiteljskog imanja uništenog izostankom industrijalizacije, lošom privredom i zanemarivanjem od strane države. Iseljenici su Hrvatsku i Slavoniju napuštali u bijegu od malih zemljišta, visokih poreza, niskih nadnica i općeg manjka radnih mjesta.

Osamdesetih godina 19. stoljeća iseljavanje poprima intenzivniji karakter, a od 1890. možemo govoriti o masovnom iseljavanju. Vrhunac je dosegnulo 1907. kada se iz Hrvatske i Slavonije prema službenim statistikama iselilo 25 i pol tisuća ljudi. Veliki val iseljavanja završio je tek početkom Prvoga svjetskog rata 1914. godine do kada je broj iseljenika iz Banske Hrvatske dosegnuo između 400 i 600 tisuća. Da bi skupili novac za putovanje, iseljenici su štedjeli i posuđivali, a neki su založili upravo ono zbog čega su i krenuli u Novi svijet – obiteljsko imanje. „Biti ili ne biti“ položaj u kojem su se našli bio im je poticaj za svladavanje svih prepreka na putu. Neovisno govorimo li o podlim agentima za iseljavanje, napornim putovanjima do zapadnoeuropskih luka ili prekooceanskim putovanjima u potpalubljima. Ni nesanitarni uvjeti u trećem razredu parobroda u kojima su prevoženi više kao roba nego kao ljudi, nisu ih sprečavali u njihovom naumu. Spriječiti ih je zato mogla inspekcija na otoku Ellis, centralnoj točki useljavanja u SAD od 1892. godine. To su mjesto naši iseljenici prozvali „otokom suza“ jer su s istog mnogi okrenuti i vraćeni svojim kućama. Kao dio nove emigracije, većinom iz srednje i jugoistočne Europe, Hrvati su na Ellisu prolazili proceduru s glavnim ciljem probiranja svih nepoželjnih i neprihvatljivih iseljenika. Ta je procedura reflektirala američko javno mnijenje i politiku

američkih federalnih vlasti prema kojoj su u SAD trebali ulaziti samo zdravi i radno sposobni pojedinci.

Novi je svijet za naše iseljenike bio naizgled beskrajan i nedokučiv, ali su im u snalaženju pomogli rodbina i prijatelji. Preko njih su nalazili poslove u čeličanama, rudnicima i tvornicama, često one koje su američki državljani odbijali. Zbog poslova su se pak naseljavali unutar i u blizini industrijskih mjesta i gradova. Postali su poljoprivrednici koji su radili u industriji. Smještaj i životni uvjeti, zbog štednje uzrokovane željom za slanjem novca u domovinu, često se nisu previše razlikovali od onog koji su ostavili u domovini. Ipak, mnogima je stari kraj nedostajao. Iako su tamo u većini slučajeva imali rodbinu ili prijatelje, naši su iseljenici u Ameriku uglavnom dolazili sami. To se počelo mijenjati početkom 20. stoljeća kad ih je sve više odlučilo tamo i ostati. Kada ne bi radili, mnogi su dane provodili u gostionicama radi druženja sa sunarodnjacima i „blizine“ s domovinom. Mnogi su se naši iseljenici zato i organizirali. Pokretali su novine i listove i organizirali razne dobrotvorne priredbe i domjenke. Naposljetku su, da bi se zaštitili od manjka socijalne zaštite, osnovali svoja podupiruća društva u skladu s ciljevima američkog fraternalističkog pokreta. Naša krovna organizacija takvog tipa, Narodna hrvatska zajednica, svojim je jačanjem i širenjem utjecaja prerasla u organizaciju od slojevitog značaja i počela se, osim socijalnih, doticati i širih nacionalnih i političkih tema.

Unatoč oceanu koji ih je dijelio, hrvatska se emigracija aktivno uključivala u politički život domovine. Na to ih je poticala hrvatska, a na neki način i ugarska politika. Stare političke razmirice nisu nestale iseljavanjem u Ameriku pa su naši emigranti i tamo nastavili djelovati protiv, kako su to oni nazivali, „mađarskog ugnjetavača“. Obje polovice Austro-Ugarske Monarhije željele su kontrolirati iseljavanje iz zemlje, a po tom je pitanju upravo Ugarska otišla korak dalje. Nakon neuspjeha kontrole iseljavanja radi vlastite ekonomske dobiti, nastavila je marginalizirati iseljeničke skupine nemađarskih naroda ugarskog dijela monarhije. Tomu se uz Narodnu hrvatsku zajednicu i druge organizacije usprotivio i iseljenički tisak koji je općenito vodio brigu o Hrvatima u Americi, onima koji su tamo tek planirali doći, ali i onima koji su ostali u Banskoj Hrvatskoj.

Samu Bansku Hrvatsku, masovno je iseljavanje izmijenilo na više načina – prvenstveno ekonomski i kulturno. Stalna komunikacija s iseljenicima u SAD-u i dolazak povratnika uključili su hrvatsko selo u transnacionalnu razmjenu vrijednosnih obrazaca i obrazaca ponašanja, a novac

koji su iseljenici slali i donosili bio je uzrok značajnog ekonomskog poleta pojedinih područja u Banskoj Hrvatskoj.

Na kraju se valja još jednom osvrnuti na slojevitost cjelokupnog fenomena. Prevaliti Atlantski ocean, stići u nepoznato i na kraju u nepoznatome prosperirati, podvig je vrijedan divljenja – neovisno o nacionalnosti ili o mogućem lokalpatriotskom zanosu. Migracije nisu fenomen ograničen na Hrvatsku niti na Europu, kao ni period kraja 19. i početka 20. stoljeća. One su sveprisutne i uvijek relevantne, naročito u kontekstu Sjedinjenih Američkih Država. Ovu sam temu odabrano i njoj pristupio na osnovu postojećeg interesa za migracije i povijest Amerike na prijelazu stoljeća. Ipak, otkrivajući sudbine naših iseljenika, stekao sam dublje poštovanje za ovu složenu temu i pojedince koji su se odvažili biti joj glavnim akterima.

Summary

The second half of the nineteenth century saw the greatest mass migration of European population since the middle ages. The first wave, initiated mostly by the US' western expansion and the (in)famous Californian gold rush, brought millions of migrants from western and northern Europe to America's doorstep. Nearing the end of the century, the mass migration wave moved eastward – towards eastern and southeastern Europe. As a part of the region's biggest and most powerful state, Austro-Hungarian Monarchy, the Kingdom of Croatia-Slavonia became somewhat of a hotspot for emigration to the United States. Pressured by its demographic transition, unsure political climate, and, most of all, a dire economic situation due to the general absence of industrialization and modernization – many Croatian and Slavonian citizens fled across the Atlantic. With or without the involvement of travel or emigration agents and agencies, they boarded gigantic ocean liners and traveled predominantly in third class, located below deck. Upon finally reaching North America, they were questioned and examined at Ellis Island. Some immigrants were sent back to Europe, but most entered the USA where they faced new challenges. After days and weeks of traveling in unsanitary conditions, now they often *lived* in unsanitary conditions, did the worst and lowest paying jobs, and often stayed in sub-par accommodation. Some died working in dangerous conditions, and some returned to their homeland, defeated by their American fate. Yet, most stayed, and in one way or another – prospered. Most emigrants from Croatia and Slavonia were temporary migrants who moved to America in search of relatively swift profit, for the purposes of modernizing or expanding their rural estates. Those migrants returned to their villages, where they were often hailed as heroes. Those who decided to stay in America worked, survived, and eventually started organizing into fraternal unions and other organizations, such as the *Croatian fraternal Union*. They maintained transatlantic connections with their friends and families and nourished multiple aspects of Croatian culture and tradition. Additionally, even those who stayed in America became a source of highly necessary financial support to their native land, in form of emigrant funds which considerably boosted the home economy. Despite the efforts to regulate transatlantic migration from both Austria-Hungary and the USA, the sole event that had the power of finally „closing the floodgates“ was the First World War with the restrictions it posed. Today, even though many of Croatia's emigrants were completely assimilated, a transatlantic bond exists, in different forms and from various sources.

Literatura:

Antić, Ljubomir. *Hrvati i Amerika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatska matica iseljenika, 2002,

Balta, Ivan. „Iseljavanje iz Slavonije u Ameriku od 1905. do 1910. godine“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 45 (2003), 393-417. Pristup ostvaren 11. 05. 2021. https://hrcak.srce.hr/12139

Balta, Ivan. „Slavonski arhivski i novinski zapisi o hrvatskim iseljenicima u SAD-u od druge polovice 19. stoljeća do 1905. godine“. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 15 (2006), br. 3: 557-573. Pristup ostvaren 11. 05. 2021. https://hrcak.srce.hr/18288

Balta, Ivan. „Iseljavanje iz Slavonije“. U: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, urednik Ervin Dubrović, 227-240. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012.

Banović, Branimir. „Emigracijska politika Austro-Ugarske i iseljavanje iz Hrvatske u razdoblju 1867-1914.“. *Migracijske i etničke teme* 3 (1987), br. 3-4: 313-323. Pristup ostvaren 11. 05. 2021. https://hrcak.srce.hr/128668

Božić, Tvrtko. „Rijeka i riječka okolica u europskom i hrvatskom transatlantskom iseljavanju od 1880. do 1914. godine“. *Povijest u nastavi* 8 (2010), br. 15 (1): 149-157. Pristup ostvaren 11. 05. 2021. https://hrcak.srce.hr/82540

Brunnbauer, Ulf. *Globaliziranje jugoistočne Europe: iseljenici, Amerika i država do kraja 19. stoljeća.* Prevela Dora Kosorčić. Zagreb: Srednja Europa, 2019.

Bukovčan, Tanja. „Zdravo je biti Amerikanac: rana hrvatska imigracija u SAD, prakse na otoku Ellis i stvaranje hrvatske dijaspore“. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 36 (2006), br. 36: 71-89. Pristup ostvaren 11.05.2021. https://hrcak.srce.hr/27538

Čizmić, Ivan. *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*. Zagreb: Globus; Sveučilište u Zagrebu; Centar za povijesne znanosti, 1982.

Čizmić, Ivan. „Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku kao dio europskih migracijskih tijekova“. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 7 (1998), br. 1-2 (33-34): 127-146. Pristup ostvaren 11. 05. 2021. https://hrcak.srce.hr/20707

Čizmić, Ivan. *Povijest Hrvatske bratske zajednice 1894-1994.* Zagreb: Golden marketing, 1994.

Čizmić, Ivan; Hranilović, Nada. *Povijest hrvatske naseobine u Clevelandu, Ohio (1880-1930.)*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1990.

Čuka, Anica; Graovac Matassi, Vera; Blaće, Ante. „Emigration from Dalmatia (Croatia) to the United States from 1892 to 1924 – analysis of the Ellis Island database". *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 29 (2020), br. 1: 49-69. Pristup ostvaren 11. 05. 2021. https://hrcak.srce.hr/235748

Dienes, Gerhard M. „Bremen/Bremerhaven i Hamburg". U: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, urednik Ervin Dubrović, 77-94. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012.

Dubrović, Ervin. *From central Europe to America: 1880-1914* [autor koncepcije izložbe i urednik kataloga Ervin Dubrović], Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012.

Dubrović, Ervin. „Iseljavanje iz Gorskog kotara". U: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, urednik Ervin Dubrović, 215-224. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012.

Dubrović, Ervin. „Trst". U: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, urednik Ervin Dubrović, 109-112. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012.

Dunato, Jelena. „Merikanki – žene i emigracija". U: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, urednik Ervin Dubrović, 185-192. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012.

Ivanišević, Katica. „Hrvatski doseljenici u Americi – prva književna javljanja". *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 3 (1991), br. 1-2: 125-128. Pristup ostvaren 11. 05. 2021. https://hrcak.srce.hr/132773

Klinger, William. „Počeci masovne migracije u Ameriku". U: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, urednik Ervin Dubrović, 11-22. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012.

Kraljic, John P. „Hrvatska imigracija u SAD 1880.-1914.". U: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, urednik Ervin Dubrović, 255-265. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012.

Malvić Rotim, Jasna. „Preventivna zdravstvena provjera emigranata u SAD početkom XX. stoljeća na primjeru Hotela „Emigranti" u Rijeci". *Acta medico-historica Adriatica* 13 (2015), br. 2: 237-250. Pristup ostvaren 11. 05. 2021. https://hrcak.srce.hr/151966

Mesarić Žabčić, Rebeka. „Iseljavanje iz središnje Hrvatske“. U: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, urednik Ervin Dubrović, 207-214. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012.

Moreno, Barry. „Vrata u Novi svijet – Castle Garden i Ellis Island“. U: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.*, urednik Ervin Dubrović, 113-126. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012.

Nejašmić, Ivo. „Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa“. *Migracijske i etničke teme* 30 (2014), br. 3: 405-435. Pristup ostvaren 11. 05. 2021. https://hrcak.srce.hr/135718

Rajković Iveta, Marijeta. „Iseljavanje hrvatskog juga“. U: *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914.,* urednik Ervin Dubrović, 241-254. Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2012.

Vojak, Danijel; Tomić, Filip. „Iseljavanje stanovništva Zagrebačke županije u razdoblju od 1880. do 1918. u kontekstu odabranih demografskih izvora“ *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 50 (2017), br. 5-6 (348-349): 116-141. Pristup ostvaren 11. 05. 2011. https://hrcak.srce.hr/193987

Wallace, Mike. *Greater Gotham – A history of New York City from 1898 to 1919.* New York: Oxford University Press, 2017.

Zahra, Tara. *The Great Departure: mass migration from Eastern Europe and the making of the free world*. New York; London: W.W. Norton & Company, 2017.